

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DIŞ YARDIMLAR VE FİNANSAL KRİZLER EKSENİNDE
SANAYİLEŞME ÇABALARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
İlyas İlker İŞLER

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Fatih KONUR

BOLU - 2014

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

İlyas İlker İŞLER'e ait "DIŞ YARDIMLAR VE FİNANSAL KRİZLER EKSENİNDE SANAYİLEŞME ÇABALARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ" adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir. 28/08/2014

Akademik Unvan	Ad ve Soyad	İmza
Üye (Tez Danışmanı):	Yrd. Doç. Dr. Fatih KONUR	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Erdoğan KOTİL	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Barış KAVCAR	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Erol ÖZTÜRK
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK İLKELERE UYULDUĞUNA İLİŞKİN METİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum, “**Dış Yardımlar Ve Finansal Krizler Ekseninde Sanayileşme Çabaları: Türkiye Örneği**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda aitta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim. 28/08/2014

İlyas İlker İŞLER

ABSTRACT

INDUSTRIALIZATION EFFORTS IN THE LINE OF FOREIGN AID AND FINANCIAL CRISIS: TURKEY SAMPLE

İlyas İlker İŞLER

Master Thesis

Department of Economics

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Fatih KONUR

August, 2014, xiv+129 Pages

Industrialization determines the place of a country in economic, administrative, and international areas. At the same time, it contributes to the development of the country within the specific strategies and plans. The countries which complete their industrialization (development in industrial area) become self-sufficient in all of the sectors such as health, food, war, and automotive. Industrialization is also highly important to gain economic independence. When the developed countries are observed in the world, it is seen that almost all of them has reached their current positions by making their moves in the right place at the right time in industrial area. In most of the developed countries, share of the industry sector is high in GSMH. Contrary to developed countries, Turkey's industrialization period is a bit painful. Turkey is a country that does not make appropriate industrialization thrusts to the plans prepared in the industrialization line and stick to the plans. The aim of this study is to analyze the policies Turkey, which cannot make a move in heavy industry area, follows on the way of industrialization in its development stage. The positive and negative effects of the policies on the way of industrialization, the supports and the financial difficulties encountered to the country's development and the balance of trade are evaluated. It is analyzed to what extent the development strategy depends on the development policies

and plans followed on the way of industrialization. Also, changing political structures' point of views to the old politics, the sectors the coups threw out of focus, the precautions taken against financial crisis, the roles of regional unities in development, and Turkey's industrialization efforts from its foundation to present are evaluated considering own conditions of each period.

Key words: Industrialization, Financial Crisis, GDP, Regional Unity, Industrialization Thrust, Plans, Strategies, Balance of Trade, Coups.

ÖZET

DIŞ YARDIMLAR VE FİNANSAL KRİZLER EKSENİNDE SANAYİLEŞME ÇABALARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İlyas İlker İŞLER

Yüksek Lisans Tezi

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Fatih KONUR

Ağustos, 2014, xiv+129 Sayfa

Sanayileşme bir ülkenin ekonomik, idari ve uluslararası alanda statüsünü belirler. Aynı zamanda da belirli stratejiler ve planlar dahilinde aşama aşama o ülkenin gelişimine katkıda bulunur. Sanayileşmesini tamamlayan ülkeler sağlık, gıda, savaş, otomotiv gibi sektörlerin hepsinde kendine yeter hale gelir. Sanayileşme ekonomik bağımsızlığın sağlanmasında da oldukça önemlidir. Dünyadaki gelişmiş ülkeler incelendiğinde neredeyse hepsinin bulundukları konuma ilk aşama sanayi hamlelerini doğru zaman ve yerde yaparak ulaştıkları görülür. Gelişmiş ülkelerin birçoğunda sanayi sektörünün GSMH içindeki payı oldukça yüksektir. Türkiye'nin sanayileşme süreci ise gelişmiş ülkelerin aksine biraz sancılıdır. Türkiye sanayileşme ekseninde hazırlanan planlara uygun sanayi hamlelerini yapmayan, planlara sadık kalmayan bir ülke konumundadır. Bu çalışmanın amacı da ağır sanayi hamlesini bir türlü gerçekleştiremeyen Türkiye'nin gelişim aşamasında sanayileşme yolunda izlediği politikaları adım adım incelemektir. Sanayileşme yolunda izlenen stratejilerin, alınan yardımların ve karşılaşılan finansal zorlukların ekonomik büyümeye, ülkenin dış ticaret dengesine olumlu ve olumsuz etkileri değerlendirilmektedir. Sanayileşme yolunda izlenen kalkınma politikalarına, planlarına ne derecede bağlı bir gelişim stratejisi izlendiği, değişen siyasi yapıların eski politikalara bakış açısı, darbelerin arka plana

ittiği sektörler, finansal krizlere karşı alınan önlemler, bölgesel birlikteliklerin ilerlemede rolleri ve kuruluştan günümüze Türkiye'nin sanayileşme çabaları her dönemin kendine özgü şartları dikkate alınarak incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Sanayileşme, Finansal Krizler, GSMH, Bölgesel Birliktelikler, Sanayi Hamleleri, Planlar, Stratejiler, Dış Ticaret Dengesi, Darbeler.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma boyunca bana büyük emeği geçen, bana rehberlik edip beni sabırla dinleyen, yönlendiren tez danışmanım sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Fatih KONUR'a, yüksek lisans dönemi boyunca bilgi birikimlerini ve yardımlarını esirgemeyen tüm AİBÜ – İİBF İktisat Bölümü hocalarıma ve bana her zaman destek olan aileme, çalışma arkadaşlarıma, ofis arkadaşım M. ÇAKIROĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	iv
ÖZET	vi
TEŞEKKÜR	viii
TABLolar LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv

BÖLÜM I

1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Kapsamı, Yöntemi ve Malzemesi	6
1.1.2. Tezin yöntemi	6
1.1.2. Tezin kapsamı	7
1.1.3. Tezin malzemesi	7
1.2. Tezin Önemi ve Sorunsalı	7
1.2.1. Tezin önemi	7
1.2.2. Tezin sorunsalı	8

BÖLÜM II

2. DEVLETÇİ SANAYİ POLİTİKALARI	9
2.1. Devletçilik	9
2.1.1. Birinci sanayi planı	12
2.2. Devletçi Sanayi Politikalarının Uygulama Süreci.....	17
2.3. Yerli Sanayi.....	20
2.3.1. Kuruluş yılları (1923 - 1938)	20
2.3.2. Savaş yılları (1939 - 1945) :	21
2.3.3. Savaş sonrası (1946 - 1950).....	22
2.3.4. Enflasyoncu genişleme yılları (1951 - 1958).....	22
2.3.5. Durulma yılları (1959 - 1961).....	23
2.3.6. Gelişme yılları (1961-1967).....	24

1961 Yılı Meclis Tutanaklarından sanayileşme ile ilgili göze çarpanlar. 24

2.4. 1960'LI Yılların Gazete Manşetleriyle Sanayileşme ve Ülke Ekonomisi	
Tartışmalarında Öne Çıkanlar.....	26
2.4.1. 1960 sonrası teknoloji politikaları	26
2.4.2. Tartışılan “Plan” mı?	26
2.4.3. I. Plan dönemi (1963-1967)	27
2.4.4. II. Plan dönemi (1968-1972).....	30
2.4.5. III. Plan dönemi (1973-1977)	30
“Plan değil, pilav istiyoruz”,.....	31
Cephe yalnız rekabete dayanmak mı?	37
Ağır sanayi mi?	38
AET sanayinin engeli olmamalıdır.....	39
2.5. Sanayileşme Yolunda İzlenmesi Gereken Stratejiler	40
2.6. Esnek Sanayileşme Politikası.....	42
2.6.1. Türkiye’nin sanayileşmesi için kamu kesiminin çok etkin olması lazım ..	45
İstihdam bakımından;	47
Üretim bakımından	47
Yatırımlar bakımından	47
2.7. Sanayileşme Ölçüleri	48
2.8. Sanayileşme Nasıl Bir Süreç Gerekliyor	49
2.9. Planlı Kalkınma Dönemi.....	51
2.9.1. Özel sektör	51
2.9.2. Kamu kesimi	52
2.10. Savaş Sanayisi	52
2.11. İthal İkame	53
2.12. Üç Ana Sorun	54
2.13. Planlama Eksikliği	54
2.14. AET İle Olan İlişkiler Çerçevesinde Sanayileşme.....	55
2.15. UNIDO Konferansı ve Türkiye’ye Etkileri.....	56
2.15.1. Küresel fon:.....	57
2.15.2. Dünya sanayi üretiminin yeniden düzenlenmesi	57
2.15.3. Teknoloji transferi.....	57

2.15.4. UNIDO konferansı'nın Türkiye'ye etkileri	57

BÖLÜM III

3. DIŞ YARDIMLAR	59
3.1. Türkiye'de Dış Borçlanmanın Gelişimi.....	59
3.2. Osmanlı Devleti ve Dış Borçlar.....	59
3.3. Cumhuriyet'in Kuruluşundan 1950'ye Dış Borçlar	62
3.3.1. Cumhuriyetin ilk yıllarında dış borçlar.....	62
3.3.2. İkinci dünya savaşı sonrasında dış borçlanma süreci	63
3.3.3. 1950 ve sonrası dönemde dış borçlanma	64
<i>Truman Doktrini</i>	69
<i>IMF ile imzalanan stand by anlaşmaları</i>	69
3.4. Türkiye – Avrupa Ekonomik Topluluğu Mali İlişkileri.....	75
3.5. Türkiye-AET Mali İşbirliği.....	76
3.6. Yunanistan'ın AB'ye Üye Olduğu 01.01.1981 Tarihine Kadar Olan Dönemdeki Mali İşbirliği	77
<i>Birinci mali protokol (1964 – 1969)</i>	79
<i>İkinci mali protokol (1971–1977)</i>	79
<i>Üçüncü mali protokol (1976–1981)</i>	80
3.6.1. Sanayi mallarımız ortak pazar'a serbest girecek	80
3.7.1. Ortak pazara geçiş protestosu	82
3.7.2. 1970-1990 yılları arası dış yardım ve borçlanma sürecinin gelişimi.....	84
3.7.3. 80'li yıllarda AET'ye tam üyelik çalışmaları	87
<i>NATO'da gözbebeği, AET'de üvey evlat</i>	88
<i>AET'nin son cevabı: “Hazır değilsiniz”</i>	89
<i>Gümrük Birliği Muhasebesi</i>	90
<i>Kötü yönde etkiler</i>	90
3.7.4. Gümrük Birliği Anlaşmasının imzalanması.....	91
<i>Gümrük Birliği vize uygulamaları kalkacak mı?</i>	92
<i>1990-2000 yılları arası dış yardım ve borçlanma sürecinin gelişimi</i>	93
<i>1994 krizi</i>	95
<i>1995 – 2000 yılları arasında Türkiye ekonomisinin durumu</i>	97

<i>1997 Asya krizi</i>	98
<i>1998 Rusya krizi</i>	99
<i>Ağustos 1999 Marmara Depremi</i>	99
<i>2000 yılı sonrası Türkiye ekonomisinin durumu</i>	100
<i>2001 krizi</i>	100
<i>2008 krizi</i>	103

BÖLÜM IV

4. SONUÇ VE ÖNERİLER	107

KAYNAKLAR	114

ÖZGEÇMİŞ	128

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 2.1: 1928-1934 Yılları arası Sümerbank toptan emtia fiyatları endeksi.....	12
Tablo 2.2: Devletçiliğin oluşumu döneminde Türkiye’de hammadde sanayi	14
Tablo 2.3: Kurulacak fabrikalar	14
Tablo 3.1: 1903 Dönemi Dış Borçlanmalar	60
Tablo 3.2: 1903-1923 Dönemi Dış Borçlanmalar.....	61
Tablo 3.3: Türkiye Dış Borç Miktarı (1983-2001)	64
Tablo 3.4: Stand By Anlaşmaları (1961-2008).....	70
Tablo 3.5: Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişleri	87

KISALTMALAR LİSTESİ

BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
KİK	: Kamu İktisadi Kuruluşları
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MTA	: Maden Tetkik ve Arama
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
DLF	: Delhi Arazi ve Finans
EPU	: Avrupa Ödemeler Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
WB	: Dünya Bankası
IDA	: Uluslararası Kalkınma Birliği
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
PHARE	: Ortadoğu ve Avrupa Ülkelerine Topluluk Yardım Programı
ISPA	: Katılım Öncesi Yardım Aracı
SAPARD	: Tarımsal ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Eylem Programı
MEDA	: Mali ve Teknik İlave Tedbirler
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı

BÖLÜM I

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne sanayileşme ve dış yardımların ülkenin ekonomik gelişimine etkilerini tarihsel perspektifle incelemek ve değerlendirmektir. Çalışmada, gazete manşetleri ve tarihi kaynaklarla Cumhuriyet Döneminde sanayileşme çabalarına değinilmektedir. İktisat biliminde birçok tez çalışmasına konu olan sanayileşme benzer çalışmalardan farklı olarak gazete manşetlerinin analizi yapılarak, Türkiye'de sanayileşmenin istenilen düzeyde başarıya ulaşp, ulaşamadığı sorgulanmaktadır. Dış yardımlar sanayileşme sürecini nasıl etkilemiştir? Bu sürece katkı sağlamış mıdır? Finansal krizler sanayileşmeyi nasıl etkilemiştir? gibi sorular bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Çalışmanın hipotezi sanayileşme ve dış yardımların Türkiye'de iktisadi kalkınmaya olumlu etkilerinin olduğu yönündedir. Özellikle sanayileşme sürecinde değişen siyasi yapıların, planların, reformların, dünyada yaşanan konjonktürel değişimlerin dönemden döneme ne tür farklılıklara yol açtığı, sanayileşme çabalarına olan sadakatin, gelişimin önündeki engellerin ve hedeflerin ülkeyi sürüklediği karmaşayı gözler önüne sermektir.

Dünyada sanayileşme çabalarının 1700'lü yıllara dayandığı görülür. Sanayi Devrimi 1760 yılında İngiltere'de gerçekleşir. Uzun bir süredir *Magna Carta Libertatum* ile anayasal monarşiyle yönetilen İngiltere'de bireysel haklar ve mülkiyet haklarının korunması fikri benimsenmiştir. Sanayi Devrimi öncesinde diğer Avrupalılar gibi doğuda doğal kaynaklara ve sömürgelere sahip olan İngiltere, devrim öncesinde zaten lider konumda ülkelerden biridir. Özellikle dokumacılıkta söz sahibi olan ülke Avrupa'nın önemli finans ve ticaret merkezidir. Dünyanın en büyük sömürge

imparatoru olan İngiltere elindeki mamul malları yayma adına önemli bir birikim de elde eder.

Avrupa’da mülkiyetin korunmasına, ticaretin geliştirilmesine sağlanan kolaylıklar ile devlet destekli şirketler kurulur ve o dönemde Amerika’dan Avrupa’ya akan altın, gümüş ile de elde biriken sermaye ile sanayi devrimini ateşleyecek altyapı hazırlanır. İngiltere ada ülkesi olması nedeniyle bağımsız kararlar alabilme ve savaşlardan uzak kalma avantajına sahiptir. Kapitalizm doğrultusunda ticaretin önündeki engelleri ortadan kaldıran ülkeler aynı zamanda sanayi için gerekli olan hammaddelere de sahiptir. Devrimi başlatan önemli etkenler 1. Tekstil sektörü, 2. Buhar Makinesinin icadı, 3. Demir üretimidir. Sanayi Devrimi öncesinde İngiltere’de toprak sahipleri ve zenginler bulunmaktadır. Avrupa’nın da durumu pek farksız değildir. İngiltere’de buhar makinesinin icadıyla, büyük tekstil fabrikalarının kurulması, köyden kente göçler (kırın itimi), tekstil fabrikalarının kurulması ile ucuz ve kaliteli dokumalar tüm dünyaya yayılır. Ülkenin sahip olduğu raylı ulaşım sistemi malların hızlı bir şekilde limanlara ulaşmasına, güçlü filoları da bunların dünyaya aktarılmasına yardımcı olur. Tüm bu gelişmelerle başlayan Sanayi Devrimi dünya tarihinde çok önemli bir gelişme olarak tarihe geçer.

1780 yılında ise sanayileşmenin 2. evresi ortaya çıkar. Bu evre ise teknoloji devrimi olarak anılır. Teknoloji devriminin en önemli özelliği çelik üretimidir. Çelik üretimi sayesinde ilk sanayi devriminde elde edilen basit makinelerden daha ileri teknolojilerle donatılan makinelere geçilir. Teknoloji Devrimi altyapı, sanayi, petrol ve elektrik sanayisinde ilerlemelere yol açar. Bu büyüme ile dünya eskisinden daha renkli, daha farklı bir görünüme kavuşur. Öyle ki modern teknoloji ve küreselleşmeyle birlikte zaman ve mekan boyutu da ortadan kalkar. 1945 yılında ortaya çıkan III. Teknoloji Devrimi ile nükleer, bilgisayar ve genetikte yaşanan gelişmelerle önemli değişimlere altyapı oluşturulur. Bu aşamadan sonra dünya hiç olmadığı kadar büyür ve modernleşir. Uluslararası şirketler kurulur, hızlı haberleşme sağlanır, fiber optik ağlar ile beraber dünya resmen düzleşir.

Sanayi, devrimi ile hızla gelişen dünya, 1929 krizi ile daha önce eşi benzeri görülmemiş sıkıntılı bir döneme girer. Parasal ve talep odaklı bu kriz kapitalizmin karşılaştığı ilk ve etkisi yüksek krizdir. 1929 krizinden sonra ekonomi politikalarında değişikliğe giden ülkeler, krize karşı önlem almaya başlarlar. Ülkelerin ilk aşamada izlediği gelişim politikaları korumacı politikalardır. Gelişimini tamamlamış ülkelerin her biri geçmişte gümrük duvarlarını kapatıp, başka ülkelerin mamullerinin ülke içinde dolaşımını yasaklayan, iç sanayinin korunması ve tarım maddelerinin dönüşümünü sağlamaya dönük politikalarla o yıllarda ayakta kalırlar. 1929 Krizinden sonra ülkeler devletin daha müdahil olduğu Keynesyen politikalarla kalkınmalarını sürdürürken, 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizleri devlet politikalarının yeniden sorgulanmasına neden olur. Gelişim aşamasında olan ülkeler bu şekilde ilerlerken farklı krizlerle de karşılaşarak (1994, 2001, 2008) çeşitli kırımlarla karşılaşılrsa da büyümeyi sürdürmeye devam ederler.

Çalışmanın giriş bölümünde tezin amacı, kapsamı, yöntemi, malzemesi ve sorunlara yönelik ürettiği çözümler incelenir. Özellikle de Türkiye’nin kuruluşan itibaren yaşadığı sıkıntılı sanayileşme çabaları üzerinde durulur. Sanayileşme aşamasında Türkiye’de parasal kaynakların kullanıldığı alanlar, stratejiler, ülkenin bu süreçte yaşadığı değişimler incelenir. Araştırma kapsamında sanayi, sanayileşme, dış yardımlar, Avrupa Birliği ve finansal krizler konusunda yapılmış araştırmalar, basılmış kitaplar incelenerek, ülkenin sanayileşme olgusuna farklı bir açıdan bakılmaya çalışılır.

Çalışmanın birinci bölümünde Devletçi Sanayi politikalarının Cumhuriyet’in ilk yıllarında sanayileşme sürecine olan katkılarından bahsedilmektedir. Özellikle devlet teşviikiyle gerçekleşen ilk sanayileşme çabaları üzerinde durulur. Bu dönemde var olan yerli sanayinin durumu hakkında da bilgiler verilmektedir.

Çalışmada daha sonra yerli sanayi farklı başlıklar altında sanayileşmeye dönük çabalarla incelenir. Planlama kavramının derinlemesine devlet politikasında etkin olduğu 1960’lı yıllardan sonra daha da detaylı biçimde aktarılmaktadır. Özellikle bu yıllardan planlama kavramının özellikleri, ne kadar kapsamlı olduğu ve amaçları üzerinde durulur. Bu dönemde izlenen politikalar, AB ile olan ilişkiler, planlar,

eksiklikler, siyasilerin rolleri, küreselleşen dünyanın değişime olan etkileri hakkında genel olarak bir değerlendirme yapılmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise dış yardımlar kapsamında Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşme çabaları, aktarılan yardımların miktarı 1950 yılı öncesi ve sonrasında bölümler halinde incelenmektedir. 1950 yılından sonra AET ile ilişkiler dahilinde, uyum sürecine yönelik gelişme çabaları, Gümrük Birliği Anlaşması ve sonuçları, Ortak Pazar'ın sanayimize etkilerinin neler olduğu üzerinden durulmaktadır. Küreselleşen dünyaya modern sanayisiyle uyum sağlamaya çalışan Türkiye'nin bu amaca yönelik aldığı dış yardımlar, AET ile olan ilişkiler ve sistemsal açıkların yarattığı finansal krizlerin karmaşasında Türkiye sanayisinin kuruluştan günümüze adım adım günlük gelişmelerle aktarılması amaçlanmıştır.

Geçmişten günümüze dünya genelinde dış yardımlara bakıldığında ise Dış yardım kavramının 1940'lı yılların başında ortaya çıktığını görmekteyiz. Özellikle Bretton Woods'un ortaya çıkması ile yardım kavramı BM'nin koordinasyonu ile başlar. 1950'li yıllarda ise II. Dünya Savaşından sonra Amerika'nın savaş sonrası gelişmeye çalışan, yaralarını sarmaya çalışan Avrupa ve Ortadoğu ülkelerine yaptığı Marshall yardımları çağıdır. Amerika bu yardımlarla hem ülkelere destek olmak hem de Rusya'ya karşı Avrupa ülkelerini kendi yanına çekmek istemektedir. 1950'nin ilk yıllarında Avrupa ülkeleri, Japonya gibi ülkeler bu yardımlarla yeniden gelişmiş ve toparlanmıştır. 1960-1970 yılları arasında ise Amerika tarafından Batı Avrupa, Japonya, Orta Doğu ve Asya'da fakir ülkelere yapılan dış yardımlar bulunmaktadır. Bu yıllarda yardımların arkasında yatan bir diğer amaçta dünyada komünizmin yayılmasını önlemek ve barış ortamını yaratmaktır. 1980'li yıllarda yardımlar aynı hızıyla gelmeye devam eder. Bu yıllarda da amaç aynıdır. Genel olarak Amerikan yatırımlarını arttırmak, dünya ekonomisine ve ulusal faizlere yön vermek amacı taşır. Soğuk savaş döneminin sona ermesinden sonra ise yardımlar artık eski amacından sapar. 2000'li yıllarda dünyada terör faaliyetlerini sona erdirmek ve terörle ilgili saldırıların sonuçlarından etkilenen ülkelerin yaralarını sarma amacı taşır. Özellikle Afganistan ve Irak'taki terör faaliyetleri durdurulmaya çalışılır. Bu amacın dışında yardım faaliyetleri, doğal afetler ve de geri kalmış ülkelerin sorunlarını gidermeye yönelik dış yardım

programları oluşturulur.

Çalışmanın sonucunda tarihsel perspektifte değişen siyasi yönetimlerin, darbelerin, krizlerin ışığında Türkiye'nin karşılaştığı sorunların dönem dönem detaylı incelenmesi ile Türkiye'nin hali hazırdaki durumuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olunabilir. Türkiye'nin neden o yıllarda kendi gibi sanayileşme hamlesi yapan ülkelerin gerisinde kaldığı sanayileşme yolunda alınan yardımların kullanım alanları, izlediği stratejilerde bağımsız olup olmadığı ya da tutarlılığı hakkında net bilgiler elde edilebilir.

Büyük ve yıkıcı bir savaş döneminin ardından elindeki atıl kaynaklarla siyasal ve ekonomik açıdan dünyadaki diğer ülkelerin çok gerisinde kalan Türkiye geç olsa sanayileşme yolunda ilk adımları atar. Öncelikle devlet kaynaklarını kullanarak sanayileşme atılımını başlatan Türkiye'nin kuruluşundan sonraki yıllar planlarla ve devlet teşvikiyle oluşturulan yeni sanayi kuruluşlarıyla anılır.

Yerli sanayinin eksikliği ve ülkenin durumu en başlarda etkin sonuçlar alınmasını engelse de yine de beklenenin üzerinde başarı sağlanan bir ilk gelişim aşaması yaşandığı söylenebilir. Yalnız ülkenin çalkantılı siyasi yapısı, partilere ve kişilere özgü planlar yüzünden istenen başarı hiçbir şekilde sağlanamaz.

1960'lı yıllarda ise Devlet Planlama Teşkilatı ekseninde yapılmakta olan çalışmalarla beraber yeni politikalar tercih edilir ve etkili planlar yapılır. Yapılan planların teorik yapısı tartışma götürmez olmasına rağmen, uygulama aşamasında dönem hükümetlerinin ve kişilerin duruma olan negatif etkileri ve müdahaleleri sapmalar yaşanmasına neden olur. Bu aşamada yapılan ve 1977 yılında son bulan planların hiçbirinde beklenen başarı sağlanamaz. Hatta bu dönemde gazete manşetlerinde "Plan değil, Pilav istiyoruz." şeklinde ibarelerle karşılaşılır.

Daha sonraki süreçte ise dış yardımlar ekseninde sanayileşme sürecinde gözlemlenen değişimler ve borç durumları göz önünde bulundurularak, ülkenin yaşadığı dengesizlikler ve sorunlar incelenir. Sanayileşme çabaları atıl kaynak, değişen hükümet yapıları ve borçlanmadan o kadar çok etkilenir ki, istenilen hedefler bir türlü

gerçekleştirilemez.

Tezin konusu Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren yaşadığı sıkıntılı sanayileşme çabaları, bu çaba içindeyken katlanılmak zorundan kalınan sıkıntılar ve bu süreçte hükümetlerin izlediği stratejilerdir. Konu aslında hakkında çok çalışma yapılan bir konudur. Yalnız bu konu işlenirken benzer çalışmalardan farklı olarak dış yardımların ve finansal krizlerin sanayileşmeye etkileri incelenir. Ayrıca inceleme yapılırken Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze değin sanayileşme çabalarını içeren gazete haberlerinden de yararlanılır. Sanayileşme bir ülkenin ya da ulusun gelişiminde vazgeçilmez bir unsurdur. Türkiye'nin geçmişten günümüze ne tip bir sanayileşme stratejisi izlediği ele alınır.

Sanayileşme konusunun ele alınmasındaki amaç; sanayileşmenin Türkiye'de ortaya çıkışı, Türkiye'de sanayileşme çabaları içerisinde parasal kaynakların ne kadar etkili kullanıldığı, yapılan planların ortaya konulan gelişime etkisi, izlenen stratejilerin ve yaşanan değişimlerin ülkeyi ne duruma getirdiğinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşmak içinde küreselleşen dünyada finansal yardımların ve finansal krizlerin sanayileşme sürecinde yaşatacağı değişimler incelenecektir.

1.1. Tezin Kapsamı, Yöntemi ve Malzemesi

1.1.2. Tezin yöntemi

Araştırmanın yöntemi; konunun niteliği bakımından araştırma kaynak tarama yöntemi ile yapılmış, alan araştırmasına başvurulmamıştır. Araştırma kapsamında incelenecek konuların belirlenmesinde; sanayi, sanayileşme, dış yardımlar, Avrupa Birliği ve finansal krizler konusunda yapılmış araştırmalar, basılmış kitaplar ve yayımlanmış istatistiki bilgiler ile Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze gazete manşetleri titizlikle incelenmiş, üniversite ve milli kütüphane arşivlerinden yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır.

1.1.2. Tezin kapsamı

Araştırma Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze Türkiye'de sanayileşme yolunda ne tip değişimlerin yaşandığını gözler önüne sermektedir. Araştırmanın kapsamında da ülkenin ve dünyanın yaşadığı finansal krizlerden etkilenen ve sürekli yeni uyarlamaların yapılması ile gündeme oturan sanayinin Türkiye'ye etkileri ve yaşadığı gelişim süreçleri incelenir.

1.1.3. Tezin malzemesi

Tezin malzemesi, temel olarak geniş kapsamlı tarama ile ulaşılan ilgili yazıdır. Özellikle ulusal basın tarafından çıkarılan gazete, yayın ve manşetler sıklıkla kullanılmıştır.

1.2. Tezin Önemi ve Sorunsalı

1.2.1. Tezin önemi

Sanayileşme İngiltere'de temelleri devrimle birlikte atıldığı andan itibaren tüm dünyanın ilgisini fazlasıyla çeken, her ekonominin içinde barındırmasını gerekli kılan bir olgudur. Özellikle Türkiye gibi geri kalmış, ağır sanayi hamlesi yapamamış bir ülke dikkate alındığında sanayinin var olan önemi yadsınamaz. Yalnız Türkiye'de geçmişten günümüze siyasi krizler, finansman yetersizliği, yanlış sanayi hamleleri ülkeyi içinden çıkılmaz bir sanayi çöplüğüne ve işe yaramayan atıl kaynaklarla dolu bir yapıyabüründürür. Sanayileşme bir ulusun gelişiminde ve ekonomik yapısında her olaydan ve konudan daha fazla öneme sahiptir. Ayrıca yapısı itibarıyla her ülkenin kaderinde etkin rol üstlenir. Dolayısıyla daha önce sanayileşme ile ilgili yapılan çalışmalarda ulusun geçmişten günümüze materyalleri bu denli titizlikle taranmadığı için bu araştırmanın farklı unsurlara ve kaynaklara sahip olması ve dünyada ağır sanayi çalışmalarının hala etkin olduğu bu dönemde böyle bir araştırmanın yapılması tezin önemini artırıcı bir rol oynamaktadır.

1.2.2. Tezin sorunsalı

Tezin sorunsalı; Türkiye’deki sanayileşme hamlesinin ne aşamada olduğu; planlarda yapılan hatalar, siyasi ve finansal krizlerin şu anki sanayi yapısını ne duruma getirdiğini ortaya koymak adınadır. Bunun yanı sıra ülkenin bu gelişim aşamasında karşı karşıya kaldığı sorunlar nedeniyle kullandığı finansal yardımlar ve üye olduğu siyasi ve ekonomik oluşumlarda incelenir. Bu grupların ve yapıların aynı zamanda da sorunların zaman içerisinde yol açtığı sorunları irdelemek ve çözüm önerileri sunmak tezin en büyük sorunsalıdır.

Türkiye kendi gibi o yıllarda kurulan diğer dünya ülkeleri gibi neden güçlü bir sanayi hamlesi yapamaz? Sanayileşme yolunda yapılan planlar ve alınan yardımlar hangi alanlara kanalize edilir? Günümüzde hala Türkiye’nin değişime ayak uydurması ya da hızlı ve bağımsız bir sanayileşme süreci izlemesi mümkün müdür? gibi sorulara cevap aranacaktır.

BÖLÜM II

2. DEVLETÇİ SANAYİ POLİTİKALARI

2.1. Devletçilik

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarından itibaren Türk halkının gayreti ile egemenliği, iktisadi egemenlikle tamamlamaya ve az gelişmiş toplumlara has özellikleri ortadan kaldırmaya yönelir. İktisadi anlamda gelişmenin sadece teknik ile gerçekleştirilebileceğinin farkında olan bir ülke profili çizer. Bir ülkenin kalkınabilmesi için izlemesi gereken politikanın var olan doğal kaynakların geliştirilip, ortaya çıkarılması ve zenginleştirilmesi olduğunun farkına varılarak bir iktisadi gelişim politikası izlenir. Bu farkına varılan durumla ilgili çabalarında gerçekleştirilebilmesi için sanayileşme atılımlarının hızlı bir şekilde yapılmasının önemi üzerinde durulur (Özgen, 1997: 78).

Sanayileşme süreci sürekli olarak eski usullerin yerlerini daha yeni ve daha etkin usullere terk etmesi veya tamamen yeni ürünlerin üretilmesi ve yeni yaşantı şekillerinin ortaya çıkması demektir. Bütün bunların oluşturulabilmesi ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için bilim ve teknoloji sanayileşme yolunda kullanılması gereken önemli araçlardır (Özgen, 1997: 77).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede devlet müdahalesinden uzak bir sanayileşme politikası güdülür. Daha çok özel teşebbüslerin kurulmasına olanak sağlayıcı ve yabancı sermayeye açık bir ekonomik yapı gözler önündedir. Aynı zamanda devlet Lozan Antlaşması hükümlerine göre gümrüklerini yükseltmeyeceğini, kota, miktar sınırlaması yapmayacağını taahhüt ettiğinden ötürü antlaşma

hükümlerinden sapamaz ve mevcut düzenlemelerden bağımsız bir politika izleyemez. Daha çok yabancı ve yerli sermaye ittifakına dayanan bir sanayileşme modeli gözler önündedir. Bu süreçte bu kesimlerin kendilerine ticari kazanç sağlayıcı faaliyetlere girişmelerinde ittifak kurmalarına olanak tanınır (Coşkun, 2003: 73).

Devletin 1929-1930 yılları arasında ülkeye çekmeye çalıştığı yabancı sermaye girişi de beklentilerin altında gerçekleşir. Türkiye yurtdışındaki devletler tarafından Osmanlı döneminde olduğu gibi hammadde deposu ve sömürülecek bir kaynak olarak görülmektedir (Coşkun, 2003: 75).

“İmtiyazlı şirketler biçiminde veya Türk A.Ş. bünyelerine sızarak giren yabancı sermaye, ülkenin iktisadi çıkarlarına uygun bir faaliyet biçimi göstermemektedir; Bütün bu olgular, iktisadi bağımsızlık ve kalkınma ilkelerinin gerçekleşmesinde yabancı sermayenin katkılarının sadece olumsuz olabileceğini gösterir.” (Boratav, 2006: 20).

“İktisadi bağımsızlığı koruyarak hızlı kalkınabilmek için yabancı sermayeye güvenmeye imkân yoktur. Sanayileşme kararı verildikten sonra, bunun özel sanayinin himayesi yoluyla gerçekleşmesi, iktisadi ve sosyal problemler yaratması bir yana mümkün de olamamaktadır. Tek çıkar yol kalmaktadır. Devletin bizzat kendi sanayini kurması, temel altyapı yatırımlarına bizzat girişmesi ve bunu yaparken ekonomik hayatın diğer yönleri üzerinde kontrolünü artırmasıdır. 1923’te aynı zorluklar var olsa ve idrak edilebilse de, Devletçiliğe 1932’deki rahatlıkla geçilemeyecektir. Zira Lozan Antlaşması’nın bazı hükümleri, sanayileşmemiz için ön şart olan etkili bir gümrük politikası uygulanmasına imkân vermemektedir.” (Boratav, 2006: 58).

1923-1930 yılları arasında Türkiye’de uygulanan iktisat politikalarında tamamen özel kesime güvenilmektedir. Bu durum Teşvik Kanunu ile daha da belirgin hale gelmektedir. Fakat “*Devlet 1923-1930 yılları arasında sanayi sahasında ve şeklen gümrük himayeciliği ile beraber tamamen liberal bir gelişme çabası güder. 1930’da anlaşılır ki netice sıfırdır.*” (Aydemir, 1980: 261).

1923-1930 yılları arasında devlet yabancı sermayenin ülkeye yeterli altyapıyı sağlayacağı, içerideki sanayinin ve devletin sübvansiyonlarıyla beraber yeterli ölçüde sanayileşmenin sağlanabileceği düşünür. Yalnız bunların tam anlamıyla gerçekleşmemesi, yeterli girişimcilikten yoksun ekonomik yapı istenilen ölçüde kalkınma ve ilerlememenin sağlanamaması sonucunu doğurur. 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Buhranı da bu ilerleme çabasını baltalayan en önemli sorunlardan biridir. Liberal politikaların baskın olarak uygulanması sonuç vermeyince devletin ekonomiye müdahalesi kaçınılmaz olur (Yaşa, 1980: 82).

Ülkenin içinde bulunduğu durum olması gerekenden karışıktır ve beklentiler düşüktür. 1931 yılında hükümetin sanayileşmek için uygulayacağı politikalar hususunda meclis vekillerin tartışmaları ile çalkalanmaktadır. İsmet İNÖNÜ mecliste Devletçilik kavramına karşı oluşan çalkantıların üzerine şu sözleri söyler:

“Gerek ecnebi dostlarımdan, gerek yerli arkadaşlarımdan, milli iktisadın tatbikinin bu ülkede zor olduğunu çok delillerle dinlemişimdir. Memleketin sermayesi yoktur. Milli iktisat takip edilen yolda ecnebi sermayesi getirmek güçtür. Biz milli iktisat politikası takip etmeyelim, liberal bir yol tutalım, böylece, memleketin inkişafı için daha çok sermaye getirebiliriz. Biz bunları dinlemiş, tahlil etmişizdir.” Ondan sonra milli iktisat yolunu takip ediyoruz. Milli iktisat politikası, ecnebi sermayesinin getirilmesine mani değildir. Çünkü bizden daha sol memleketler, ecnebi sermaye getirmekte ve bunu memleketlerinde çalıştırmaktan ümitsiz değildirler...” (Aydemir, 1980: 408).

İsmet Paşa daha sonra Cumhuriyetin 10. yılında ise Kadro Dergisi’ndeki makalesinde şu vurguları yapar;

“İktisatta devletçilik siyaseti, bana kendisini her şeyden evvela bir müdafaa vasıtası olarak gösterdi, asırların hamilini telafi edecek, haksız tahripleri imar edecek yeni zamanın çetin şartlarına dayanacak sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki iktisatta devletçiliği biz inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel saymaya mecbur bulunuyorduk...”

“En kuvvetli, en zengin devletler tasavvur olunmayacak devlet tedbirleri ile iktisatlarının müdafaa ve kurtarmaya çalışıyorlar. Demek ki bizim devletçilikte

müdafaa kuvvetini görmüş olmamız, fırkamız, Cumhuriyet Halk Fırkası ancak övünülecek bir isabet ve doğru karar cümlesinden sayılmak icap eder.”

“Demek istiyorum ki, yalnız müdafaa gibi muhafazakar bir görüş noktasından değil ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika içinde müspet ve müessir politika sayıyoruz. Memleketin muhtaç olduğu vasıtaları, devletin yardımcı nezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüslü olanaksız kurulabilmeyi, safdil olanlar düşünebilir. Asır çok amansızdır.”(Aydemir, 1932: 410).

Yukarıda da belirtilen konuşmalardan elde edilen sonuçlarda görüldüğü gibi, tüm dünya devletçilik uygulamalarına geçmeye başlar. Bu ortamda gelişen dünya ülkelerine ayak uydurmak adına Türkiye Cumhuriyeti’nin devletçilik politikasını uygulaması kaçınılmaz olur. Bu aşamadan sonra da ülke birinci sanayi planını hazırlar (Alpar, 1987: 10).

Tablo 2.1: 1928-1934 Yılları arası Sümerbank toptan emtia fiyatları endeksi

Yıllar	Hububat	Hayvansal	Bitkisel	Toplam	Keyif Verici Maddeler	Dokuma Maddeleri	Diğer Sanayi H.M.	Toplam	Yakıtlar	Mamul ve yarı mamul dokuma	İnşaat Malzemesi	Toplam Endeks
1928	108,42	104,99	115,33	109,49	75,16	121,10	95,52	107,59	93,99	107,21	101,64	104,37
1929	105,56	105,44	110,62	107,16	76,27	103,98	97,31	100,57	97,64	115,31	102,67	103,03
1930	65,40	78,93	96,16	79,20	73,42	74,54	74,60	74,57	90,70	106,33	92,74	88,73
1931	49,16	68,06	94,22	78,05	61,21	51,91	54,13	53,00	84,43	92,76	85,24	75,52
1932	50,17	63,20	66,64	59,58	59,88	45,03	44,34	43,83	88,43	81,21	82,78	69,93
1933	41,50	51,69	47,27	46,63	57,06	44,94	42,64	44,64	90,17	74,85	81,38	65,92
1934	37,46	51,35	48,02	45,21	52,25	56,47	43,60	49,62	90,97	71,65	88,12	66,15

Kaynak: Sümerbank, (1935), 1928-1934 Yılları arası Sümerbank toptan emtia fiyatları endeksi, Sümerbank üç aylık Bülten sayı 4, s. 39.

Not: Bu endeks 36 madde üzerinden geometrik ortalama alınarak hazırlanmıştır.

2.1.1. Birinci sanayi planı

Birinci sanayi planı çalışmalarının başlangıç tarihini 1929 olarak gösterebiliriz. Bu yılda başlayan altyapı çalışmaları daha sonra 1933 yılında raporlar dâhilinde meclise sunulur ve ilgili alanlarda yatırım yapılacak sanayi dalları belirlenir.

Planlama ile ilgili çalışma yapabilecek yeterliliğe sahip olmayan Türk ulusu, planlama çalışmaları için örnek ülke olarak dönemin planlama alanında en başarılı ismi Sovyetler Birliği'ni örnek alır (Evgin, 2000: 31-32). Planlı kalkınmanın ilk çalışmalarını başarıyla tamamlayan Sovyetlerden çalışma kapsamında Türkiye'ye bir heyet dahi çağırılır (Açba, 1989: 5).

“Sovyetlerin Türk siyasetine ve iç işlerine herhangi bir müdahale meyli görülmediği için, 1930’larda hükümet iktisadi araştırmalar ve planlama konusunda Sovyetler Birliği ile temasa geçilir ve ilk hazırlık incelemeleri başlanır.”(Aydemir, 1980: 411).

Birinci sanayi planını kapsayan yıllar Türkiye'nin sanayileşme alanında yaptığı en büyük atılımları gösteren yıllar olarak kabul edilir. Bu yıllarda ölçülen sabit büyüme hızı ortalama olarak %11,6'dır. Bu dönemde sınai ürünler bazında da önemli atılımlar yapılır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında yatırımlar açısından da öngörülen süreden daha hızlı sonuç veren bir yatırım ortamı oluşur. Beş yıllık planın sonuçlarına 2-3 yıl gibi kısa bir sürede ulaşılır (Sevgi, 1994: 51).

Birinci beş yıllık kalkınma planında yatırım yapılan alanlar ise şunlardır:

Mensucat Sanayi : (Pamuk, kendir, yün),
 Selüloz Sanayi : (Selüloz, kağıt ve karton),
 Maden Sanayi : (Demir, Bakır, Kükürt, Kömür),
 Kimya Sanayi : (Klor, Sütkostik, Süperfosfat, suni ipek),
 Seramik Sanayi : (Şişe, cam, porselen)

Birinci beş yıllık kalkınma planında öne çıkan noktalar şu şekilde sıralanabilir:

- Bu dönemde ortaya çıkan imalat sanayiye dönük yatırımlar ithal ikame sistemine dayanmaktadır.
- Plan özelleştirme karşıtı gibi görünse de aslında bu dönemde özelleştirmeye destek verici yatırımlara ön ayak olunur.
- Elektrifikasyon meselesi ve enerji teşkilatı,
- Altın ve petrol arama işleri ve teşkilatı,

- Jeoloji tedrisatı ve jeologlar yetiştirilmesi,
- Mesleki tedrisat (teknik öğretim).

“Elektrifikasyon işleri, kurulacak “ Elektrik Etüt İdaresi” ve “Altın, petrol arama işleri” “ Maden Arama Umum Müdürlüğü” elinde toplanacak, teknik öğretim ise Maarif Vekâletince düzenlenecektir. Yapılması ele alınan tesisler ise Sümerbank ve İş Bankası arasında paylaşılacak ve tahmin edilen yatırım hacimleri ile şöyle taksim edilecektir (Kepenek ve Yentürk, 2001: 68).

Tablo 2.2: Devletçiliğin oluşumu döneminde Türkiye’de hammadde sanayi

Pamuklu sanayi	18.530.000
Kendir Sanayi	1.70.000
Kamgarn (yün) sanayi	1.560.000
Bakır sanayi	10.000.000
Demir sanayi	550.000
Kükürt sanayi	150.000
Selüloz sanayi	1.025.000
Porselen sanayi	3.790.000
İş Bankası	490.000
Sömikok	800.000
Şişe ve Cam	2.360.000
Kağıt Sanayi	1.000.000
Suni İpek Sanayi	1.250.000
Kimya Sanayi	150.000

Kaynak: Aydemir, Ş. (1980), Hammadde Sanayi, İstanbul, s.39.

“En önemli ve gelecekleri çok emniyetli görülen tesisler, tabi en başta dokuma tesisleridir. Başlıca şu fabrikalar yapılacaktır.” (Aydemir, 1980: 4.-5).

Tablo 2.3: Kurulacak fabrikalar

	İğ	Tezgâh
Kayseri Pamuklu Dokuma	33.000	2.790.000
Nazilli Basma	29.000	2.320.000
Konya Ereğli	16.500	2.755.000

Kaynak: Aydemir, Ş. (1980), Hammadde Sanayi, İstanbul, s.415.

Tablodan da anlaşıldığı gibi birinci sanayi planında ağırlıklı olarak tekstil sanayi ön planda tutulur. Planın hazırlanmasında da ağırlıklı olarak Sovyetlerden gelen planlama uzmanları aktif rol üstlenir.

Birinci sanayi planını kapsayan 1934-1939 yılları arasında yıllık büyüme hızı %15,5 olur. Kısa vadede bu denli etkili sonuçların ortaya çıkması da şaşırtıcı derecede bu politikaların etkin sonuçlar çıkardığını göstermektedir (Aklan, 1997: 4-6).

“Korunmuş iç pazarda fiyat düzeyini önemli ölçüde koruyan sanayi kesimi aynı zamanda üretim girdilerini düşürme olanağı bulur. Bu olguyu saptamakta Sümerbank toptan emtia fiyatları endeksi verileri bize yardımcı olmaktadır. Hammadde fiyat endekslerinin gelişimi ile ilgili karşılaştırıldığında da iç piyasada değişim hadlerinin sanayi lehine olduğunu göstermektedir. Her ne kadar yakıt fiyatları endeksinin gelişimi sanayi lehine bir durum gösteriyorsa da bu girdinin üretim maliyeti içindeki payının düşüklüğü ulaşılan genel yapıyı değiştirecek güçte değildir. Bu dönemde kurulan sanayi genel olarak tarımsal hammaddelerin değerlendirilmesine dönük olduğundan tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüş, sanayinin üretim maliyetlerinde önemli ölçüde düşüşler yaratmıştır.” (Tekeli ve İlkin, 1982: 20).

Yalnız ülkede yaşanan büyüme istenilen ölçüde değildir. Bir büyüme vardır; ama bu büyümenin planlamasının istenilen şekilde sonuç verecek içerikte olduğu tartışmalıdır.

“Hiçbir kontrole tabi tutulmadan yapılan himaye, Türkiye’de geri teknikli bir küçük esnaf sanayinin türemesine sebep olur. Küçük dükkânlar ve evler içine konulan birkaç makine ve birkaç işçi ile işleyen yüzlerce fabrikamız vardır... Bunlar, aralarında amansız bir rekabetle boğuşurlar. Teknikleri iptidai, işletme tarzları bilgisiz olduğu için zaten pahalı imalat yaparlar. Bir de üstelik araya rekabet mücadelesi karışınca hileli imalat kaideden olur...” (Tekeli ve İlkin, 1982: 20).

Diğer yandan Türkiye için planlanan sanayileşme bu şekilde değil, ülkenin ihtiyaçlarını istenilen ölçüde karşılayacak ve ülkeyi ileri taşıyacak bir sanayileşme

olmalıdır (Tekeli ve İlkin, 1982: 24-25).

Birinci Sanayi Planı her ne kadar o dönem için parlak bir büyüme yarattıysa da istenilen ölçüde ve tatmin edici düzeyde bir kalkınma sağlayıcı aranjman oluşturmaz (Başkaya, 1994: 185). Ülkenin gelişim hızını artırmak ve bu hızı sürdürülebilir kılabilmek adına daha uzun vadeli, teknik ağırlığı yüksek yeni planlar yapılması fikri var olan kadro tarafından alınan kararlara temel oluşturur.

Birinci Sanayi Planı 17 Nisan 1934 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanır. Sovyet uzmanlardan yararlanılarak oluşturulan planlar eşliğinde çalışmalar yapılır. Birinci sanayi planında ağırlıklı sektör tekstil sektörüdür (Aklan, 1997:6).

“Sümerbank’ın kurulması ile karma ekonomik bir model uygulanmaya başlar. Devlet, pamuklu kumaş ve pamuk ipliği gibi Dünya ekonomisinde daima özel girişimin sermaye ve yönetiminde üretilmiş malları üretmeye başlar. Buna neden olarak, Türkiye’de özel sermayenin büyük kentlerde ve demiryollarına, limanlara doğrudan doğruya açılan gelişmiş bölgelerde sanayi kurma istekleri konusunda ısrar ettikleri, oysa Türkiye’nin dengeli ekonomik gelişmesinin bu bölgeler dışında da fabrikalar kurmaya bağlı olduğunu gösterir.”(1933, 13’den aktaran, Boratav, 1974: 116).

“Bu anlayış içinde faaliyetlerini sürdüren Sümerbank, özellikle tekstil, deri, selüloz, demir-çelik ve çimento sanayilerinin gelişmesinde büyük bir rol oynar. 1939 yılında Sümerbank, yurt içi suni ipek, deri, kağıt ve karton demir ve süper fosfat üretimlerinin tamamını, çimento üretimlerinin %90’ını, çelik ve makina yağı üretimlerinin %80’ini, kok üretimlerinin %70’ini, yün üretiminin %60’ını ve pamuk üretiminin %35’ini gerçekleştirmektedir.” (Boratav, 1974: 116-117).

Bu tip bir sanayileşme çabası ülkeyi kendi yağıyla kavrulabilecek bir duruma getirmektedir. Yalnız ülkenin o dönemlerde kaynakları çok sınırlıdır ve kısıtlı imkânlarla bu planı gerçekleştirebilmek gerçekten zordur. Bu dönemde büyümeyi gerçekleştirebilmek adına kollektif bir hareketin ve sağduyunun hakim olması amaçlanır. Bu amaçla da ithalata sınırlandırma getirilirken lüks tüketim azaltılmaya

çalışılır (Tezel, 1982: 92).

“Devlet vergi, kamu mal ve hizmetleri fiyatları aracılığıyla halkı bu planın finansmanına dolaylı tasarruf ile dahil eder. Yatırımların dış finansmanı ise Sovyetler Birliği, Almanya ve İngiltere’den sağlanır. Fakat dış finansmanın nispi önemi düşük olduğundan, aslında bu ilk sanayileşme planı doğrudan doğruya Türk halkının katkısı ile finanse edilir.” (Boratav, 1974: 117).

“1933-1938 döneminde geniş ölçüde demiryolu, şose ve liman inşaatlarının gerçekleştirildiği görülmektedir. Ağır sanayi üretimi artırmış ve dolayısıyla ithal oranı düşmüş ve dış ödemeler dengesinde lehte gelişmeler olmuştur.” (Boratav, 1975: 17).

“İmalat sanayinde olumlu sonuçlar alınmaktadır. 1948 yılı üretici fiyatları ile 1933’de 819,9 milyon TL olan katma değer, 1939’da 1.342,9 milyon TL’ye ulaşır. GSMH içinde imalat sanayinin payı 1933’te %13.5 iken, 1939’da %14.7’e yükselir. Gerçekte imalat sanayinin GSMH içindeki payının bu devrede önemli bir gelişme göstermesine neden güdülen planlı ekonomi modelinin kaynakları tarım madencilik ve altyapı sektörlerine dengeli bir şekilde dağıtmak amacını gütmüş olmasıdır.” (Boratav, 1975: 17).

Birinci sanayi planının ortasında ikinci sanayi planının aşamaları da oluşturulur. Amaç birinci planda yer almayan işleri de ele almaktır, bu planda. *“İkinci beş yıllık plan üzerinde, aslında birinci planda ele alınmayan bazı işleri kapsamak üzere 1935’ten beri çalışılmaktadır. Bu plan taslağı, Ocak 1936’da bir sanayi kongresinde tartışılır ve aynı yılın Kasım’ında Başbakanlığa sunulur.”* (Boratav, 1975: 17).

2.2. Devletçi Sanayi Politikalarının Uygulama Süreci

Birinci Beş yıllık kalkınma planının uygulanmasında başrolü üstlenen Sümerbank olur. Bu kuruluş bu aşamada önemli bir rol üstlenir ve sanayileşme

stratejilerinin hızlı bir şekilde yürütülmesinde öncü olur. BBSYP çerçevesinde alınan önlemler ile kurulan KİK'ler sayesinde denk bütçe sağlanır. Hatta bütçede fazla dahi verilir. Bu dönemde devlet pamuklu kumaş ve pamuk ipliği gibi dünya ekonomisinde önem arz eden sanayi ürünlerinin üretiminde uzmanlaşmaya çalışır (Yaşa ve diğerleri, 1980: 359).

“Bu anlayış içinde faaliyetini sürdüren Sümerbank, özellikle, tekstil, deri, selüloz, demir-çelik ve çimento sanayilerinin gelişmesinde büyük bir rol oynar. 1939 yılında Sümerbank, yurt içi, suni ipek, deri, kağıt ve karton, demir ve süper fosfat üretimlerinin tamamını çimento üretimlerinin %90'ını çelik ve makine yağı üretimlerinin %80'ini, kok üretiminin %70'ini, yün üretiminin %60'ını ve pamuk üretiminin %35'ini gerçekleştirmiştir.” (Desiyap, 1983: 24).

Birinci sanayi planı olabildiğince eldeki kaynaklarla finanse edilmeye çalışılır. Bunun içinde devlet iç kaynaklarını harekete geçirecek şekilde aktif bir düzenleme ve oluşum çabasına girer. O dönemde hükümetin hem iç hem dış siyasetinde karşılaştığı problemlerin yanı sıra eldeki mevduat yetersizliği hükümeti sıkıştırmaktadır (Yaşa ve diğerleri, 1980: 358-360). Yalnız izlenen politikalardaki amaç iç tasarrufu artırmak ve dış tasarrufları da verimli alanlara yönlendirebilmektir (Bostancı, 1996: 98).

Sanayi kuruluşları için gereken kaynakları yaratmak ve bunları yönlendirmek amacıyla 1925'te kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası yeterli görülmemiştir. Bankanın işlevini ikiye ayırmak amacıyla yasa tasarıları hazırlanmış ve Sanayi Maadin Bankası yerine “Devlet Sanayi Ofisi”¹ ve “Türkiye Sanayi Kredi Bankası” kurulmuştur. Devlet Sanayi Ofisi Yasası 3 Temmuz 1932'de, Türkiye Sanayi Kredi Bankası yasası 7 Temmuz 1932'de TBMM'den geçmiştir. Fakat kısa bir süre sonra; 1933'te çıkan bir yasayla, bu iki kuruluş Sümerbank adı altında birleştirilmiştir. Sümerbank'ın görev alanı oldukça geniş tutulmuştur. Bu banka memleket için iktisaden verimli olan sanayi işlerine sermayesinin izin verdiği oranda katılacak; milli sanayinin gelişme önlemlerini arayacak ve İktisat Vekâleti'nce incelenmek üzere bankaya iletilecek konular hakkında düşüncelerini bildirecektir (Tekeli ve İlkin, 1980: 149-153).

¹ 2058 Nolu Devlet Sanayi Ofisi Teşkili Hakkında Kanun (10 Temmuz 1932 Tarih, 2146 Sayılı, T.C. Resmi Gazete).

Banka ayrıca; devlete ait sanayi iştiraklerini devralıp işletecek, devlet sermayesi ile kurulacak olan bütün sanayi işletmelerinin etüt ve projelerini hazırlayacak, sanayi kuruluşlarına kredi sağlayacak, devlet Sanayi Ofisinden devraldığı fabrikaları işletecektir. (Aydemir, 1980: 448) Ayrıca ülkede sanayi sektörüne yönelik işgücünün eğitimi için eğitim kurumları açmak, dış ülkelerde eğitim olanakları yaratmak görevlerini Sümerbank üstlenir.

Devletçilik yatırımlarında bir diğer önemli kurum ise Etibank'tır. Etibank'ın kuruluş amacı enerji ve madencilik konusundaki araştırmaları ve işletmeleri denetim altına almak ve yerinde yönetmektir. Etibank devlet tarafından 1935 yılında kurulur. O dönemde yabancı ülkelerin tekelinde bulunan Ergani-Murgul bakır ve Divriği Demir işletmeleri bu kurum tarafından satın alınır. Aynı zamanda Ereğli Kömür İşletmeleri aynı dönem aralığında bankaya devredilir (Tokgöz, 2007: 324).

Sanayi-madencilik alanında, Şark Kromları, Ergani Bakır İşletmeleri, Kuvarshan ve Murgul Bakır Madenleri, diğer metal işletmeleri ile Ereğli Zonguldak Kömür Havzasının ıslahı, Kütahya (Seyitömer), Değirmisaz Linyitleri, Zonguldak'ta Çatalağzı, Kütahya'da Tunçbilek, Mıntıka Elektrik Santralleri, Çatalağzı Limanı ve diğer birçok işi bu banka başaracaktır. Aynı yıl işletmeye uygun yeraltı zenginliklerini araştırmak ve değerlendirmek amacıyla Ankara'da bir Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) kurulur.² Yine 1937'de bir KİT olarak örgütlenen Denizbank kurulur.³

Planın uygulanmasında özel bir ticari banka durumunda olan İş Bankası da görev alır. Şişe-cam sanayisinin işletilmesi ve kurulması bu bankaya verilir. Bu fabrika 1935'te tamamlanır ve bir yıl sonra faaliyete geçer. Nitelikli işgücü yetersizliği nedeniyle düşük kapasitede çalışmış uzman işçilerinin büyük çoğunluğu Bulgaristan ve Romanya'dan getirilir. Banka ayrıca kükürt, gülyağı ve süngercilik işlerine katılır. Yine bu dönemde yönetim ve sermaye yetersizliği içine giren dört şeker fabrikası devletleştirilir ve 1935'te "*Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.*" kurulur. Şirketin sermayesi Ziraat Bankası, Sümerbank ve İş Bankası tarafından eşit olarak paylaşılır (Kepenek, 1990: 33).

² http://www.historystudies.net/Makaleler/364318561_24Perihan20C39CnlC3BCsoylu.pdf.

³ 3295 No'lu Denizbank Kanunu (30 Kânunuevvel 1937 tarih, 3796 sayılı, T.C. Resmi Gazete

Tüm programın gerçekleşmesi bakımından en kritik kuruluş olan Karabük Demir-Çelik Tesisleri'nin temeli 1937'de Başbakan İsmet İNÖNÜ tarafından atılır. Demir-Çelik fabrikası plana alınırken henüz Türkiye'de demir cevheri madeni bulunmadığından, demirin Cezayir'den getirilmesi düşünülür. 1 Ocak 1935'te İstanbul Rıhtım Şirketi satın alınır. Aynı yıl demiryolu Ergani üzerinden Diyarbakır'a ulaşır (Kepenek, 1990: 33). Devletin en kapsamlı ve en önemli ekonomik faaliyeti demiryolu inşaatıdır. Bu ekonomik faaliyetler “şimendifer siyaseti” olarak da adlandırılmaktadır. Ankara hükümeti 1922'de, Türkiye'nin demiryolu yapım ve işletme haklarını, maden imtiyazlarını Amerikan sermayesine ait Chester grubuna verir. Fakat bu proje sonuçsuz kalır ve 1924'ten başlayarak Şimendifer Siyaseti'ne girişilir (Boratav, 2006: 50).

2.3. Yerli Sanayi

2.3.1. Kuruluş yılları (1923 - 1938)

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin miras bıraktığı borçlu yapının içinde yeşeren bir bitki edasıyla büyük uğraşlar sonucunda kalkınma çabalarına yönelir. Dönemin atıl kaynakları ile o dönemde halk el ele vererek birtakım çalışmalar yapar (Tezel, 1982: 91-92). Ülkenin dört yıl gibi kısa bir süre içinde karşı karşıya birçok cephede savaşı, aynı zamanda da her şeyi pahasına kendini ortaya koyan halk kitlesinin feryatları ülkenin kalkınmasında gecikmeler yaratacak eğretili temellerin oluşmasına neden olur (Çarıkçı, 1998: 3244).

Bu süreçte Türkiye hiç kimseden yardım alamaz; Çünkü bu dönemde kimseye güvenemez. Ama yine ülkeyi o dönemde savaştan çıkaran norm kadroların yoğun çabasıyla birlikte yüksek borçlarından kurtulur ve sanayileşmenin ilk temelleri atılır (DPT, 1963).

Kuruluşun ilk dönemlerinde ülkenin dış ticaret hacmi oldukça yüksektir. Hatta dış ticaret hacmi, rakamlarla milli gelirin %15 veya %20'si civarında oynamaktadır. Başlarda özellikle Türkiye Dünya'ya özellikle ana gıda maddelerini ve tarım ürünlerini

ihraç etmektedir. Kendisine sanayiye yönelik ihtiyaçları karşılayacak ölçüde ithalat yapmaktadır. Bu durum istikrarlı bir şekilde ilerlerken sürece damga vuran tarih ise 1929 yılı olur. Bu yılda Amerika merkezli büyük kriz dalgası tüm dünyayı sarsarak, oluşturduğu mevduat kriziyle dünyayı daha önce hiç karşılaşmadığı şekilde sarsar. Kuruluş yıllarında ülkenin en büyük sıkıntısı müteşebbis/girişimci ihtiyacıdır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 68). Yalnız insanlarda ne sanayi temellerini yönlendirecek bir sermaye ne bu alanda öncülüğü üstlenerek rekabet edebilecek cesarete sahip bir girişimci bulunmamaktadır. Özellikle savaşın yarattığı yıkıntılardan ve krizden ötürü kimsenin elinde yeterli bir sermaye birikimi bulunmamaktadır. Yalnız ülkenin kendine koymuş olduğu hedefler doğrultusunda ve muasırlaşmak adına hızlı bir sanayileşme adımı atılmak zorundadır. Bu anlamda da hemen sanayi planları hazırlanmaya ve devlet iktisadi teşebbüsleri kurulmaya başlanır. Türkiye'nin birinci ve ikinci sanayi planları, bugünkü anlamda birer iktisadi gelişme planı değildir; bunlar yurtda büyük ve temel sanayinin kurulmasını hedef tutan teknik planlardır. Bu dönemdeki planlarda asıl amaç yurdun kendi kendine yeter vaziyete gelebilecek ve halkı huzurlu kılacak sanayi tabanını oluşturmaktır. Hatta bu dönemde sanayi ve inşaat sektörünün milli gelir içindeki payı %10'dan %16'ya çıkmıştır (Tayanç, 1963: 75).

2.3.2. Savaş yılları (1939 - 1945)

İkinci dünya savaşı yıllarında dünya öyle yoğun bir kargaşanın içindedir ki bu kargaşadan tüm dünya ülkeleri etkilenir. Bu durumdan Türkiye de fazlasıyla etkilenir ve zararın boyutları inanılmaz olur. Küçük çaplıda olsa sanayileşme umutlarıyla süslenen zihinler, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşının dışında kalmasıyla beraber, savaşa tekrar geri dönebileceğine ve eski günlerde yaşanan sıkıntıların tekrar baş göstereceğine dair kötü düşüncelerle dolar (Yetkin, 1993). Bu dönemde ülkenin aktif nüfusu herhangi bir saldırı olasılığına karşılık hazır tutulur. Bu durumda ülkede çalışmayan ve sürekli beslenmesi gereken bir ordunun, var olan kaynakları kurutması durumu kendini gösterir. Tüm dünyada ticaretin sekteye uğraması, piyasada darlıklar ve sıkıntılara yol açar. Dünyanın her yanında baş gösteren yüksek ve hiper enflasyonlardan Türkiye'de nasibini alır. Ülkenin az da olsa sağladığını düşündüğü büyüme çok büyük bir darbeye, daha büyük bir ölçüde gerilemeyle baltalanır (Oran, 2003: 455).

2.3.3. Savaş sonrası (1946 - 1950)

Türkiye savaşa girmediği halde savaşın etkileri o kadar büyük olur ki, bu durum savaş sürecinde katlanılan ağır savunma yükünün bir süre daha devam etmesine ve barış düzenine dönüşün gecikmesine sebep olur. Ama yine Türkiye ekonomisi dönemin norm kadrosunun yoğun ekonomik programı ve kısıntıları ile borçları ödemiş, beklenenin ötesinde altın ve döviz rezervine sahip olmuştur. Hatta ellerindeki rezervler kalkınmanın temellerini atacak ve itici güç olarak kullanmaya yetecek düzeydedir (Ertan, 2004: 345).

Diğer yandan bu dönemde oluşan yatırım malları talebi ve bu malları satmak amacıyla olan ülkelerin imal kapasitelerini doldurmuş olmaları, aynı zamanda da Bretton Woods sistemine tüm dünyanın geçiş çabaları ekseninde altına endeksli para anlayışı dış ödeme araçlarını ülkenin kalkınması yolunda kullanılmasının önüne geçer (Ertan, 2004: 349).

Yalnız yine ülkenin kalkınması amaçlı ilk yatırımlar ve planlar bu dönemde atılır. Hatta bu dönemde sosyal yatırımlar ve tarımdaki genişlemeler adına yardım hazırlıkları yapılır. Daha sonra da Demokrat Partinin iktidarında, 1950 yılında başlayan yeni döneme geçilir (DPT, 1963).

2.3.4. Enflasyoncu genişleme yılları (1951 - 1958)

1945-1950 savaş yıllarının bitmesinden sonra ülkenin içinde bulunduğu büyük sorunların çözümüne yönelik işlemler artar. Ülkeye akan dış yardım ile ekonomi hareketlenme eğilimi gösterir. Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu yıllar olan bu dönemde liberal siyaset izlenir (Parasız, 1998). Ülke önceki dönemlerin aksine sanayi alanında yüksek ithalat yapmaya, dış yardım almaya, tarımda traktör ve makine kullanımı ile doğada daha fazla alana ulaşmaya çalışır. Bu dönemde ekonomide hızlı bir gelişme yaşanır. 1950-1953 yılları Türkiye'nin bolluk yıllarıdır. Türkiye özellikle buğday üretiminde Dünyada önemli bir rekolteye sahiptir. Buğday ihracını da önemli bir seviyeye çıkaran Türkiye bu alanda dünyada sözü geçen ülkeler arasına girer.

Elindeki ürün fazlasını ihraç edecek yer bulamayan Türkiye dünyanın belli başlı zahire ambarlarından biri olmaya aday görülmektedir. İlk başlarda tarımdaki ekilebilir alan miktarının artmasına ve dış yardım artışına bağlı olarak yaşanan büyük gelişmeler, daha sonraki süreçte tarım alanlarının maksimum sınırlarına ulaşmasından ötürü, eski seyrinden sapmalar gösterir. Bu durum enflasyona ve dış ödemeler açığına yol açarak ekonominin dengesizleşmesine neden olur (Koloğlu, 1981: 26).

Ekonomide büyük dengeler kuracağını ileri süren Demokrat Parti bu dönemde çok büyük ilerlemeler kaydederken, ileri vadede karşılarına tam manasıyla ne tür sorunların çıkabileceğini kestiremez. Tarımda hızlı makineleşme toprakta çalışmakta olan köylünün işsiz kalmasına neden olur. Köylüler iş aramak için büyükşehir merkezlerine göç etmek zorunda kalır ve şehirlere planlanmadan yaşanan bu akın yüzünden, gecekondulaşma ve varoşlaşma meydana gelir. Diğer bir sorunda o dönemde hızla makineleşen Türkiye’de yurtdışından alınan araç ve makinelerin tamirini yapabilecek bir sanayi yokluğu sorunudur (Nedim, 1933: 24-25).

2.3.5. Durulma Yılları (1959 - 1961)

Bu iki yıllık periyotta ülkeyi en büyük darboğaza sokan hızlı enflasyon ve yaşanan ticari dalgalanmalar karşısında ülke yeni kararlar alarak düzenli bir ekonomik yapıya ulaşma çabasına girer. Bu dönemde eldeki paranın dış değeri fiili devalüasyona uğrar. Dışarıdan alınan yardımlar aracılığıyla ekonomideki sıkıntılar giderilmeye çalışılır. Yalnız bu dönemin iktidarı ülkede farklı amaçlı gruplarla işbirliği içinde olduğu ve sivil darbe yapacağı iddiasıyla 27 Mayıs 1960 darbesi sonucu düşürülür (Yaşa, 1980: 81-82).

Oluşan yeni komisyonla beraber enflasyon durdurulur, nispi fiyatlar normale yaklaşır ve özellikle kredilerle borçlar konusunda bazı karışık hesaplar temizlenir. Fakat bu yıllar büyük çapta iktisadi durgunluk yılları olarak karşımıza çıkar (Başkaya, 1994: 189).

2.3.6. Gelişme Yılları (1961-1967)

Bu yıllar aralığında imalat sanayi ile ilgili alanlarda büyük bir değişim baş gösterir. Bu dönemde yapılan proje analizleriyle ülkede altyapısı hazırlanan alt sanayi kollarının gelişimi için ön hazırlıklar ve yatırım planlamaları devreye sokulur (Başkaya, 1994: 196).

1961-1967 yılları arasında imalat sanayi gayri safi yatırım toplamı 10.089,20 TL'dir. Bu yıllar arasında imalat sanayisine yapılan yatırımlarda da değişim olur. Yalnız bu değişim monoton azalan bir seyir izler. Mesela en başta 2.166,30 TL'lik bir yıllık yatırım söz konusuysen, aradan geçen süreçle beraber yatırımlar 1967 yılında 1.559,70 TL'ye kadar geriler (DPT, 1963).

Bu dönemde hükümet politikası ile belirlenen %7 kalkınma hızının gerçekleştirilebilmesi geniş ölçüde sanayide meydana gelecek gelişmeye bağlıdır. Bu dönemde sanayi alanında yıllık ortalama artış hızı %12,9 olur (DPT, 1963).

1961 Yılı Meclis Tutanaklarından sanayileşme ile ilgili göze çarpanlar

Kurucu Meclisin ana amacı memleketin ekonomik gücünü ve milli gelirini azaltmadan ülkenin iktisadi büyümesini sağlamaktır. Ülkenin ihtiyacı olan kalkınma planları için önemli adımlar atılır. Bu amaçla, ne gibi tedbirlerin alınması ve neler yapılması gerektiği üzerine durulur.

Yalnız o yılların başında ülkede işçilerin ve memurların çalışma düzenini ilgilendiren bir konu olan 45 sayılı kanun maddesiyle ilgili sıkıntılar mevcuttur. Dönemin Sanayi Vekili Şahap KOCATOPÇU meclis kürsüsünde şu sözleri söyler:

“Haklı veya haksız yüzleri aşan, duyduğuma göre 300'ü aşan ihbar mektubu; muhtelif kademelerdeki arkadaşları birbirlerine düşman edercesine, birbirlerinden haklı veya haksız şüphe edercesine bir huzursuzluk havası yaratmış bulunmaktadır. Bu huzursuzluk içinde muhakkak ki haklı ithamlar mevcuttur. Şimdilik benim gördüğüm haksızlıkların bertaraf edilmesi bakımından milletçe beklenen huzur kavuşabilmek için

büyük bir hamle yapması lâzımdır. Fakat maalesef suiistimalleri olan birçok insanlar olduğundan, iyi gayelerle ve bu memlekete rahat ve huzuru getirmek için yapmış olduğumuz bu savaşa, şahsi menfaatleri haleldar olmuş -bazı insanların buna mâni olmaya çalıştıkları kanaatindeyim. Bugün Bakanlığın muhtelif kademelerinden öyle şikâyetler, öyle ihbarlar yapılıyor ki, bunlara inanmak veya inanmamak için bunu tetkik ve tahkik edip neticeye varmak lâzımdır. Bütün mekanizmanın nasıl işlediğini ve kimin % kaç nispetinde lekelenmesini tasnif etmek icap ediyor. Bu şartlar dâhilinde katî olarak muayyen bir işi bir yerde kesip atmak imkânı yok. Hatasız hatalıdan ayırmak için muhakkak tahkikat lâzım. Fakat bu tahkikat mekanizmasını bugünkü 45 sayılı Kanun çerçevesi içinde yürütmek icap ettiği takdirde fabrikalarda ve idare mekanizmasında öyle bir huzursuzluk çıkıyor ki, buralarda çalışan arkadaşlar istihsalî düşünme yerine acaba bizi yarın birisi fitneleyecek mi, diye bir düşünce ile hareket etmektedirler. Bu şartlar dâhilinde istihsalî doğru dürüst yürütmeye bendeniz imkân göremiyorum bulmak lâzımdır. Bu zor bir problem halini almaktadır. Bunun için, bugünkü 45 sayılı Kanun herkesi birden, bir kuruluş suiistimal yapan bir kimseyi sorumlu olarak mahkeme huzuruna çıkarmayı, yani hepsini birden yürütmeyi icap ettiriyor. Bu takdirde büyük bir kitle, ufak hataları dolayısıyla, belki iktidardaki kimselerle yakın temasları dolayısıyla, iyi niyetlerine rağmen bunların da bu tahkikat ve tetkikat devresinde bu şaibeler içinde, bu şüpheli devre içinde, huzursuz çalışmalarını intaç edecektir. Bu halin çaresini bulalım. Delegeniz arkadaşınız Sayın Refet Bey ve tahkikat komisyonundan Hikmet Beyle müteaddit toplantılar yaptık. Bu işte iyi niyetlerimizle şunu bir kenara bırakarak şunun üzerinde duralım diyemedik. Vicdanen bir haksızlık olacağına kani olduk. Biz şu iyi, buna. Dokunmayalım, şuna dokunalım desek, nihayet biz bir insanız. Belki bir tesir altında kalarak bu işi yapmış olmanın mesuliyetim taşımış olacağız. Fakat bugünkü kanunun hükümleri dâhilinde işin tahkikat safhasına gidip gitmemesi bakımından kıymetli komiteniz içinden seçeceğiniz beş kişilik bir arkadaş grubu ile bu uzun listeler gözden geçirilerek vicdanlarınızın emrettiği şekilde gerekli gördükleriniz hakkında tahkikatın yürütülmesine ve diğerleri hakkındaki tahkikatın durdurulmasına karar vermenizi ve bu suretle istihsale hizmet etmenizi rica ediyorum. Böyle bir yardımınız olduğu takdirde vazifemi memleket namına daha iyi yapacağımı tahmin ediyorum. Bunun için zamanınızı aldım, özür dilerim.” (Meclis tutanakları, 1961).

Şahap KOCATOPÇU konu üzerindeki endişelerini açık açık dile getirmektedir. Ülke gerçekten sıkıntı doğurabilecek bir durumla karşı karşıyadır. Kurumlarda çalışan insanlar, ülkenin kalkınmasından ziyade birbirleri ile münakaşa etmektedirler. Bu münakaşalar ise yıkımdan başka hiçbir şeye sebep olmamaktadır (Meclis Tutanakları, 1961).

2.4. 1960'lı Yılların Gazete Manşetleriyle Sanayileşme ve Ülke Ekonomisi Tartışmalarında Öne Çıkanlar

2.4.1. 1960 Sonrası teknoloji politikaları

Türk ekonomisi ilk yıllarda uyguladığı planlı kalkınma politikasını 1960'lı yıllarda tekrar uygulamaya koyar. Var olan planları kesintiye uğratan dünya savaşı ise istenilen sonuçların hiçbirinin tam anlamıyla başarılı olamamasına neden olur. Kamu sektörüne baskı uygulayan, özel sektöre çalışmaları yolunda destek veren karma ekonomik bir sistem oluşturan Türkiye, kalkınma politikalarını izleme açısından daha önce hiçbir şekilde uygulanmayan teknolojileri kullanmaya ve bilim ile bunlar arasında koordinasyon kurmaya başlar (Başkaya, 1994: 191).

2.4.2. Tartışılan “plan” mı?

Toplumu planlama düşüncesi insanın kendi geleceğini belirleme arzusunun ardında yatan en doğal ve belirleyici tutumdur. Planlama aynı zamanda kişiyi kendi geleceğinde başarılarla ulaştıracak, düzenini sağlayacak önemli bir öğedir. Diğer yandan insanın iradeci yanında etkinlik kazanma deneyimidir. Toplumlarda ekonomik düzenlerinde etkin rol üstlenen liberal yapı ise bu konuya farklı bakmaktadır. Ona göre görünmez el piyasadaki bütün eksiklikleri çözüme kavuşturur. Sorunların kendiliğinden üstesinden gelir. Hiçbir zamanda müdahaleye gerek duymaz. Yalnız dünya krizleri bunun böyle olmadığını ortaya koyana kadar tüm dünya bu görüşlerin etrafında yuvalanır ve herkes liberal sistemin gerçeklerinden ve önerilerinden yararlanır (Gevgili, 1977: 11). Belirli sosyo-ekonomik ve politik toplum yapısına uyan davranışlarla da

toplumun gelişim çizgileri çok sağlıklı bir yapıya oturtulup, iyi göstergelerle bütünleştirilebilir.

Planlama kavramı, Türkiye için yeni bir kavram olmaktan öte ülkenin kapısını önceden çalan bir olgudur. Türkiye milli mücadele dönemi ve gelişme yıllarında Sovyet bloğun yardımından ve planlama deneyiminden faydalanarak büyümesini gerçekleştirir. Yalnız bu planlı gelişime açık model ülkenin tekrar bir savaş dönemi ile burun buruna gelmesi ve tüm yatırımların o alana kanalize edilmesiyle sona erer (Eyüboğlu, 1948).

Planlama kavramı, DP iktidarının, hızlı büyüme yöntemleri izlerken ülkeye yaşattığı sıçramalı deneyimlerden sonra, karşımıza bu tavrın karşısında yer alan bir çaba olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda da yeni planlı sistem batılı ülkelerin Türkiye için düşledikleri bir sistemdir. Çünkü dünyanın kaderi, belirli alanlarda belirli uzmanlıklara sahip ülkeler bütününden oluşan bir yapı halinde bütünleştirilme yolunda çizilir (Güven, 1998). Bu çizimde batılı ülkelerin Türkiye için oluşturdukları planda Türkiye'nin daha planlı bir ekonomik seyir izlemesinin diğer ülkelerinde faydasına olduğu üzerinde durulmaktadır (Gevgili, 1977: 7).

2.4.3. I. Plan dönemi (1963-1967)

Birinci plan döneminde özellikle bilim ve sanayi etkileşimli kalkınma politikaları izlenmesi hedeflenir. Aynı zamanda birinci beş yıllık kalkınma planında TÜBİTAK'ın kuruluşuna da yer verilir (Başkaya, 1994: 191-192). Bu dönemde OECD bilimsel araştırma komitesinin himayesinde Türkiye'nin yer aldığı Pilot Takımlar Projesi yürütülür. Projenin amacı, uygun bir ekonomik büyüme hızına erişilmesini teşvik etmeye ve sürdürmeye yönelik plan ve politikalar çerçevesinde, bilimsel araştırma ve teknolojinin refah problemleriyle, en iyi biçimde nasıl ilişkilendirilebileceğinin incelenmesidir (Kepenek ve Yentürk, 2004: 67).

Aynı kalkınma planında bir diğer yenilik ise öğretim elemanı yetiştirilmesi amacıyla yurtdışına 3000 öğrencinin gönderilmesidir. Yalnız planlananın yalnızca 1/6'sı oranında öğrenci yurt dışına gönderilebilir. Bu dönemde etkin bir teknoloji transferi, eğitim politikası ve AR-GE faaliyetlerinin geliştirilmesiyle ilgili etkin bir politika

düzenlenemediği gibi bu durumun sonucu olarak, ihracata yönelik sanayileşme modeli uygulanamaz, sanayi tesisleri sadece yurt içi talebi karşılar (Güven, 1998: 9).

1960'lı yıllara yaklaşırken ülkede yeni bir yapılanma gerekliliği herkesin zihninde önemli bir yer teşkil etmeye başlar. Bu anlamda hükümet birtakım atılımlar yapmaya karar verir. Misal; *“Hükümet yeni bir iktisadi düzen kurmak kararında.”* (Zorlu, 1957: 1), gibi çarpıcı gazete manşetleriyle ülkenin farklı bir ekonomik sisteme doğru evrileceğinin ışıkları yakılır. Bazı mallarda serbest fiyat uygulamasına gidilmesi ve rahat bir piyasa ortamı yaratılması bu durumu açıkça ortaya koyar (Hükümet Yeni Bir İktisadi Düzen Kurmak Zorunda, 1958: 5).

“Hazine hissesi, bazı mallar için kalkıyor.”, “Pamuk fiyatlarının serbest bırakılması pamuklularda pahalılığa sebep olacak.” şeklinde açıklamalarla durum ortaya konulur (Hazine Hissesi Bazı Mallar İçin Kalkıyor, 1958: 9).

Ankara 6 hususide yer alan bildiriye göre hükümet artık ithal mallardan alınan %40'a varan hazine hissesinin kaldırılması kararı alır, aynı zamanda da hazine hisselerinden muaf tutulan maddelerin ise öncelikli olarak sanayi maddeleri olduğu o dönemde alınan kararlar arasındadır (Hazine Hissesi Bazı Mallar İçin Kalkıyor, 1958: 9).

1958 yılında ülkede gerçekleşen yeniliklere Balıkesir'de çimento fabrikası, hal binası, İş Bankası ve soğuk hava deposu açılışı da dahildir. Bu tarihte alınan bir yeni kararlar da çimento serbest satılacaktır (Çimento Serbest Satılacak, 1958: 3).

DP hükümeti döneminde ekonomide büyük bir hızla büyüme gerçekleşirken ortaya çıkan sıkıntılar ve toplumsal alanda yaşanan pahalılıklar da mevcuttur. 1938'de 20 lira olan 4 odalı bir evin kirası 1959'da 30 misli artışla 600 liraya yükselir (Ticaret Bakanlığına Göre Kiralar %3000 Arttı, 1959: 4).

Darbeden sonra kurulan yeni dönem hükümeti Ticaret Vekili Cihat İREN *“İthalatta Kısıntı Olmayacak”* (Milliyet, 1965: 5) der ve böylece eski hükümet

döneminde ithalata olan karamsar bakış açısının devam etmeyeceğini belirtir. Aynı şekilde o gün yeni döneme ilişkin hükümetin planları ile ilgili gazetecilerin sorularına cevapları ise şöyledir; *“Buğday fiyatlarının birkaç gün sonra ilan edileceğini, döviz kurlarının ise uzun bir süre değişmeyeceğini, 4 Ağustos Kararlarına aynen uyulacağını söyler, “suistimallerin” kapısı artık tamamen kapanır.”* (İthalatta Kısıntı Olmayacak, 1960: 5).

Bu dönemde Ticaret Bakanı Mehmet BAYDUR da açıklamasında “yıllık ithalat programları hazırlanacak, ihracatı geliştirme merkezi kurulacak, milli korunmanın yerine müeyyide konulmayacak” der. Bir diğer açıklamasında ise BAYDUR “Müşterek Pazara her ne olursa olsun iştirak etmek düşüncesinde olmadığını dile getirir.” (Yıllık İthalat Programları Hazırlanacak, 1960: 7).

Aynı zamanda hükümet programları da yine sanayiye dönük kalkınma programlarını hızlandırmayı ve geliştirmeyi amaçlar. Bu hususta da şu öncelik olur. 1961 yılında alınan karar üzerine Maliye Vekili Kemal KURDAŞ *“Sanayiciye yardımda bulunacağız”* diye açıklama yapar. Hükümet ise girişim ruhu olan, gelişime açık sanayicilere kredi temini vererek, ülkede uygun bir sanayi altyapısı oluşturmayı amaçlar (Maliye Vekili Sanayiciye Yardımda Bulunacağız, 1961: 3).

Daha önce 1960 yılında alınan kararla ortak pazara girmeme fikri sürekli dile getirilirken, 1964 yılında sürpriz bir kararla Türkiye bir anda ortak pazara üye olur. Durum gazete manşetlerinde *“Törenle ortak pazara girdik”* şeklinde dile getirilir. Türkiye’nin Avrupa ile ortak girişimidir, (Törenle *“Ortak Pazara”* girdik, 1964, 7). Ortak pazara girilmesi ile birlikte Türkiye Avrupa ile olan etkileşimini artıracak ve topluluğa üyeliğinin daha rahat sağlanacağı düşünülmektedir. Bu anlamda başta reddedilen Ortak Pazar fikrine daha sonra dahil olunur. Fakat ileride Türkiye’nin ithalat ve ihracat dengesinde yaşayacağı kırılmalar neticesinde bu birlikteliğin bazı sıkıntılara neden olacağı göze çarpacaktır (Gevgili, 1977: 11).

1960’lı yılların sonu, ilk başlardaki ihtişamını aratacak kadar kötü günlere sürükler, ülkede kaos ortamı oluşmaktadır. İşçiler sürekli grev halindedir, işverenlerle

Ücretler ve sosyal haklara ilişkin sıkıntı yaşamaktadır. Ülkede karşıt görüşlü grupların kavgaları, darbe dönemine ilişkin kaçak ve tutuklu sanıkların yargılamaları, ülkeye uygulanan ambargolar, sürekli gündemi meşgul etmekte ve Türkiye denince tüm dünyada akıllarda “kargaşa” ifadesi şekillenmektedir (Gevgili, 1977: 11).

2.4.4. II. Plan dönemi (1968-1972)

İkinci plan döneminde, ilk plan döneminde uygulanamayan bilimsel araştırma faaliyetlerinin üzerine yoğunlaşılmasına rağmen, istenilen teknolojik gelişme ve sanayileşme düzeyine erişilemez. Bunun getirisi olarak da AR-GE alanında da herhangi verimli bir uygulamaya gidilemez (Soyak, 2003: 168-170).

Bu dönemde akademik çalışmalarda faaliyet gösterecek olan akademisyenlerin yetiştirilmesi amacıyla, bir önceki dönemle aynı sayıda ğrenci gönderilir. Aslında ülkenin ihtiyaı; ülkeye yararlı olabilecek olan uygulamaların araştırılmasıdır; fakat yeterli imknlar sağlanamadığı için temel akademik araştırmalar yapılarak akademik eğitimin eksikliklerini giderecek altyapı çalışmalarına önem verilir (Soyak, 2003: 171).

2.4.5. III. Plan dönemi (1973-1977)

nc plan döneminde, yüksek teknolojinin ülkeye sağlayacağı katkılarının üzerinde durulur. Ancak ileri teknoloji sayesinde hızlı bir sanayileşme sürecine geilebileceğinin sinyalleri verilir. Var olan kalifiye eleman eksikliğinden dolayı, bu dönemde ülkeye getirilen ithal ikame teknolojilerinin kullanımında sorunlar baş gösterdiğinden yeterli sanayileşme sağlanamaz (Tan, 1977: 8). Sanayi sektörüne bu dönemde önemli kaynak aktarımı sağlansa da teşvik-koruma sistemi sektör öncelikli bir şekilde sağlanamaz.

Türkiye, planlama düşüncesini, ana gereksinimlerinden biri olarak karşısına almaktadır. Yalnız planlama konusunda bir türlü gerçekçi bir düzene geçememektedir. Bu kavramı, Türkiye bir gün tam anlamıyla özümseyerek, planların dışında tutmaktan vazgeçecek ve onu kendi sorunlarına çözüm üretmeye yarayan bir çözüm yolu olarak

görecektir. Planlama sorunu, ülkede iç ve dış çelişkileriyle tam anlamıyla yan yana kavranamazsa hiçbir zaman anlamlı bir çözüm üretmez ve komedi ortamı oluşturmaktan başka hiçbir işe yaramaz (Soyak, 2003: 169). Tutarlı olan planlama yaklaşımı içinde bariz sorular üzerinden gidilmesinde yarar görülür. Nasıl bir ilişkiler ağında, kimler adına ve neleri amaçlayan bir planlama? Bu sorun ülkenin sanayi toplumu olma yolunda içinde bulunduğu ana savaşın çözümüne işaret eder. Ancak bu şekilde bir sorunun cevaplanması sayesinde ilerici ve etkin sonuçları beraberinde getiren ekonomik yapı oluşur (Tan, 1977: 8).

“Plan değil, pilav istiyoruz”,

Tüm Türkiye AP Sözcüsünün bu lafı ile dalgalanır ve sözcü bir anda tüm çevreler tarafından alay haline gelen sözü yüzünden partisi hedef alınarak eleştirilir (Müezzinoğlu, 1964: 7).

Bu sözün üzerine AP Sözcüsü partilerine mal edilen bu sözü aslında söylemediklerini iddia eder, fakat çok geçtir; çünkü tüm dünya çoktan bu konu üzerine planlama kavramı hakkında Türk yetkililerinin ne kadar da az bilgiye sahip olduklarını öğrenmiş olur (Müezzinoğlu, 1964: 7). Aynı zamanda Müezzinoğlu kamu yatırımlarının da istedikleri şekilde iyiye gitmediğini ve belirlenen hedeflere hiçbir zaman ulaşamayacağını dile getiren bir bildiri daha yayımlar.

Cumhuriyet senatosunda konuşma yapan Müezzinoğlu, bütçe görüşmeleri sırasında özel sektöre planlama deneyimleri doğrultusunda yatırım aktardıklarını, hatta ve hatta %30-35 vergi indirimine gittiklerini belirten bir konuşma yapar. DPT bütçesi görüşülürken söz alan Zihni BETÜL ise planlama ve plan düşüncesinin kısa bir süre içinde benimsendiğini ve bu planı benimsendiğini dile getirir. Bunun üzerine AP’li bir vekil grubunun üzerine yürümesiyle ortalık bir anda karışır ve birçok vekil salondan dışarı çıkarılır. Bundan sonra AP yine kendini savunan bir açıklama yaparak, kendilerinin plana değil planı yapanlara karşı bir tutum içinde olduklarını dile getirir (Müezzinoğlu, 1964: 7).

Bu dönemde ülkede gerçekleştirilen bir diğer önemli yenilik ise insan potansiyelinin düşük olması nedeniyle 1975-1976 yılları arasında ülkedeki üniversite sayısını artırmak olur. Aynı zamanda bu dönemde DPT raporlarına göre kamu kurumlarının araştırmalarının %1'i islami temel bilimler, %2,2'si geliştirme, %6,7'si uygulamalı araştırmalar ve %85'i buluş ve yaratıcılık içermeyen faaliyet kalemlerinden oluşur (DPT, 2001).

Bu dönemde bir yandan da ülkede büyük sanayi ve tekstil şirketlerinde haftalarca süren grevler devam etmektedir. İşçiler büyük bir dirençle haklarından vazgeçmemekte kararlı olduklarını dile getirmektedir. Gazete manşetlerinde ise bu durumun çok çarpıcı bir şekilde gündemi meşgul ettiğini ortaya koyan haberler şöyledir. “*UNİ-ROYAL lastikte de bugün 650 işçi greve başlayacak, Bayer ilaç grevi 50. gününde.*” (Tercüman, 1971: 7).

İstanbul işçi sendikalarının aktif girişimleriyle desteklenen grevler, üç kademeli şekilde ilerletilir. Bahsedilen haberde geçen grevler, grevin ikinci aşamasıdır. Ülkede tüm sanayi grupları tedirgin ve çaresizdir. Herkes neyle karşı karşıya olduğunu bilmeden diğer firmalardaki işçilerin tepkilerini ve patronların tavrını sorgulamaktadır. Grevlerde 13 fabrika, 6825 işçi bulunmaktadır, bu o döneme kadar Türkiye’de yaşanan en büyük işçi eylemidir. Fabrikalarda bulunan makineler işçilerin tekeline geçer ve makinelerin çalışmaları durdurulur (Tekstil Kesiminin Kalbi Durdu, 1971: 7).

Nisan ayında da İstanbul’da, 3000 dokuma tezgâhında çalışan işçiler, hükümete isteklerini duyurabilmek amacıyla greve başlarlar (İstanbul’da 3000 Dokuma Tezgâhı Çalışmıyor, 1971: 7).

Bu dönemde olumsuz gelişmelerin yanı sıra olumlu gelişmelerde olmuştur; mesela 1966 yılında ilk üretim olan Anadolu’dan sonra, 1968 yılında araba üretimine başlayan Tofaş Firması araç üretimini artırarak, yeni prototipi Murat 124’leri piyasaya sürer. Bu, Türkiye’de araba sanayi için çok büyük bir devrimdir. Öyle ki; bu sayede hem büyük bir sektör yaratılır, hem de müthiş bir istihdam alanı ortaya çıkar. Gazeteler “*Türkiye’nin ikinci otomobil fabrikası TOFAŞ hizmete girdi. Murat 124 otoları hizmete*

girmeye başladı.” manşetiyle süslenir (Murat 124 Otoları Dizi Dizi Çıkmaya Başladı, 1971: 5).

Montaj sanayisinde de gelişmeler yaşanmaktadır. Türkiye, montaj sanayi alanında önemli bir konuma yükselecek hamlelere başvurmaktadır. Bu amaçla da montaj sanayinin gelişim süreci ile ilgili 1971 yılında önemli kararlar alınır. Bu kararların alınma sürecinde o dönemin Sanayi Bakanı Ayhan ÇİLİNGİROĞLU, Ege Bölgesi Sanayi Odası Başkanı Şinasi ERTAN ve Ankara Sanayi Odası Başkanı Dr. Orhan IŞIK’la görüşmeler yapar. *“Çilingiroğlu Montaj Sanayi Konusunda İki Sanayi Odası Başkanı İle Görüşme Yaptı”*. Görüşmede ülkede montaj sanayisinin gelişimi ve iki sanayi bölgesinde bu önemli sanayi kolunun gelişimi için izlenecek belirlenmiştir (Çilingiroğlu Montaj Sanayi Konusunda İki Sanayi Odası Başkanı İle Görüşme Yaptı, 1971: 7).

Sanayi odası başkanlarıyla alınan bu kararlar, yapılmakta olan planlar ile uyum içerisindedir. Bu amaçla yapılacak olan atılımlar ve yatırımlar Türkiye’nin gelişiminde önemli roller üstlenecektir. Yalnız ülkede bu dönem devam etmekte olan işçi grevleri ve lokavtlar ülkenin bazı iş kollarında hedeflenen büyümeyi gerçekleştirmelerini engellemektedir (Çarıkçı, 1998: 3247).

Bahsedilen duruma örnek vermek gerekirse:

“Türkiye’de en büyük Lokavt” manşeti altında, “Demiryolları 40 bin işçisine yol veriyor başlığıyla Günaydın Gazetesi’nde yer alır. *“İşçiler ortalama 1545 lira olan aylıklarının, 3610 lira olmasını isteyince devlet demiryolları Genel Müdürlüğü yıldırım telgraftıyla lokavt kararını sendikaya bildirdi. İdare ise maksimum %32 oranında zam yapabileceğini Uzlaştırma Kurulu’na bildirir. Demiryolları İşçi Sendikaları Federasyonu ise Lokavt kararını üzüntü fakat soğukkanlılıkla karşıladığını açıklar.”* (Türkiye’de En Büyük Lokavt, 1971: 6).

Ülke gündemi, bu dönemde sürekli olarak sol ve sağ grupların çatışmaları ile meşgulken, ülkede yerli oto kullanımı ve yerli oto sanayisinin geliştirilmesi için de çabalar bulunmaktadır. Bunun içinde kamu kuruluşlarında yerli oto kullanılması kararı

alınır (Esnaf ve Sanatkârlar dertlerini Hükümete İletti, 1971: 7).

Bu dönemde bir diğer durum da esnaf ve sanayicilerin derdini gidermeye yönelik, sorunlarının çözümlerine ilişkin esnaf ve sanatkarların dertlerini iletmelerine ortam yaratılmasıdır. Sorunun ana nedeni ise Esnaf ve sanayicilerin kredi bulamaması konusudur (Esnaf ve Sanatkarlar Dertlerini Hükümete İletti, 1971: 7).

“Türkiye’de 40 milyar dolarlık kredi hacmi vardır. Bunun da ancak 1 milyar doları esnafa ve sanayiciye ayrılmaktadır. Esnaf yarın endişesinden kurtulmak istiyor.” şeklinde bir manşetle bu durumda dile getirilir (Esnaf ve Sanatkârlar dertlerini Hükümete İletti, 1971: 7).

Aradan geçen yıllar neticesinde sanayileşme lehine gelişmeler devam eder. Yalnız bu dönemde yeni bir sorun patlak verir. Geçmişte telaffuz ettikleri aynı ideallerle Rumlar Kıbrıs’ta karışıklıklar çıkarırlar. Çıkan karışıklıklarda garantör ülkelerin söz verdikleri gibi devreye zamanında girmemeleri, ya da girememeleri, Makaryos’un krallığını ilan ederek ülkeye Rum bayrakları çekmesi süreci çok kötü bir fırtınaya sürükler, sonuç olarak Türkleri sindirmeye çalışan bu intikam taburuna müdahale gerekir (Milliyet, 1971: 6-7).

Demokrat Parti Hükümeti döneminde, Amerika’dan yardım alma karşılığında kapatılan silah fabrikaları ve uçak fabrikalarının eksikliği, bu dönemde hissedilecektir. NATO üyesi olmasına rağmen vatandaşlarının haksız kırımına karşı koyamayan Türkiye, savaş sanayisinde diğer medeniyetlerin çok gerisinde bir seyir izlemektedir (Kongar, 1998: 52).

Sanayi kollarında, 1970’li yıllardaki gelişmeler süregelirken, ülkede bir kaos hüküm sürmektedir. Bu kaosun etkileri, kendini hem partiler hem hükümet cephesinde göstermektedir. 1972 yılında kalp krizi geçiren ve daha sonra da hükümetten çekilme kararı alan İsmet İNÖNÜ’nün bir anda partiden bu nedenlerle çekilme kararı alması, CHP’nin hükümetten çekilmesini beraberinde getirir. Çekilmenin gerekçesi olarak ise partiler üstü hükümet fikrinden vazgeçilerek, protokole dayalı koalisyona gidilmesi

fikrinin ÷lkeye daha yararlı bir sistem oluşturacağı kanısı olur. (Melen Rejim İçin En İ̇sabetli Kararı Alacağım, 1972: 1).

Sanayileşme s÷recinde ÷lkede b÷y÷k bir boşluk ve eksiklik olduğu g÷r÷lse de bu d÷nemde sanayileşme için nasıl bir gelişme s÷recinin izleneceğine ilişkin d÷ř÷ncelere sahip bilim adamları ve d÷ř÷n÷rler mevcuttur. Yalnız nceki yıllarda yapılan hataları tekrar etmeden d÷zg÷n ve fark yaratan bir sanayileşme s÷recini ÷lkeye uygulamanın son derece önemli olduğu dile getirilir. Sanayileşme sadece sanayi kesimine yeni yatırımlar yapmak demek değildir. Sanayileşme, teki kesimleri beraberinde s÷r÷kleyerek t÷m ekonomik yapının gelişmesine, sosyal ve politik değişikliklere yol açar. Sanayinin gelişimi, bug÷n÷n teknolojisinin ng÷rd÷đ÷ b÷y÷k işletmeleri ortaya çıkarır. ÷lkemizde en b÷y÷k sorun; sanayileşme ilerledikçe değişen koşullara uymayan eski yapıdır. Bu uyumsuzluk maddeler arasında olduğu kadar, ileri teknoloji ile aynı l÷de ilerlemeyen insan arasındadır. Kuşkusuz çağdışı bu kişiler er geç sanayileşmenin d÷zeyine erişecektirler. Sanayiye geliştirmek için engelleri ortadan kaldıracak gerçekçi bir iktisadi politikaya geçmek akılcı bir yol olacaktır (İlkin, 1972: 1).

H÷k÷met ve ÷lke açısından gergin g÷nlerin hakim olduğu bu yıllarda sendikalaşma ve grev açısından h÷k÷met ile işçi sendikaları arasında da etin g÷r÷şmeler geçmektedir. ÷lkede hakim olan grev patlamalarına son vermek ve sanayicileri rahatlatmak amacıyla olan h÷k÷met, işçi sendikaları ile uzlaşmaya varılması gerektiğinde hemfikirdir. Yalnız asıl sorun, h÷k÷metin grev ve toplu sözleşme konularında taviz verecek durumu kalmamasıdır. H÷k÷met ile işçi temsilcileri arasında yapılan g÷r÷şmeler, CHP'nin h÷k÷meti geri çekmesi nedeniyle askıya alınır. İlk toplantı Ferit MELEN başkanlığında yapılırken, CHP'nin başkanlarını geri çekmesi nedeniyle, toplantıya işçi temsilcileri başkanı DEMİRSOY itiraz eder. Aynı zamanda toplantılarda yine m÷him olan konuların konuşulması kararı alınır. Toplantılara başkanlık eden Fikret MELEN ele alınan konuların her iki tarafı da çok fazla ilgilendirdiğini ve sanayileşmeye son derece önemli katkıları olacağını dile getirir. Açıklamasında da “İşçilerimizin b÷y÷k bir çoğunluğunun demokratik rejime doğru y÷r÷rken, bağlı sınıf kavgasını hedef tutmayan, kanunlara saygılı bir tutum sergileyeceğine, inanıyoruz” sözleriyle toplantıyı

kapatır (Melen Rejim İçin En İsabetli Kararı Alacağım, 1972: 1).

Sıkıntı dolu geçmişinden sonra tüm dünyaya elindeki kısıtlı imkanlarla neler yapabileceğini tekrar gösteren Türkiye'nin; savaşta düştüğü zor duruma tekrar düşmemesi için izleyeceği politikalardan bahsetmekte fayda var. O dönemde hareketin emrini veren CHP lideri Bülent ECEVİT, Girne'de yaptığı açıklamalarla tarihe önemli manşetler düşer. “*Görüşmelerin hiçbir yararını göremedik.*”, “*Yunan Heyeti tüm barış tekliflerimizi reddetti.*” (Yunan Heyeti Son Barış Teklifimizi Reddetti, 1974: 7).

Bu manşetler üzerine Türkiye ani bir harekâtla, halktan topladığı yardımlarla birlikte Kıbrıs Harekâtını yaparak Rum-Yunan Kuvvetlerini adadan çekilmek zorunda bırakır. Harekâtın durdurulma nedeni ise daha önceden devreye girmeleri gerektiği halde, devreye bir türlü girmeyen etkin ülkelerin, harekâtın durdurulmasını istemeleridir. Harekâtın başarısını belgeleyen gazete manşetlerine ise şunlar örnek gösterilebilir. “*Lefkoşa'yı bombaladık*”, “*Kıbrıs Rum Gücü ve Muhafız Karargâhı Tahrip Edildi. Tanklarımız Adada Sınır Tanımadan İlerliyor. Yunanlılar da Savaş Hazırlığına Başladı.*” (Kıbrıs Rum Gücü ve Muhafız Karargâhı Tahrip Edildi. Tanklarımız Adada Sınır Tanımadan İlerliyor. Yunanlılar da Savaş Hazırlığına Başladı, 1974: 1), “*Magosa bugün bizim oluyor.*”, “*Yunanistan Askerini NATO'dan çekti.*”, “*Amerika ve Rusya durun diyor.*” Yalnız Bülent ECEVİT'in şu sözü harekâtın ne kadar tutarlı olduğunu gösterir niteliktedir. “*Hareket, Yunanistan ve Rum topluluğuna karşı değil amacımız adada bağımsız Kıbrıs'ın denge içinde kurmaktır.*” (Magosa Bugün Bizim Oluyor, 1974: 1).

Başarılı bir Kıbrıs Harekâtının ardından, hükümet aynı hızla sanayileşme çalışmalarına ve kalkınma planlarına devam eder. Yalnız bu dönemde ülkeye Amerika ve AB tarafından uygulanan ambargolar, savaşın masrafları vs. ülkeyi zor bir durumla karşı karşıya bırakır. Bu dönemde üzerinde durulan sanayi geliştirme stratejilerinde yeni konu IV. Plandır. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planında ülkenin stratejisi belirlenirken “*ağır endüstri dallarını da kapsayan*” bir sanayileşme stratejisinin gözden uzak tutulmaması gerektiği fikri üzerinde durulur. Türkiye, geçmişinden bugününe hafif sanayi dalları üzerinde uzmanlaşabilmiş; fakat gelişimin ana ölçütü olan ağır sanayi dalları üzerinde

uzmanlaşmamıştır. Bu da ülkeyi hem sanayi açısından hem politik açıdan güçsüz bırakan bir sorundur (Manisalı, 1976: 2).

Önceki kalkınma planlarında yapılan hatalardan sonra, bu planda özellikle bir stratejinin belirlenmesinin önemi üzerinde durulur. Burada önem arz eden iç ve dış ekonomik ilişkilerin belirlenmesinde kilit rol oynayan faktörlerin belirlenecek olan sanayi stratejisiyle ilgili olduğudur. Çünkü ülkenin iç gelişimi, borçlarının durumu ve AET ile olan ilişkileri hepsi sanayileşme stratejisini etkileyen önemli faktörlerdir. (Manisalı, 1976: 2).

Bu sanayileşme planı çerçevesinde ülkede iki tartışma cephesi yer alır. Bunlardan biri, sanayileşme sürecinde izlenmesi gereken stratejiler doğrultusunda öncelikle var olan sanayileşme sürecinin aynen devam ettirilmesi gerektiği, diğeri ise sanayileşme stratejisinin ağır sanayileşme olmasının önemi üzerinde durur (Manisalı, 1976: 2).

Cephe yalnız rekabete dayanmak mı?

Bir ülkede ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için sanayileşmesinin ve büyümesinin gerektiğini herkes bilir. Bu aşamada sanayileşme stratejilerinin belirlenmesinde farklı görüşler de ortaya çıkabilir. O dönemde rekabete dayanma hususunda iki alternatif göz önüne getirilir. Birinci görüş, ekonomik gelişmenin belirli sanayi dallarında uzmanlaşarak gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır (Başkaya, 1994: 187). Bu sebeple kısa vadede ağır sanayi ve ileri teknoloji gerektiren yatırım mallarına dönük sanayi stratejilerine sonraki süreçte başvurulmasının daha doğru olduğunu ileri sürer. Bu stratejiyi benimseyenlere göre Türkiye, dünya konjonktüründeki yerini “*rekabet olanağı bulunan*” sanayi dallarında sürdürmelidir. Diğer türlü tam anlamıyla hazır ve iyi olmadığı alanlarda çalışmaya başladığı zaman ekonominin gelişme hızı azalacak, ekonomi, gerek iç gerekse dış ekonomi koşullarında bunalımlı bir seyir izleyecektir. Ele alınan bu düşünce Türkiye’de Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ekseninde incelenmektedir. Bu duruma göre, Türkiye’nin üstün olduğu gıda, dokuma, hazır giyim gibi hafif sanayi kollarında uzmanlaşması daha doğrudur. Diğer türlü AET

ile ekonomik işbirliğine gidildiğinde ülke dış rekabette büyük zararlarla karşı karşıya kalabilir (Manisalı, 1976: 2).

Ağır sanayi mi?

Diğer bir görüş ise, Türkiye'nin yatırım ve ara malları üzerinde, örgütlü ve stratejik bir sanayileşme planı izlenmesinin daha iyi sonuçlar doğuracağını ve büyümede aktif bir rol üstleneceğini savunmaktadır. Dengeli ve yaygın sanayileşme ile aynı zamanda da ağır sanayi hammaddelerini içeren sanayi malları bileşeni ile büyüme, ülkenin gerçek anlamda büyüebilmesine ortam hazırlar ve hedeflenen büyüme ancak bu şekilde gerçekleştirilebilir şeklinde ifade edilir. Sanayileşme hamlesi bir bütündür. Eğer ülkede belirli mallar üzerinde yoğunlaşırlırsa ülke istenilen sanayileşme ve gelişme seviyesine erişemez, aynı zamanda da dışa bağımlı hale gelir (Manisalı, 1976: 2).

Bu iki grubun öne sürdüğü öneriler birçok kişiyi hangi alana yönelmek daha doğrudur? diye düşündürmektedir (Manisalı, 1976: 2).

Toplantıda alınan kararlara ilişkin gelişmeler şu şekilde maddelenir:

- 1- Yapılan incelemeler sonucunda ikinci önerinin geçerliliğinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Açıklama şöyle sağlamlaştırılır. Türkiye'nin 600 milyar TL'ye yaklaşan sermayesi ile yalnız iç talebe değil, aynı zamanda değişik üretim alanlarına yayılan bir ekonomik büyümeye gitmesi daha doğrudur. İncelenen dönemler aralığında Türkiye'nin en sonunda %7 gibi bir büyümeye ulaştığı göz önüne alındığında, 1980 yılındaki GSMH, 1975 yılı fiyatlarıyla 800 milyar TL'ye ulaşmış olacaktır, tezi ile ikinci görüşün ekonomik büyümeye ve sanayileşme sürecine katkısının daha anlamlı olduğu desteklenir (Manisalı, 1976: 2).
- 2- Ekonominin geliştirici unsurları arasında sanayi ara ve yatırım malları aktif unsurlardandır. Bu dallarda gelişme sağlanmalıdır. Eğer bu dallarda istenilen gelişme sağlanamaz ise sanayileşmenin sürükleyicilik özelliği ortadan kalkar ve istenilen ekonomik büyümenin gerisinde kalınır. Özellikle "katma değer" adı verilen gelir artışları ancak bu sektörlerle yapılan yatırımlar ile fark yaratır

şeklinde dile getirilir (Manisalı, 1976: 2).

- 3- Ağır sanayileşmenin önemi üzerine bir diğer yarar sağlayacak durum ise Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konumdan dolayı girmesi gereken rekabettir. Türkiye'nin Ortadoğu'daki yerini sağlamlaştırıp bu bölgede söz sahibi olması son derece önem arz eder. Bir diğer faktör ise Kıbrıs sorununda neredeyse savaşa girme durumuyla karşı karşıya kaldığı Yunanistan'dan daha ileri bir sanayiye sahip olmasının gerekliliği ve önemidir (Manisalı, 1976: 2).
- 4- Ülkenin içinde bulunduğu koşullardan ve geçmişten günümüze gelen ülkedeki yapısal değişimler Türkiye'yi dengeli ve yaygın bir sanayileşme stratejisi izlemeye götürür. Demir çelikten, petro-kimyaya, otomotivden alüminyuma kadar her sanayi sektöründe gelişme sağlanmalıdır (Manisalı, 1976: 2).

AET sanayinin engeli olmamalıdır

IV. Kalkınma Planı ekseninde sanayileşme stratejileri izlenirken, her alanda aktif bir sanayileşme süreci izlenmesi daha doğrudur. Bu anlamda da aktif olarak her endüstri dalında önemli bir büyüme gerçekleştirilmesi Türkiye'nin hem ekonomik hem politik alanda güçlenmesini sağlar (Manisalı, 1976: 2).

AET ile ekonomik işbirliği kapsamında dikkatli bir şekilde sanayileşmek gerekir. Ele aldığımız birinci alternatifteki görüşlerin doğrultusunda hafif sanayi hammaddeleri ve sektörleri üzerinde yoğunlaşmak çok doğru ve tutarlı bir karar olmaz ülke için. Çünkü ağır sanayi hamleleriyle büyüyen dünya ülkeleri nasıl bir seyir izliyorlarsa, Türkiye'de atılımlarını kendine en uygun sanayi hamlesinin elverdiği alanlarda yapmalıdır. Burada çıkarlarına ters düşecek kararlardan uzak durmalı, AET içinde tam anlamıyla dikkat değer bir sanayileşme hedefine ulaşmış ülke konumunda yer almalıdır (Manisalı, 1976: 2).

2.5. Sanayileşme Yolunda İzlenmesi Gereken Stratejiler

Türkiye sanayileşme sürecini aksak ve sıkıntılı bir şekilde yürüttüğünden, ülke sürekli krizlerle ve bunalımlarla evrilirken, var olan sıkıntılardan hiçbir şekilde uzaklaşamaz (Özgencil, 1980: 2). Ülkede yaşanan bu krizlerin sanayileşme politikalarının yetersizliğinden kaynaklanmadığı söylenemez. Savaşla burun buruna gelip, ambargolarla 1974 yılını ve sonrasını zor bir süreçte atlatan Türkiye aynı zamanda tüm dünyayı sarsan petrol zamlarından ve krizlerinden etkilenir. Özellikle 1979 yılındaki petrol zamlarından oldukça kötü bir biçimde etkilenen ve 0,4 büyüme, aynı zamanda da 20 milyonluk işsiz sayısı oluşacağı tahminleri dile getirilir (Özgencil, 1980: 2).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde eğer sanayileşme süreci sağlıklı bir büyüme temeli sağlayamıyorsa, belirli önlem ve yatırımlarla üretimi artırarak, döviz girdisi sağlayacak ekonomik yapıya ortam sağlayamıyorsa o zaman ileriki yıllarda beklenen düzeyde bir ekonomik gelişme sağlanamamasını yanı sıra kalkınma yolunda ciddi aksaklıkları da beraberinde getirir.

Türkiye'nin sanayileşme sorunlarının da ithal ikamesinde mi, yoksa dışa açık sanayileşmeden mi kaynaklandığı tam anlamıyla açıklanamaz. Düzgün bir sanayileşme için ülkeye döviz girdisi sağlanmalıdır. Bu girdiler tam anlamıyla sanayileşme amaçlı yatırımlar için çekilemezse istenilen oranda sanayileşme oranına yaklaşılamaz (Başkaya, 1994: 193).

Türkiye aslında kendi kendine yarattığı sorunlarla ve büyüme sürecinde izlediği eksik ve yanlış politikalarla bu soruna kendisi neden olur. 1971-1974 yılları arasında oluşan döviz bolluğu sanayileşme yolunda sektörlere düzgün kanalize edilmediğinden dolayı etkili olamaz. Aynı zamanda ülkenin ekonomi politikasının ve orta süreli politikaların belirlenmesinde ülkenin muasır hedeflere yaklaşabilmesine ortam sağlayabilecek yatırım malları sanayilerini geliştirmesi oldukça önem arz eden bir durumdur. Yalnız gelişmekte olan ülke kendi ihtiyaçlarının ötesinde uluslararası kuruluşların direktifleri doğrultusunda kendi gelişimine katkı sağlayacak hedeflerden

daha farklı ve sorunlu hedeflere ilerlemeye uğraşmakta, ülkenin gelişiminin tersine bir yolda ilerlemektedir (Tokgöz, 2007: 81).

Türkiye gibi gelişmeye çalışan bir ülkenin sanayileşme çabalarına bakarken, o yıllarda neden gelişmekte olan ülkeleri taklit etmeyi bir kenara bırakıp, onların arasına girebilme pahasına kendi gelişimini göz ardı etmektedir (Bahçeci, 1997: 96-97)?

Aynı zamanda gelişmiş ülkelerin aslında iyi niyetli olmayan kalkınma reçetelerine kulak astığını anlamak gerçekten çok zor. O yıllarda ekonomistler Türkiye'nin alternatiflerinin oldukça fazla olduğunu dile getirmektedirler; mesela o dönemde Ortadoğu, Akdeniz ve Karadeniz havzalarında az gelişmiş ve büyük sermayelere sahip ülkeler bulunmaktadır. Türkiye bu ülkelerle ortak bir birliktelik ya da ticari örgüt kurma yolunda hiçbir atılım gösteremez. Bu durumun ülkenin yanlış politikalarından ve yüzünü çevirip dışladığı diğer ülkelere olan bakış açısından kaynaklanan hatalara bağlamak daha doğru olabilir (Bahçeci, 1997). O dönemde ülkenin kendinden daha düşük seviyedeki sanayilere sahip ülkelerle ticari birliktelikler kurması savunulur.

Türkiye, deneyimi ele alınırken ülkenin sanayileşme eksiklikleri o yıllarda ilk başta üç ana sorunla dile getirilir. Diğer bir savunma sınıflandırması da planlama eksikliği ve ülke çıkarlarının aleyhine hizmet eden politika ve ekonomik grupların varlığıdır (Yaşa, 1980: 41).

Birinci sorun; gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye'de var olan zaman yönetiminin sorunu, bir ülkenin zaman politikalarında zaman boyutu orta ve uzun vadeli gelişmeleri kapsayacak şekilde olmalıdır. Enerji, dış krediler ve sektörel tercihlerdeki tutarsızlıklarda, Türkiye'nin sanayileşme yolunda yaptığı seçimlerin ve tercihlerin zamana göre düzgün bir şekilde analiz edilmediği gerçeğini yansıtmaktadır (Yaşa ve diğ, 1980: 41-43).

İkinci sorun; hangi sektörlerle yapılacak yatırımlara öncelik verileceği ve sanayideki ölçek ile teknoloji sorunlarıdır. Yatırım ve ara malları üretecek kesimlerin yoğun olduğu bir sanayileşmeye imkân tanımayan bir ülkenin sanayileşme stratejisinin

başarıya ulaşma olasılığı çok düşüktür. Özellikle makine ve motor sanayi buna örnek gösterilebilir (Özgencil, 1980: 2). Ama Türkiye örneğinde bu alanlarda geçmiş yıllarda eksiklikler olduğu görülebilmektedir.

Üçüncü sorun; dış ticaret, yabancı sermaye, lisans, patent anlaşmaları ve teknoloji konularını içeren durumlarda da Türkiye'nin dünya ile rekabet edecek sanayileşmeye sahip olmamasıdır.

Burada üzerinde durulması gereken asıl önemli konu ise planlama deneyimidir. Hem özel sektör hem kamunun organize şekilde hareket etmesi ve koordinasyon kopukluğunun olmaması için devlet planlamasını çok iyi bir derecede gerçekleştirmeli ve bu planlarını uygulamaya sokacak altyapıyı hazırlamalıdır (Özgencil, 1980: 1-2). Planlama ileri teknoloji gerektiren ve kilit sektörlerin yer aldığı alanlarda yatırım kararları alınması ve bu kararların eşgüdümlü olması bakımından zorunludur.

Daha önce değindiğimiz bir diğer sorun olan engelleme çabaları ise, ülke aleyhinde çalışma yapan ve gerilemelere yol açan sorunların kaynağıdır. Sanayi ile ticaret arasındaki temel seçimi yapmaya ve yeni gelişen şartlar ile uyum politikalarına uygun yatırım kararları almaya cesaret edemeyen, uluslararası finans kuruluşlarının kararlarını aşp bir adım öteye geçemeyenler, ileri teknoloji sanayi atılımlarının yapılmasına da engel olmaktadır. En önemli yakarışları da; sorunlar büyüdüğünde ortaya atılan güzel fikirlerin karşısında yer alanların yapması, bu alanda ne kadar geri zihniyetli ve durumdan vazife çıkaran art niyetli küçük insanların elinde bir sanayi grubuyla dünyaya kafa tuttuğumuzu göstermesi açısından üzüntü vericidir (Özgencil, 1980: 2).

2.6.Esnek Sanayileşme Politikası

“Türkiye’de mevcut piyasa şartlarının tam bir gösterge ve tayin edici faktör olarak ele alınmasına imkan yoktur. Esnek sanayileşme politikası, gerek Türkiye’nin içinde bulunduğu şartlar, gerekse az gelişmiş ekonomilerin kalkındırılması açısından

kabul edilecek bir politika değildir.” (Manisalı, 1970: 7).

1970’li yıllarda Türkiye’nin AET’ye entegrasyonu sürecinde önemli bazı görüşler ve kararsız kalınan konular üzerine birtakım fikirler mevcuttur. 5 Eylül 1970 tarihinde yapılan basın toplantısında AET sözcüsü, Türkiye’nin nasıl bir kalkınma politikası izleyeceği ve bu kalkınma planında sanayinin yerinin ne olduğu üzerine konuşma yapmıştır. İşte bu hususta AET sözcüsü Türkiye’nin kalkınabilmesi için sanayileşmeye başvurmasının şart olduğunu, sanayileşmesiz bir kalkınma gerçekleştirebilmesinin ise imkânsız olduğunu ifade etmiştir (Yalçın, 1970: 6). Yalnız ülkenin bu durumda hangi sektörler üzerine yatırım yapacağı ve hangi sanayi dallarında uzmanlaşacağına dair kimsenin en ufak bir fikri yoktur. Bunun en önemli nedeni ise plansızlıktır.

Yalnız Türk girişimcilerini plansız olmakla suçlamak da bizi çok haklı göstermemektedir. Bunun nedeni o dönemde sürekli değişim yaşayan AET topluluğunun yapısı, ekonomisi ve Türkiye’nin yaşadığı değişimler bu süreçte ekonomiyi plansız ve değişken bir yapıya sürüklemektedir. Girişimciler bu ortamda hangi sektörlerle yatırım yapabileceklerine dair en ufak bir fikre dahi sahip değildirler. Farklı dinamizme sahip bu topluluk ve ülke içinde ilerleyen vadede esnek bir sanayileşme politikası izlemenin Türkiye AET’ye üye oluncaya kadar geçerli olması fikri toplantıda ana gündem başlıklarındandır.

Yukarıda söylenenlerin ve uyumlaştırıcı olduğu düşünülen politikaların karşısında yer alan çok fazla Türk ekonomisti olur. Bunun nedenlerini ise şu şekilde dile getirirler:

“Sayın Profesör’ün Türkiye’nin sanayileşmesi ile ilgili olarak ortaya koymuş olduğu görüş, Türkiye’nin bugün içinde bulunduğu şartlara ne uygulama açısından ne iktisat teorisi açısından uygun değildir. Mesela uygulama açısından ele alındığında şöyle bir durumla karşılaşmaktayız: Türkiye 10 yıla yakın bir süredir planlı kalkınma politikası ilkesini benimser ve bunu uygulamaya başlar. Plan kamu kesiminin bütününi hedef almakta, özel sektör için plan hedeflerine uygun olarak yatırım izni vermektedir. Bu uygulama önümüzdeki 22 yıl için devam eder. Türk ekonomisinin kaynak

dağılımında belirlemiş olduğu bu ilke, Sayın Profesör'ün ileri sürmüş olduğu esnek sanayileşme görüşü ile taban tabana zıttır. Çünkü uygulanan 5 yıllık planlarda, en az 5 yıllık süreleri içine almak üzere belirli hedefler tespit edilmiş ve gerek kamu kesimini, gerekse özel kesimi bu hedeflere uyacak şekilde yöneltmeye gidilmiştir. Sanayileşme politikasında benimsenen görüş bu olur.” (Manisalı, 1970: 7).

Türkiye belirli yıllardan bu tarihe kadar gelişmiş ülkelerin ve uluslararası finans kuruluşlarının himayesinde gelişmeye çalışan bir ülke olarak, kalkınma çabalarını sürdürmektedir. Bu kuruluş ve ülkeler tarafından uygulanan her türlü politikaya rağmen, Türkiye yine endüstriyel gelişim açısından seviyesine yetişmek istediği ülkelerin çok mu çok gerisinde kalmaktadır (Soyak, 2003: 161-170). Zaten sınırları çizilmiş bir kalkınma projesine bağlı kalınarak gerçekleşen büyüme çok dar bir saha içinde gelişeceğinden, istenilen büyüme oranlarına hiçbir zaman erişilemez.

Az gelişmiş ülkelerin gelişme süreci doğrultusunda gelişmiş ülkelerin yolundan giderek; onlarında ilk aşamalarında yaptığı gibi, gümrük duvarlarını yükseltmesi ve tedbirler alma yoluna gitmesi kaçınılmaz bir yoldur. Yalnız uluslararası finans kuruluşlarının ve toplulukların az gelişmiş ekonomileri gelişme yolunda esnek ve daha serbest bir ekonomik kalkınma yoluna sevk etmeleri hiç hoş bir durum değildir. Bu nedenle içinde bulunulan yıllar ve Türkiye'nin zaten kalkınma planlarında belirlemiş olduğu kalkınma süreci açısından esnek sanayileşme politikasını izlememesi çok makul bir hareket olur (Manisalı, 1970: 7).

Sanayi kesiminin GSYİH içindeki payı 1923 yılında %13,2, 1940 yılında %18,9, 1948'de %14, 1960'da %17,1 olup, 1972 yılında ise %22,6 olacaktır (DPT, 1963).

İmalat sanayi payını açıklarsak; 1923 yılında %12,3, 1940'ta %17,1, 1948'de %12,5, 1972 yılında ise %19,6 olarak seyreder (DPT, 1963).

Tabi yukarıda belirtilen durumları oluşturan nedenler gayet nettir. Mesela 1972 yılı istatistiklerine göre Türkiye'de çalışan nüfusun %65'i tarım, %11,3'ü sanayi,

%22,7'si ise hizmet kesiminde çalışmaktadır. % 10'luk kalan kesim ise kayıt dışı gözüken bölümü oluşturur. Diğer yandan ülkede bu yıllarda küçük işletmeler yaygın olup var olan sanayinin % 48'ini oluşturmaktadır. Sanayi kuruluşlarının çoğu küçük çaplıdır. Aile şirketlerinin aksine, Türkiye'de ortak hissedarların birlikte olduğu anonim şirket sayısı çok azdır. Sanayi kesiminin %99,2'si ferdi mülkiyet şeklinde örgütlenmiş olup, büyük bir şekilde sanayileşmiş şirketlerin varlığından söz edilmemektedir (DPT, 2001).

2.6.1. Türkiye'nin sanayileşmesi için kamu kesiminin çok etkin olması lazım

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ilk yıllardan itibaren sanayiye aktif müdahalede bulunan bir devlet yapısı sergiler. Öyle ki; alınan kararların her birinde, yapılan uygulamalarda devlet aktif bir rol üstlenir. Bunun nedeni ise gelişmiş ülkelerin geçmiş mali yapıları incelendiğinde ve kalkınma süreçlerine göz atıldığında ancak devlet müdahalesi olursa kalkınılabileceği anlaşılır. Diğer türlü kapitalist sistemin gereklerine uygun bir altyapı sağlanamayacağından istenilen oranda kalkınma sağlanamayacağı fikri devlet büyüklerinin zihninde yer eder (Çarıkçı, 1998: 3247).

Türkiye, aynı zamanda sanayileşme sürecinde devlet ve özel sektör işbirliğine dayalı bir büyüme yoluna gitmelidir. Sanayileşme sürecinde devletin eksik kaldığı yönleri özel sektör, özel sektörün eksik kaldığı yönleri ise özelden daha yüksek bir bütçeye sahip devletin sahiplenmesi daha doğrudur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ilk yıllarda girişimci yokluğu ile karşı karşıya kalır. Sanayileşmenin altyapısını hazırlamak, sanayiye kurmak ve hizmete sokmak da zorunlu olarak devlete kalır. Bu nedenle devlet ilk başlarda istemese de bu sürecin aktif katılımcısı olur. Devletin uyguladığı politikaların ne kadar yerinde olduğu üzerine yapılan eleştiriler tartışmalıdır (Çarıkçı, 1998: 3247-3250). Çünkü devletten başka bu sürece katkı sağlayacak farklı bir teşebbüs mevcut değildir. Bu nedenle çok sayıda aile ve insana girişimcilik yapmaları adına krediler ve hibeler sağlanarak devletin yanında özel sektörün yer almasını sağlamak amaçlanır (Tokgöz, 2007: 79-81).

1927 yılı Teşviki Sanayi kanunu ile başlayan ve 1963 yılında da yeni teşviklerle gelişimine devam eden atılımlar, devletin iktisadi faaliyetlere yaptığı müdahale ve katkılara olan açık örneklerin somut göstergeleridir (Milliyet, 1974: 9).

Türkiye’de devletçilik sanayileşme üzerinde üç ana unsura bakılarak kendini göstermektedir. Bunlar; yaptırma, yapma ve caydırma olarak ifade edilebilir.

A-Yaptırma;

Devlet bazı işleri özel teşvikler veya farklı yasal yöntemlerle kendi ile çalışmayacak tarzda özel sektöre yaptırır. Bu işleri yaptırmak için özel sektörün dikkatini çekecek alternatifleri sunmalıdır. İşte geçmiş yıllarda uygulanan özel kesimi teşvik, tedbir ve uygulamaları da buna örnek gösterilebilir.

B-Yapma;

Devletin doğrudan ve kendi imkânları ile bizatihi olarak yatırımlara yön vermesi ve ülkenin kalkınmasını sağlayacak sektörlerde hareket etmesidir.

C-Caydırma;

Devletin ekonomik ve sosyal amaçlara ters düşen bazı uygulama ve faaliyetlerin kendi belirlediği yasal kısıtlamalar, engellemeler ya da pahalılaştırma faaliyetleri ile önüne geçme çabasıdır (Milliyet, 1974: 9).

Eğer bu politikalar ışığında Türkiye Cumhuriyeti’nde uygulanan kalkınma politikalarını inceleyecek olursak; şöyle bir sıralama ile karşı karşıya kalabiliriz.

- Özel Girişime Dayalı Sanayileşme Politikaları (1923-1932),
- Kamusal Kesime Dayalı Sanayileşme Politikaları (1932-1938),
- Özel Girişimci Sanayileşmeye Yeniden Dönüş (1950-1960),
- Devlet Müdahalesinin Yeniden Planlanmasına Geçiş Dönemi (1960-1963),
- Planlı Müdahalecilik ve kamu Kesimine Ağırlık Veren Sanayileşme Politikası (1963-1965)
- Özel Kesime Ağırlık Veren Sanayileşme (1965-1971),
- Olağanüstü Koşulların Hükümetleri

Kamu kesiminin doğrudan desteğiyle sanayileşme çalışmaları incelendiğinde genellikle değerlendirme yapılırken ölçüt olarak kamu kuruluşlarının çalışmalarından yola çıkılmaktadır (Hürriyet, 1974: 8).

Kamu kuruluşlarının ülkeye yaptıkları katkılar ise şu şekillerde açıklanabilir. Cari fiyatlar bakımından Türkiye’de GSMH 1971 yılında, 1967 yılına nazaran %85, kamu iktisadi teşebbüslerinin bu hâsılaya katkısı sonrası da %86’dır. Bu süre içerisinde toptan eşya fiyatlarında yaşanan artış %37’dir. 1971 yılında 6,5 milyar TL vergi ödeyen bu kuruluşların kâr seviyesi 600 milyon TL’dir (Karluk, 1999: 6).

İstihdam bakımından

İktisadi devlet teşekküllerinin devlet faaliyetlerine ve topluma iş sağlama açısından da ilave katkıları mevcuttur. 1971 yılında bu kamu kuruluşlarında 152 bin memur ve 241 bin işçi ile beraber 393 bin kişi çalıştırılmaktadır. Bu durumda tarım dışı işçi istihdamının %9,3’üne denk gelecek kadar işçinin sanayi kesiminde KİT’ler tarafından istihdam edildiği görülebilir (Milliyet, 1974: 9).

Üretim bakımından

Kitler aynı zamanda gemi yapımı, petrol tasfiyesi, seramik, madencilik vb. çok farklı sektörlerde üretim faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bunun yanı sıra madencilik, enerji, haberleşme, ulaşım gibi alanlarda aktif faaliyet göstermekte ve üretime katkı sağlamaktadırlar (Milliyet, 1974: 8-9).

Yatırımlar bakımından

Kamu kesiminin 1971 yılında yaptığı yatırımların toplam miktarı 17 milyar 975 milyon TL’dir. Kamu İktisadi Kuruluşlarının ki ise bu yılda 7 milyar 445 milyon TL’ye ulaşır. KİT’lerin varlıkları toplamının ise 114,7 milyon TL olduğu belirtilmektedir (Milliyet, 1974: 7).

Türkiye'nin bu kadar yıllık sanayileşme çabaları incelendiğinde, ülkenin tüketim mallarının üretimi aşamasından, ara malları üretimi aşamasına geçtiği söylenebilir. Amaç artık yatırım malları üretimine ülkenin en kısa sürede geçişini sağlamak ve ileri teknoloji katkısına ortam yaratacak olan araştırma ve geliştirme faaliyetlerini bilimsel yöntemlerle birleştirip, yeni çözümler üretmektir.

Bu dönemde üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise KİT'lerin kamu desteğiyle ülkeye sağladığı bu büyük katkıyı, artık özel sektöre devretmesinin ve özel sektörün bazı alanlarda faaliyet göstermesinin zorunluluğudur (Milliyet, 1974: 9). Zaten özel sektör yatırımcıları yönetici transferlerini çok yüksek fiyatlarla kamu kesiminden ve KİT'lerden sağlamaktadırlar, yalnız artık bu kuruluşların daha etkin çalışacak şekilde tam anlamıyla özelleştirilmesinin ya da halka arz edilmesinin önemi üzerinde durulmaktadır.

Tarım ülkesi olmaktan, gelişme aşamasında sürekli tökezlemekten ve engellerle karşılaşmaktan kurtulamayan Türkiye'nin çok disiplinli, planlı ve etkin bir sanayi ülkesi olmaktan başka bir çaresi yoktur (Türkiye'nin sanayileşmesi için kamu kesiminin çok etkin olması lazım, 1974: 6).

2.7. Sanayileşme Ölçüleri

Türkiye'nin sanayileşmesi sürecinde izlemekte olduğu politikalar ve sanayileşme çabalarının yeterli olduğunu söylemek gerçekten çok zordur. Modern teknolojilere sahip olduğunu varsaydığımız fabrikaların ülkenin her metrekaresinde inşa edilmesi ve dumanlarını tütürmesi asla tam anlamıyla bir sanayileşme sürecinin tamamlandığını göstermez. Sanayileşme kavramının gerçeği yansıtması için belirli kriterlerin en iyi şekilde sağlanması şarttır (Manisalı, 1975: 2).

Sanayileşme çabaları ülkede birlikte hareket edilmesi gereken müthiş birlikteliklerin doğmasını sağlar. Sanayileşirken ülkelerde kamu kesimi öncüllük görevini üstlenir ve bu anlamda özel sektöre gerekli ortamı sağlar. Diğer yandan özel

sektörde ileride ülkeyi sürükleyeceği sanayi birikimini ve altyapısını sağlamak adına elinden geldiğince dış çevrelerden ülkeye ilgili alanlarda transferlerini sağlamaya çalışır (Manisalı, 1975: 2).

Türkiye'nin sanayileşme çabalarının başlangıcı İzmir İktisat Kongresi'ne dayanmaktadır. Bu kongrede alınan kararlar çerçevesinde yasal ortamla beraber sanayileşme çabaları istenilen düzeye getirilebilmiştir. Türkiye sanayileşme adına ilgili alanlarda istediği şekilde altyapısını kurar ve kurduğu altyapıdan sonra ise planlı kalkınma dönemine geçiş yapar (Manisalı, 1975: 2).

2.8. Sanayileşme Nasıl Bir Süreç Gerektiriyor

Dünya son yüzyılda daha önceki yüzyıllarda olmadığı kadar yüksek bir gelişme hızına ulaşır. Öyle ki, eski ekonomik gelişimin çok üstünde olan bu gelişim oranı her ülkenin birbiriyle aralarında yaşadığı rekabet etkileşimi ile birlikte olağanın üzerinde bir büyüme hızına ulaşır.

Yalnız bu süreçte büyük farklılıklar da ortaya çıkar. Örneğin; gelişmekte olan ülkelerin kişi başına milli gelir ortalaması 150 dolarken, orta gelir düzeyinde bu tutar 750 dolar, gelişmiş ülkelerde ise bu miktar 6200 dolar civarındadır. Dünyada yoksullukla yaşamak zorunda kalan insan sayısı da oldukça fazladır. Bu durum gösteriyor ki; yüksek oranda büyüme sağlanmış olsa dahi istenilen şekilde etkin bir büyüme sağlanamamaktadır. Yani dünyada kalkınma ve gelişmişlik düzeyleri arasında farklılıklar bulunmaktadır (Tercüman, 1961: 3).

Aynı zamanda kalkınma ile gelişmişlik arasındaki ilişki doğrultusunda sanayileşmenin bu etkileşimde vazgeçilmez bir unsur olduğu gerçeği ortadadır. Öyleyse ülkelerin kalkınma sürecinde sanayileşmeyi dışarıda bırakmaları onları ülkeler arası rekabette saf dışı bırakabilir (İlkin, 1972: 2).

Türkiye az gelişmiş bir ülke olmanın sıkıntılarını yaşamaktadır. Bu durumda çektiği en büyük sıkıntıların başında ülkenin dışarıda yaşanan krizlerden etkilenmesi sorunlar yaratır. Hatta bu krizler yüzünden, ele alınan sanayileşme stratejileri geri planda kalır. Bu kadar kırılgan bir ekonomiye sahip olmanın ülkeyi etkilediği ortadadır (İlkin, 1972). Yalnız yapılacak çok fazla bir şey olmadığı da ortadadır. Çünkü Türkiye her zaman şanssızlıklar ülkesi olmuştur ve bunların altından kalkması için elinden gelenin en iyisini yapmak zorundadır (Tezel, 1982: 90-92).

Türkiye'nin sanayileşme sürecinde ortaya çıkan sıkıntılarının ithalat-ihracat dengesinin kurulamamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca bu ekonomide bozulmaların yaşanmasında farklı faktörlerin de etkisinin olduğu tahmin edilir. Bir yandan, ülkeye döviz girdilerinin gerekli olduğu bilinmektedir, öte yandan var olan döviz girdilerinin nasıl elde edildiği ve nasıl bir kullanıma tabi tutulduğu da ayrı bir öneme sahiptir (Kepenek, 1990: 33-45).

1971 ve 1974 yılları arasında ülke döviz kaynaklarının büyük kısmını dayanıksız tüketim malzemelerine kullanırken, dayanıklı tüketim malzemelerine gerekli miktarda aktarım sağlanamaz. Bu süreçte ülke, çağdaş sanayilerin izlediği sanayileşme politikalarının izlenmesinin önemi üzerinde durmaktadır (Başkaya, 1994: 192). Çağdaş sanayilerin çoğunda uluslararası birikimlerin ve çağdaş ekonomilerin izlediği yolların aynısı izlenir. Yalnız Türkiye diğer ülkelerden bağımsız izlediği politikalar yüzünden tam bir gelişme sağlayamaz ve amaçlarına tam anlamıyla ulaşamaz (Milliyet, 1977: 8).

Diğer yandan Türkiye'nin sanayileşme sürecinde az gelişmiş ülkelerle bölgesel ekonomik birliktelikler kurmasında fayda vardır. Bu şekilde birliktelik kuran ülkeler arasında daha uyumlu ticari anlaşmalar ve gümrük politikaları oluşturulabilir. Türkiye Ortadoğu ve Sovyet Bloğundan ayrılmış olan ülkelerle bu tür birliktelikler kurabilecektir. Bu oluşuma birliktelik kuran ülkelerden en güçlü olan yön verir. Bu devlet, grup bünyesindeki her türlü finansman politikasına ve yöntemine başvurabilir (Milliyet, 1977: 7).

2.9. Planlı Kalkınma Dönemi

Planlı kalkınma dönemi ülkenin her açıdan sistemli bir gelişme ivmesi sağlamasına ortam hazırlayan dönemdir. Bu dönemde darbenin getirdiği yeni iktidarın yapısına uygun olarak planlı yatırımların yapılıp, izlenmesine ve yeni bir planlamaya geçilir (Oğuz ve Bayar, 2003: 4-6).

Planlı dönemde uygulanmaya çalışılan stratejiler doğrultusunda dönemin şartlarına uygun bir plan hazırlanır. Bilimsellik ilkelerinin yer aldığı bu plan ile ülkenin büyük hedeflerine ulaşacağına inanılır. Yalnız bu plan çerçevesinde yapılan atılımlar belirli nedenlerden ötürü tam anlamıyla başarıya ulaşamaz. Bunlardan bahsetmemiz gerekirse;

- Ülkenin sanayileşmesi; sürecinde gelişmiş, planlı bir şekilde olmuştur.
- Özel sektörün sanayileşmesi ise düzenli bir plana tabi olmadığı gibi beklenen başarıyı da gösterememiştir.
- Ülkede kurumları, zihniyeti, davranışları ile tam bir sanayi sektörü gelişmediği gibi bu alanda sağlam adımlarda atılamaz.

Sanayi alanında da, dışı kalite kontrolü, standartlaşma, fiyat ve kalite rekabeti dengesi düzgün bir şekilde kurulamaz (Oğuz ve Bayar, 2003: 6-8).

2.9.1. Özel sektör

Özel sektör, sanayinin finansmanı konusunda yetersizlikler gösterir. Milli tasarruf ve mevduatın büyük bir bölümü özel kesimin elinde toplandığı halde, ellerindeki sermaye özel sektöre kanalize edilemez. Bu dönemde özel şirketler, bankalar ile direkt kontrol yoluyla sıkı ilişkiler içerisinde.

Ülke sanayisi incelendiğinde gerçek bir sanayi niteliğine kavuşamaz. Otomotiv ve diğer küçük sanayi dallarında dışa olan bağımlılık devam ederken, aynı zamanda da bu alanlarda geri kalmış, atıl teknolojilerin kullanımı nedeniyle, istenilen düzeyde bir

ilerleme sağlanamaz (Özgencil, 1980: 2).

Gerçek sanayileşme gerekli olan sınaî ürünlerin pazarlanması, çağdaş bilimsel gerçekliklerle kurulamaz. İleri uzmanlık isteyen alanlarda, sınaî ürünlerin pazarlanması hususunda işletme içi kalite kontrolü ile kamu yararına hizmet eden alanlarda, kalite kontrol kurumları gelişme gösteremez ve spesifikasyon listeleri herhangi bir sistemden yoksun şekilde; rastgele dizilir (Özgencil, 1980: 1-2).

2.9.2. Kamu kesimi

Kamu Kesimi İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin sahibi olmasının yanı sıra, sanayileşmede yol gösterici olma ve sanayi altyapısına ön ayak olma açısından, bu süreçte kendinden beklenenin üzerinde bir atılım gerçekleştirir (Parasız, 1998).

Kuruluşun ilk yıllarında sanayi stratejileri genellikle karma ekonomi ekseninde devam eder ve karma ekonomiden bir türlü uzaklaşmaz. Bu dönemde kamu ve özel kesim sanayi kuruluşları, belirli bir stratejiden uzak şekilde ayakta kalabilir.

Üçüncü beş yıllık kalkınma döneminde ise beklenenden fazla gelişim sağlanır. Aynı zamanda bu gelişim ekseninde kamu kesimi yeni hedeflerle kendini donatır ve bu şekilde yeterli büyüme gösterir. Kamu kesiminin yatırım ve ara malı üretiminde uzmanlaşması istenir; fakat hedeflenen başarıya ulaşılamaz (Parasız, 1991: 44-46).

2.10. Savaş Sanayisi

Türkiye'nin sanayi kollarındaki gelişimini inceledikten sonra, bir de tüm dünyada büyüyen bir sanayi kolu olan savaş sanayisini incelemekte fayda var. Yeni dönemde büyük bir kriz olan Kıbrıs sorunun atlatılmasından sonra, ülkenin savaş sanayisinde uzmanlaşmasının ve silahlanma yarışında diğer ülkelerle rekabet edebilecek hale gelmesi için çalışmalar yapılır. Bu süreçte ağır sanayi hamlesi devreye girmektedir (Manisalı, 1975: 2-3). Savaş sanayisinde gelişim gösterebilmek için ağır sanayi

yatırımlarının yapılması son derece önemlidir. Ağır sanayi yatırımları büyümeden savaş sanayisinde yeterli bir büyüme sağlamanız söz konusu olamaz.

Savaş endüstrisinin altyapısını oluşturan materyaller ağır endüstrinin içinde barınır. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke göz önüne alındığında; sanayileşme ile savaş sanayi birlikte hareket etmelidir (Vural, 2000: 21). Yalnız ülkenin kendisini belirli bir alana odaklaması ve o alan üzerinde sanayileşmesi sıkıntılı bir süreçtir. Bunun en önemli nedeni; ülkenin kalkınma yolunda izlediği hedeflerle örtüşmeyen kararları uygulamasını isteyen AET ile olan ilişkiler ve Amerika'nın direktifleridir. Bu konu ile ilgili olarak karşımıza çıkan sorunlar belirli başlıklar altında toplanarak irdelenebilir. (Manisalı, 1975: 2).

2.11. İthal İkame

Türkiye'nin geçmişten bugüne izlemekte olduğu kalkınma planları incelendiğinde; ülkenin 15 yıla varan bir süreçtir belirli sanayi dalında uzmanlaşmak yerine ithal ikame sistemine yönelik bir sanayileşme stratejisi izlediği görülmektedir. Ülkede savaş sanayisine yönelik bir sanayileşme stratejisinin izlenmesi isteniliyorsa ara ve yatırım malları sanayisi üzerine uzmanlaşması doğru olur (Çarıkçı, 1998: 3247-3251). Sanayileşme süreci, sanayileşme stratejisinin doğru ve dengeli bir şekilde amacına ulaşması için dayanıklı ve dayanıksız tüketim mallarının üretiminde uzmanlaşmasının yanı sıra ara ve yatırım mallarına da ağırlık verilerek ulaşılabilir (Manisalı, 1975: 2).

Geçen yıllar şunu göstermektedir ki; imalat sanayi alanında yaşanan gelişmeler istenilen ölçüde değildir. Aynı zamanda bazı ara malları üretimi dışında dikkate değer bir gelişimin olmadığını görebiliriz. Özellikle dayanıklı tüketim mallarında küçük ölçekli firmaların yaygınlaşması, dışa bağımlılığı arttırmanın yanı sıra ülke döviz kayıplarına yol açar. Elektrik, elektronik sanayileri bunlara güzel örnekler olarak gösterilebilir. Yalnız bu sanayilere katkıda bulunacak sektörlerden montaj sanayi sektörü, uygulanması arzu edilen yapısal dönüşüm politikalarına alt yapı sağlayacak

seviyede değildir (Manisalı, 1975: 2).

2.12. Üç Ana Sorun

Gelişmekte olan ekonomilerde zaman yönetimine ilişkin sorunları çözüm aşaması orta ve uzun vadeli olmalıdır. Enerji, dış kredi ve sektörel tercihler sorunları incelendiğinde zaman kavramının önemi gözler önüne serilir. Türkiye’de bu sorunu yaşayan ülkelerden biridir (Milliyet, 1975).

Yatırım ve ara malları üretiminin yoğun olmadığı bir ekonomi fazla büyüyemez. Küçük ölçekli sanayilerle donatılmış ülkelerde uygulanan sanayi stratejilerinin başarılı olması oldukça zordur (Cumhuriyet, 1970: 8). Türkiye’de hala ileri teknolojilerin kullanımı ile ilgili etkin politikalar izlenmemekte ve başarıdan uzak, hayali projeler peşinde koşulmaktadır.

Dış ticaret, finansman, yabancı sermaye, lisans patent anlaşmaları ve teknoloji transferine ilişkin ekonomide yer alan eksiklikler Türkiye açısından başarılı bir sanayileşme sürecinin gerçekleştirilemediğini gözler önüne sermektedir (Manisalı, 1975: 2).

2.13. Planlama Eksikliği

Ekonomik gelişme yolunda kalkınma sağlanması için etkin bir planlama sürecinin yaşanması gerekir. Özel sektörün başarılı olabilmesi; kapsamlı ve büyük bir ekonomik alt yapının oluşmasıyla gerçekleşebilir. Aksi takdirde, planlananın aksine ekonomiye katkısı olmayan bir büyüme gerçekleşir (Birand, 1986: 14).

Planlı bir ekonominin varlığıyla beraber, ileri teknolojilere ve kilit sektörlerle fazlasıyla yatırım yapan, ayrıca ara malı ve yatırım mallarının üretimine ağırlık veren ekonomilerde her alanda eşgüdüm sağlanması ve alınan kararların bir plan dahilinde

olması zorunludur (Birand, 1986: 14).

Dünya’da çok karmaşık bir hal alan farklı sanayileşme stratejileri ülkeleri içinden çıkılmaz sorunlarla karşılaştırmaması için planlamanın gerekliliği kaçınılmazdır (Soyak, 2003: 169).

Bir diğer husus ise; sanayileşme yolunda izlenen politikalara karşı çıkan ve bu politikaların etkisizliğini savunanlar; ülkenin her alanda geri planda olmasına neden oldukları gibi, uluslararası kuruluşların görüşlerini savunmaktan öteye gidemeyen kişiler olmuştur (Manisalı, 1975: 2).

2.14. AET İle Olan İlişkiler Çerçevesinde Sanayileşme

AET’nin Türkiye’ye önerdiği gelişme stratejileri incelendiğinde, bu stratejilerle ülkenin hiçbir zaman ağır endüstri sanayisinde büyük bir gelişme yaşamayacağı gözükmektedir. Topluluk üyeleri, Türkiye’nin farklı sanayi kollarında uzmanlaşmasının daha doğru olduğunu düşünmektedirler. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin AET içinde yeri yoktur ve bu ülke ağır endüstriye adapte olana kadar geçireceği süreçte kaybedeceği zaman nedeniyle topluluk içinde önceden ağır endüstrilere ağırlık vermiş olan üye ülkelerle asla rekabet edebilecek koşullara erişemeyecektir (Seyidoğlu, 1980: 8).

Bu bilgiler ışığında savaş sanayisini incelemek gerekirse; ülkelerin savaş sanayisi sivil sanayilerden bağımsız olarak gelişmez ve bir ülkede sivil ve politik etkenler savaş sanayisinin kurulmasını gerektiriyorsa bu sanayiye gerekli desteği sivil sanayinin vermesi zorunludur. Duruma örnek ülkeler; İsveç, İspanya, İsrail ve Yugoslavya şeklinde gösterilebilir (Seyidoğlu, 1980: 8).

Türkiye’de bir savaş endüstrisinin kurulması hedefleniyorsa izlenmesi gereken politikalar da şu şekilde olmalıdır. Ara ve yatırım malları üretimine acilen öncelik verilmelidir. Dayanıklı tüketim malları üretiminde öncüleştirmiş küçük ölçekli şirketlerin

de tasfiyesine gidilip, bu şirketlerin daha büyük ölçekli firmalar olmaları doğrultusunda çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışmalara kamu ve özel kesim birlikte ön ayak olmalıdır. Bu doğrultuda küçük ölçekli firmaların birleşerek büyük ölçekli firmalara dönüşüp, yüksek oranda sabit sermaye yatırımlarına yönelmeleri daha doğru olur (Tokgöz, 2007: 78). Kamu kesimi de bu yıla kadar gecikmiş olduğu ara malı yatırımlarını arttırma yoluna giderek bu alandaki büyük eksikliklerini gidermelidir.

Bu iki kesimin etkileşiminin yeterli olmadığı durumlarda ise istenilen düzeyde sanayileşme ve uygun bir ağır endüstri kurulamaz. Bir ülkenin sanayi anlamında gelişimini sağlayabilmesi için ara ve yatırım mallarına gerekli önceliği vermesi şarttır (Manisalı, 1975: 2).

2.15. UNIDO Konferansı ve Türkiye'ye Etkileri

Ekonomi konferansında varılan ortak görüş; kuzey yarımküre ülkelerinin güney yarımküredeki ülkelere farklı olarak daha fazla sanayileşmiş olduklarıdır. Bunun etkilerini dünya savaşlarında ve ekonomik düzene yön veren kurumlardaki aktif rolleri üzerinde görmek mümkündür (Seyidoğlu, 1980: 7).

UNIDO konferanslarında da işte ekonomideki bu çarpıklıkların giderilmesi için az gelişmiş ülkeler batılı ülkelere bazı konularda yardım talep eder. Batılı ülkelerin, az gelişmiş ülkelere sanayileşme yolunda ettikleri gelişme yolları oldukça kullanışsızdır. Bu yollarla gelişmeye çalışan ülkelerin harcadığı emek ve materyaller boşa zaman kaybindan başka bir şey değildir. Bu doğrultuda az gelişmiş ülkeler, kalkınmış kuzey yarımküre ve batılı ülkelerinden ekonomik yardımlar talep etmektedirler (Milliyet, 1980: 7).

Az gelişmiş ülkeler, gelişmiş batılı ülkelerin finansal yardımlarını arttırmasının ve kredi paylarının acilen artırılmasını talep etmektedir. Buna karşılık gelişmiş ülkeler, ekonomik bunalımı ve krizleri mazeret ederek, az gelişmiş ülkelerin resmi yardımlar yerine, özel ticari kredilere ve özel yabancı sermaye yatırımlarına yönelmesi gerektiğini dile getirir (Seyidoğlu, 1980: 7-8).

2.15.1. Küresel fon

Az gelişmiş ülkeler, toplantıda kalkınmış ülkelerin Dünya Bankasına benzer bir kurum kurarak, bu kuruma 2000 yılına kadar 300 milyar dolar yardım aktarmalarını ister. Bu teklife sanayileşmiş ülkeler karşı çıkarlar ve o günkü finansman mekanizmasının böyle bir duruma gereksinim olmadığını belirtirler (Seyidoğlu, 1980: 8).

2.15.2. Dünya sanayi üretiminin yeniden düzenlenmesi

Sanayileşmiş ülkelerdeki yüksek gümrük kotaları ve vergilerle ayakta duran sanayinin, büyük israflara neden olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle sanayileşmiş ülkelerde bulunan endüstrilerin kaynak israfının daha az yaşanacağı az gelişmiş ekonomilere kaydırılmasının olumlu sonuçlar doğuracağı belirtilir. Yalnız sanayileşmiş ülkeler, politik baskılardan dolayı bu öneriyi kabul etmeyerek, oluşan sıkıntıları piyasa mekanizmasının çözeceğine işaret ederler (Milliyet, 1980: 7).

2.15.3. Teknoloji transferi

Az gelişmiş ve sanayileşmemiş ülkeler, kuzey ülkelerinin kendilerine kısıtlama koymadan teknoloji transferi yapmalarını istemelerine rağmen, sanayileşmiş ülkeler bu öneriyi dikkate almadan, konuyu kapatırlar (Seyidoğlu, 1980: 8).

2.15.4. UNIDO Konferansı'nın Türkiye'ye etkileri

Türkiye'de bu toplantıya katılan ülkeler arasında yer alır. Yalnız Türkiye'nin özel bir durumu vardır. Türkiye batılı sanayileşmiş ülkelerden oluşan B grubunda yer almaktadır. Buna rağmen Türkiye'nin çıkarlarının az gelişmiş ve sanayileşmemiş ülkelere benzer olduğu da ortadadır. Türkiye, 5-12 Ekim 1979 tarihinde İstanbul'da sanayileşmemiş 26 ülkenin katıldığı “*Sanayi Bakanları Yuvarlak Masa Toplantısı*” düzenler. Bu toplantı sonucunda “*İstanbul Bildirisi*” yayınlanır ve bu bildiride alınan kararların bazıları da 3. Delhi konferansının ana maddeleri arasında yerini alır (Seyidoğlu, 1980: 2).

DYP'den Baykal'a Tepki: "Sağın Sanayileşmeden Korktuğu Doğru Değil"

Türkiye'deki altyapı ve sanayileşmenin AP ve DP döneminde yapıldığını belirten DYP Genel Başkan Yardımcısı Selahattin KILIÇ, tüm sanayileşmeyi bu kesime mal ederek BAYKAL'ın söylediklerinin gerçeklerden uzak olduğunu dile getirir (Muhsinoğlu, 1980: 7).

BAYKAL'ın sorusunu da şöyle cevaplandırır: *"Daha iki gün önceki beyanımda Özal döneminde Türkiye'nin başına gelen iki büyük felaketin sanayi ve tarımın dışlanması kaynaklandığını belirttim. Sayın DEMİREL'in ANAP iktidarının sanayileşme heyecanını yok ettiğine, sanayileşmeyi durdurduğuna dair çok fazla beyanları vardır. Aslında sanayileşme belli bir teknoloji gücü, sermaye birikimi, teşebbüs gücü ve topyekün milletin sanayileşme isteği ile mümkündür. Milletlerin sanayileşme tarihi göstermiştir ki, sol rejimlerin hakim olduğu ülkelerde yalnız sanayileşmenin adından söz edilebilir ve bu ülkelerde sanayileşme yerinde sayar. Teknolojileri eskidir. Sovyetler Birliği bunun en açık örneğidir. En küçük demokratik Batı ülkelerinden bugün bile teknoloji almak durumundadır. Sayın Baykal'ın görüşü maalesef özde yanlıştır."* (Kılıç, akt. Muhsinoğlu, 1980: 8).

BÖLÜM III

3. DIŞ YARDIMLAR

3.1. Türkiye’de Dış Borçlanmanın Gelişimi

Türkiye ekonomisi dış borçlanma konusunda uluslararası finansmanda başarılı ilişkiler kuramaz. 1980’li yıllardan sonra uluslararası finansmanın tüm çeşitlerine açık bir ekonomik politikalar zinciri benimsenir. Eskiden kamu sektörüne yönelik yapılan borçlanmalardan çok, özel sektöre yönelik dış borçlanmalarda yapılır. Bu şekilde ülke ekonomisine sürekli net kaynak transferi sağlanır (Bal, 2001: 198).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra diğer ülkeler gibi büyük problemlerle uğraşan Türkiye’nin izlediği kalkınma stratejilerine kaynak finansmanlarının yetersiz olması ve bu ihtiyacını kamu kaynaklarından sağlayamaması, ülkenin uluslararası finansman ihtiyacını artırır (Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri aktaran, Harun BAL: 199).

3.2. Osmanlı Devleti ve Dış Borçlar

Osmanlı Devletini dış borç çıkmazına sürükleyen pek çok neden vardır. Osmanlı Devletinin mali yapısı savaşta elde edilen ganimet gelirlerine ve diğer ülkelerden alınan vergilere bağlıdır. Son dönemde kaybedilen savaşlar ve topraklar, ticaret yollarının yön değiştirmesi, saray harcamaları, silahlanma ve dönemin şartlarına uygun orduyu hazırlama rekabeti Osmanlıyı dış borçlanmaya iter. İlk borç 1854 yılında Kırım Savaşında, İngiltere ve Fransa’dan alınır, bu borçlar ödenemez ve kriz başlar

(Karluk, 1999).

1854-1874 yılları arasında 15 borç sözleşmesine imza atan Osmanlı Devleti, bu sözleşmelerle 127 milyon lira borç alır ve toplam borcu 299 milyon liraya çıkar. (Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, 1977: 34).

Osmanlı Devleti borç krizine girdikten sonra bu durumu abartarak devam ettirir ve borç alabilmek adına borç verebilecek olan her ülkenin ileri süreceği istekleri kabul eder (Binhan, 2008: 74).

Tablo 3.1: 1903 Dönemi Dış Borçlanmalar

İstikraz tarihi	Anapara	Ele Gece Meblağ	Faiz	Borçlanma Nedeni
1886	6.500.000	6.500.000	-	Osmanlı Bankası'ndan muhtelif tarihlerde alınan avansların muntazam borçlar haline çevrilmesi
1888	1.650.000	1.155.000	-	Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan aldığı mühimmat bedelinin ödenmesi
1890	8.609.996	6.457.497	4	Mümtaz tahvillerin tedbile tabi tutulması
1890	4.999.500	4.399.560	4	İç ve Dalgali borçların muntazam borca tahvili
1891	6.316.920	5.685.228	4	Borç karşılığı yeni tahvil çıkarılması, Osmanlı Bankası ve Rothscil firması tahvillerin tümünü 90 fiyatla satın almıştır.
1893	1.000.000	700.000	4	Bütçe açıklarını karşılamak amacıyla borçlanma M. Georges Zogheb'in başında bulunduğu bir banker grubuna yapıldı.
1894	32.400.000	23.814.000	4	Rumeli Demiryollarının imtiyazını alan şirketin 1885 yılında hükümete verdiği avansın ödenmemiş kısmı olan 20.637.634 frank'ın ödenmesi için
1894	8.212.340	7.473.229	3,5	1854 ve 1871 istikrazlarının tahvili amacıyla
1896	3.272.720	2.781.812	-	Rumeli Demiryolu kumpanyasına yapılacak olan ödeme, Girit isyanı ve Ermenistan olayları nedeniyle ortaya çıkan ek giderler için
1902	8.600.000	6.880.016	4	Gümrük istikrazı tahvili için
1903	2.376.000	2.379.000	-	Konya'dan Basra Körfezi'ne uzanacak Demiryolunun finansmanı için yapılmıştır.
1903	48.960.000	39.902.400	-	1888 tarihli Balık avı istikrazının tahviline karar verilmesi üzerine yapılmıştır

Türk Lirası 37.008.2131.249.885 Ortalama tahvil ihraç fiyatı 84,4

İngiliz Lirası 14.529.260.13.158.457 Ortalama tahvil ihraç fiyatı 90,5

Mark 81.360.000.63.716.400 ihraç ortalaması 78,3

Kaynak: Yeniay, İ., (1964), 1903 Dönemi Dış Borçlanmalar, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, s.20-25.

* (Osmanlı Lirası).

Tablo 3.2: 1903-1923 Dönemi Dış Borçlanmalar

İstikraz tarihi	Anapara	Faiz	Borçlanma Nedeni
1903	32.738.772	4	Tedaviüldeki B,C,D Tertibi tahvillere karşılık olmak üzere yeni tahvil çıkarılması, söz konusu tahvillerin kaldırılması
1904	2.750.000	4	Anlaşma Osmanlı Bankası, Paris'te bulunan Comptoir d'Escompte ve Fransız bankalarından oluşan bir grupla yapılmıştır., borca ilişkin tahvil ihracı
1901-1905	5.306.664	4	Yeni tahvil çıkarılarak Osmanlı Bankası'na BORÇLANMA
1905	2.640.000	4	1904 yılında Almanya'ya yapılan askeri mühimmat sipariş bedelleri ve Anadolu şimendiferi ve Deutsche-Bank'a olan avans borçlarının ödenmesi
1908	5.236.000	4	İnşaatına devam edilmekte olan Bağdat demiryolunun 840 kilometrelik Bulgurlu-Halep, Telli habeş-Halep kısmının kilometre teminatının ödenmesi için
1909	7.000.004	4	Bütçe açığını kapatmak için tahvil yoluyla borçlanma
1910	1.712.304 1.000.000	4	İzmir-Bandırma demiryolu ve Hüdeyda-Sana şirketleriyle yapılan mukavele gereği borçlanma
1911	7.040.000	4	Sekiz milyonluk bütçe açığını kapatmak amacıyla borçlanma
1913	1.485.000	5,5	Tersane ıslahı için sermaye temini
1914	500.000	5	İtalyan ve Balkan savaşlarının masraflarını karşılamak amacıyla birtakım imtiyazlı şirketlerden alınan dalgalı borçların, muntazam borçlar haline dönüştürülmesi
Toplam	72.119.868		

Kaynak: Yeniay, İ., age : 20-25.

Osmanlı Devleti dış borçlarını ve dış borçlarının faizlerini ödemede güçlük yaşar. Bunları ödeyemeyeceğini Muharrem Kararnamesinde belirtir. Muharrem Kararnamesinin 15. maddesinde; Osmanlı Devletinin dış borçlarını ödeyememesi sonucu, borç ödemelerini güvence altına alacak olan vergi kaynaklarının toplanması ve denetimi işi Düyunu Umumiye'ye bırakılır (Binhan, 2008: 195-196).

Osmanlı Devleti'nin toplam borcu 1933 yılında hesaplanır ve ortaya 79.820,563 TL'lik bir tutar çıkar. O zamanki pariteye vurulduğunda ise bu tutar 65 milyon dolardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin payına 1912 öncesi borçların %62,54'ü bu tarihten sonraki borçların da %73,59'a düşer (Evgin, 2000: 32-33).

Osmanlı idaresi borçlanma sürecinin tamamında büyük bir aldatmaya kurban gider. Genel Borçlar İdaresinin kuruluşuna kadar geçen dönem devletin borçlandığı paranın ancak yarısı eline geçer. 1874 yılında devletin o yıl ödemek zorunda kaldığı borç ve faizleri, devletin toplam gelirinin %80'ine ulaşır (Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi, 1979: 219).

Bu durum sonraki dönemlerde de böyle devam eder. Osmanlı Devleti'nin iflası manasına gelen Muharrem Kararnamesi ve sonrasında kalan Düyunu Umumiye yönetimi ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu gelirlerini içinde kurulmuş olan sanki yeni bir devletle paylaşmak zorunda kalır (Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar, 1996: 311).

3.3. Cumhuriyet'in Kuruluşundan 1950'ye Dış Borçlar

3.3.1. Cumhuriyetin ilk yıllarında dış borçlar

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda kapitülasyonlardan kurtulabilmek amacıyla yabancı yatırımları tazminat ödeyerek millileştirme yoluna başvurur. 1928 yılından 1948 yılına kadar millileştirme çabaları devam eder. “Şirketlere tazminat olarak; 236,5 milyon İsviçre Frangı, 204,5 milyon Fransız Frangı, 34,8 milyon İngiliz Sterlini ve 10,7 milyon TL ödenmiştir.” (Evgin, 2000: 34-35).

Türkiye Cumhuriyeti'nin millileştirme dışında dış transfere ihtiyaç duyduğu diğer bir alan ise “*İktisadi Cihazlanma*” olmuştur. Bu amaçla Amerika'daki bir yatırım şirketinden 25 yıl vadeli, %6,5 faizli 10 milyon dolarlık kredi alınır (Parasız, 1998). Bundan başka 1934 yılına kadar uzun vadeli bir borç alınmamakla birlikte; çok fazla kısa vadeli borç alınır. Bu dönemki borcun miktarı 67.673.743 TL'dir (Yaşa ve Diğ., 1980: 180).

Türkiye Cumhuriyeti 1934 yılından itibaren uzun vadeli borç alma sürecine yeniden adapte olur. 1934'lerin başında alınan 8 milyon dolarlık ilk borç fabrika

yapımında kullanılmak amacıyla alınır. Diğeri ise İngiltere’den alınan 16 milyon İngiliz Sterlini “10 milyonu iç borçlar için, 6 milyonu da askeri malzeme temininde kullanılmak üzere” miktarındaki kredidir. Cumhuriyetin ilk yıllarından, İkinci Dünya Savaşına kadar alınmış olan uzun vadeli borç miktarı 134 milyon TL’dir (Evgin, 2000: 35-36).

3.3.2. İkinci dünya savaşı sonrasında dış borçlanma süreci

Türkiye, Cumhuriyet’in kuruluşu ile İkinci Dünya Savaşı aralığını dış borçları yüksek oranda arttırmış olarak geçirir. Tüm dünyanın savaşa girmiş olması, yiyecek sıkıntıları, silahlanma yarışı, çalışmaya elverişli erkek nüfusun büyük bir kısmının savaşa hazır bekletilmesi ve bu kadar kişinin ihtiyaçlarının karşılanması büyük anlamda sorunların ortaya çıkmasına neden olur. 1945 yılı sonrasında ülkenin dış borç stoku 356 milyon TL’ye ulaşır. Kısa vadeli borç toplamı ise 648 bin TL’nin altına iner. Yalnız o dönemdeki planlı kalkınma ve hükümet çabaları sayesinde ülkede oluşan 349 milyon TL’lik döviz stoku, dış borçların her türlüşünü kapayacak seviyeye gelir (Boratav, 1974).

“1947 yılında Amerikan başkanı Truman komşumuz Yunanistan’daki iç savaştan endişelenir ve bu nedenle 400 milyon dolarlık bir yardım paketi hazırlar. Türkiye’ye muhtemel bir Sovyet saldırısı korkusu ile bu yardım paketinden 69 milyon dolarlık askeri yardım ayrılır. Bu yardımdan önce 1946 yılında Amerika’dan Ortadoğu’da satışa çıkardığı harp bakiyesi silah ve malzemeler satın alınır. Bu dönemde, Türkiye’nin kalkınmaya yönelik kredileri ise 1947 yılından itibaren alınmaya başlar. Bunlar, 1947 yılında Uluslararası Para Fonu’ndan 5 milyon dolarlık, 1948 yılında Amerikan hükümetinden 24 milyon dolarlık, 1950 yılında ise Ulusal İmar ve Kalkınma Bankası’ndan (Dünya Bankası-IBIRD) 25,4 milyon dolar tutarında üç kredi (3,9 milyon dolarlık Liman Kredisi) ve Avrupa Tediye Birliği’nden 55 milyon dolarlık iki kredi (25 milyon dolarlık Başlangıç Kredisi ve 30 Milyon dolarlık Kota Kredisi) alınır.” (Evgin, 2000: 36-37).

3.3.3. 1950 ve sonrası dönemde dış borçlanma

1950-1979 dönemi dış borçlanmanın gelişimi

1950’li yıllardan sonra Türkiye Cumhuriyeti’nde liberalleşme hareketleri görülür. Alınan dış borçlar artar. Önceki yıllarda uygulanan politikaların aksine yeni süreçte uygulanan politikalar daha çok sanayileşmeye dönüktür. Yeni dönemde diğer uluslarla daha yoğun bir etkileşimde bulunmak esastır. Özellikle dış borç tutarı bu yıllarda artış gösterir (Dpt, 2000).

İkinci Dünya savaşı sonunda Marshall yardımı kapsamında alınan dış yardımlar, 1940’lı yıllarda temel finansman kaynağımız olur. 1950’li yıllar Türkiye için dış ödeme güçlüğü çekilen yıllardır. Bu yıllarda dış borçlar oldukça artar. 1960’lı yıllarda da ekonomi dış borç kullanır. 1970’li yıllarda özellikle petrol krizleri ve yaşanan dalgalanmalar, Kıbrıs ambargosu ile de dış borç miktarının tavan yaptığı görülür (SETA, 2010: 9).

Tablo 3.3: Türkiye Dış Borç Miktarı (1983-2001)

1983	2,281	16,104	18,385	12,4	87,6
1984	3,180	17,479	20,659	15,4	84,6
1985	4,759	20,717	25,476	18,7	81,3
1986	6,349	25,752	32,101	19,8	80,2
1987	7,623	32,805	40,428	18,9	81,1
1988	6,417	34,305	40,722	15,8	84,2
1989	5,749	36,006	41,755	13,8	86,2
1990	9,500	39,535	49,035	19,4	80,6
1991	9,117	41,372	50,489	18,1	81,9
1992	12,660	42,932	55,592	22,8	77,2
1993	18,533	48,823	67,356	27,5	72,5
1994	11,310	54,291	65,601	17,2	82,8
1995	15,701	57,577	73,278	21,4	78,6
1996	17,072	62,284	79,356	21,5	78,5
1997	17,691	66,524	84,215	21,0	79,0
1998	20,774	75,643	96,417	21,5	78,5
1999	22,921	80,106	103,027	22,2	77,8
2000	28,301	90,505	118,806	23,8	76,2
2001	16,403	97,498	113,901	14,4	85,6

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Erişim tarihi: 28.05.2014.

1970’li yıllarda artan dış açık, ödeme güçlükleri, siyasal istikrarsızlıklar 1980 yılında Türkiye ekonomisinde yapısal bir kırılma yaşanmasına neden olur. 1980 yılında Türkiye ile IMF arasından imzalanan en uzun stand by anlaşması gerçekleşir. Bu anlaşma 3 yıl sürer. 1983 yılında ise 1 yıllık bir anlaşma daha imzalanır. Özellikle bu yıldan sonra alınan borçlar ülkenin ekonomisinde önemli miktarda dış açık meydana getirir. Bu dönemde sermaye girişine ve dış yardımlara olan talep artar. Dış borç stokunun oranı ise 1970’li yıllarda %20 dolaylarında seyrederken, 1980’li yıllarda %40’a yükselir (SETA, 2010: 8).

1990-2000 yılları arası kriz silsilelerinin yaygın olduğu yıllardır. 1994 yılında yaşanan kriz sonucu reel faiz oranları ve döviz fiyatlarında aşırı yükselme yaşanır. 1990’lı yıllarda yaşanan krizler karşısında devletin aldığı önlemlerin hiçbiri başarı göstermez. Yanı sıra açıkları kapatmak için kamu kesimine yüksek faizlerle borç verilir. Böylece iç ve dış borçlar hızla artar. Krizlere karşı önlemlerin yetersiz olmasının başlıca nedeni ise siyasi iktidarların değişkenliğidir (DPT, 2000).

IMF ile 1984-1994 yılları arasında stand-by anlaşması imzalanmaz. 1994 yılında yapılan anlaşma ise 1 yıl sürer. Bu yıllardan sonra borç açıklarını kapatmak adına ülkede izlenen yeni politika, dış borç yüklerinin özelleştirmeler yoluyla kapatılması fikridir (SETA, 2010: 9).

Bu dönemin önemli gelişmelerinden birisi de OECD’nin dış ticarete 60 dış ticaret serbestliği uygulamasıdır. Bu kararla beraber özel kesimin sanayi üzerindeki ağırlığı artırılır ve tarım kesimi taban fiyatlar ve kredilerle desteklenir. Bu şekilde dış kredileri ve yardımları etkin kılmak amaçlanır (Gedikli, 1997: 24).

Türkiye’nin dış borçları 1950 yılında 775 milyon TL iken, 1960 yılında bu oran 6.210 milyon TL’ye yükselir (<http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HP19.htm>. (17.06.2005).

Ülkede yaşanan borçlanma eğilimi Demokrat Parti’nin I. Menderes Hükümeti döneminde uygulanan Program ve 1946 yılında ülkemizin IMF’ye üye olması

sonucunda artar. Bu dönem içerisinde alınan en yüksek borç 1958 yılında istikrar programı kapsamında alınan 200 milyon \$'lık kredi olmuştur (Tuncer, 2004: 53).

Bu zaman aralığında uluslararası kurumlardan alınan kredileri incelemek istersek şöyle bir mukayese ve belirleme aralığına gidebiliriz. 1952-1958 yılları arasında IMF'den 68,5 milyon dolar, 1952-1954 İBRD'den 32,2 milyon dolar, 1954-1960 döneminde DLF'den 27 milyon dolarlık kredi kullanılır. Ayrıca, Avrupa Tediye Birliği'nden (EPU) 25 milyon dolarlık başlangıç kredisi ve 30 milyon dolarlık kota kredisi alınır (Evgin, 2000: 31-33).

Türkiye'de dış yardım sürecinde önem arz eden alanlardan biri de karayollarıdır. Tüm dünyanın önem vererek üzerinde durduğu bu alanda alınan yardımların miktarı da ülke gelişiminde önem arz eder. Süreç incelenecek olursa;

İkinci Dünya Savaşının ardından Türkiye'nin ulaşım politikalarında büyük bir değişim ortaya çıkar. Yapılan düzenlemeler ışığında iktidar ulaşım politikasında değişiklikler yapar. Savaşın hasarlarının azaltılması için verilen Marshall yardımları ile de karayollarının hızla gelişmesini sağlar.

Demiryolu ve denizyolu ulaşımı ise bu yıllarda ihmal edilir. İlk aşamada 1950 yılına kadar uygulanan ulaşım politikalarında demiryolunu besleyecek, bütünleyecek bir sistem olarak görülen karayolları, bu tarihten sonra esas ulaşım sistemi olarak kabul edilir (Avcı, 2005: 88-89).

Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye dayatılan ulaşım politikası uyarınca demiryolları atıl bırakılarak karayolu merkezli ulaşım politikası benimsenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan kârlı çıkan Amerikan otomotiv şirketleri ve petrol tekelleri ekseninde gelişen karayolu yapımı Amerikan hükümetinin Avrupa'da Marshall yardımları konusunda izlediği bir aşama olur (Evgin, 2000).

İşte Marshall yardımlarından daha ekonomik olmasına rağmen demiryollarından çok karayolları lehine yararlanılması, “petrolle çalışan lastikli

araçların egemen olduğu bir ulaşım politikasının kabul edilmesi, karayolu yapımına yönelik çalışmaları hızlandırır (Avcı, 2005: 89).

Dönemde başlıca borçlanma kaynakları Federal Almanya Hükümeti, Amerika, Dünya Bankası, Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), Avrupa Ödemeler Birliği (EPU), Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECE) olur (Açba, 1989: 5-6).

Ulaştırma sektörünün gelişmesinde dış yardımların önemi yadsınamaz. Genel olarak bakıldığında 1950-60 arasında ulaştırma faaliyetinin GSMH içindeki oranının %5'ten, %7'ye çıktığı görülür. Sektör içinde en fazla pay karayollarına aktarılır. İç ve dış kaynaklardan sağlanan finansmanla karayollarının uzunluğu 1950'de 47.080 km iken, 1960'ta 61.542 km'ye ulaşır. Ayrıca yol sisteminin kalitesinde gelişmeler yaşanır (Açba, 1989: 6).

Aynı zamanda bu yıllar aralığında gelişmiş ülkelere, az gelişmiş ülkelerin ise az gelişmiş ülkelere yaptıkları yardım tanımlarında değişimler baş gösterir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın yeniden kalkınmasını sağlamak amacıyla Amerika tarafından başlatılan ve daha sonra "*Ortak Savunma Sistemi*" adı altında devam ettirilen dış yardımlar, döviz, tarım ürünleri fazlası ve askeri malzeme kategorileri altında sınıflanır. Dış yardımların döviz olarak ödenenleri 1950'lerde herhangi bir ön şart taşımadan verilirken, 1960'dan sonra şartlı yardım şeklinde aktarılır.

Şartlı yardımlarda, yardımı veren ülke yaptığı yardımın, kendi ülkesinden yapılacak ithalatın finansmanında kullanılmasını istemekte ve yardımı ancak bu şartın gerçekleşmesi halinde vermektedir. Az gelişmiş ülkelerde, iyi yaptırım projelerinin kıt olduğu dikkate alınırsa şartlı yardımların kaynak israfını önleyeceği düşünülür. Buna rağmen şartlı yardımların milli kalkınma stratejisine ters düşme tehlikesi bulunur (Aralov, 1967: 133).

Genel olarak dış yardımlar siyasal ve ekonomik amaçlar gözetilerek yapılır. Siyasal amaçlarla yapılan dış yardımları hükümetler genellikle dış politikalarının bir aracı olarak kullanırlar. Mesela Amerika ve Sovyetler Birliği'nin dış yardım

programlarında bu temel amaç açıklıkla görülebilir. Bir zamanlar Marshall yardımları sırasında Amerika'nın Avrupa ülkelerine, yıkılan ekonomilerinin onarımı için yardım etmesi, aynı zamanda komünizmin Avrupa'da yayılışını da engellemek isteme amacının gerisinde yatan sebeptir (Apak, 1993: 196-198).

Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımların altında da Sovyetler Birliği'nin boğazları ele geçirerek Akdeniz'e inme tehlikesini önleme amacı yatar (Birand, 1986: 7). 1950'lerin ortalarında soğuk savaşın yoğunlaştığı sıralarda Amerika, Güneydoğu Asya'da, Orta Doğu'da ve Latin Amerika'da birçok azgelişmiş ülkeleri siyasal nedenlerle askeri ve ekonomik yönlerden destekleme kararı alır.

Şekil ve kapsam yönünden farklı olsa bile Sosyalist bloktaki ülkelerin yardımlarında da aynı amaçlar görülür. Bu ülkelere Uzak Doğu'da, Afrika'da ve dünyanın öbür yerlerinde siyasal üstünlük kazanmak için dış yardımlardan yararlanma yoluna giderler. Ekonomik nedenler ile az gelişmiş ülkelerin sınırlı kaynaklarla, kalkınma gibi büyük bir görevi tek başlarına başarmaları güçtür. Gelişmiş ülkelerin GSMH'lerinin belirli bir payını her yıl dış yardıma ayırmaları, kendi milli çıkarları açısından gerekli görülmektedir. Global açıdan düşünülürse kalkınmış ekonomilerle az gelişmiş ekonomiler arasında bir kader birliği vardır. Az gelişmiş ülkeler kalkındıkça gelişmiş ülkelerin ekonomik refahı azalmayıp daha çok artar. Çünkü kalkınma, az gelişmiş ülkelerde piyasa hacminin gelişmesi ve artan milli gelir dolayısıyla uluslararası ticaretin büyümesine olumlu etkide bulunmaktadır (Birand, 1986: 7).

Dış yardımlar, yardım veren ülkenin ekonomik çıkarlarına dolaysız biçimde hizmet edebilir. Sözgelişi, projeye bağlı yardımlar, yardım veren ülke açısından bakıldığında çeşitli projeler arasında kendi ekonomik çıkarlarına en uygun olanı seçer ve o projenin finansmanına katkıda bulunur. Bu durumda yardım konusu, örneğin onun da yararlanabileceği bir transit yol, köprü veya liman projesi olabilir. Yardımların ihraç mallarının satın alımı kaydına bağlanması da yardım verenin çıkarlarına dolaysız olarak hizmet eder; çünkü bu sayede ihraç mallarına pazar sağlanmakta ve dış ödemeler bilançosu olumlu yönde etkilenmektedir (Manioğlu, 1951: 12).

İnsani ve ahlaki düşünceler açısından zenginlerin yoksullara yardım etmesi ahlaki bir davranış olarak görülür. Gelişmiş ülkelerde bu düşünce ile yardım zorunluluğuna inananlar bulunabilirse uzun dönemde hiçbir karşılık beklemeden yapılan yardımlara rastlanmaz (Ryrie, 1987).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana devamlı açık veren ödemeler bilançosunu dış yardımlar ile kapatmaya çalışır. Türkiye'nin aldığı dış yardımlar esas itibarıyla dört grupta toplanabilir. Dış yardımların sağlandığı yer açısından Amerikan yardımları en büyük miktara sahiptir. Amerika'nın Türkiye'ye sağladığı ilk dış yardım Marshall Planı kapsamındadır. Daha sonra bu yardımlar değişik adlarla devam eder. Amerika'nın Türkiye'den sağladığı dış yardımlarda ikinci grubu Amerika dışındaki diğer ülkelerden özellikle İngiltere ve Federal Almanya'dan sağlanan yardımlar oluşturmaktadır. IMF, Dünya Bankası, OECE, OECD gibi uluslararası kuruluşlardan alınan yardımlar ise üçüncü gruba girerken bunların dışında kalan diğer yardımlar dış yardımların dördüncü grubunda yer alırlar (Hamizrak, 1951: 5).

Truman Doktrini

Türkiye Amerika'dan hem güvenliğini sağlamak hem ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek adına yardım almıştır. Hedeflenen amaçlara ulaşabilmek adına da Türkiye için Truman doktrini çerçevesinde Amerika'dan alınan yardımlar çok önemlidir (Oran, 2002: 529).

IMF ile imzalanan stand by anlaşmaları

Türkiye IMF ile 1961 yılından itibaren 19 adet anlaşma imzalar. Aşağıda tabloda niceliksel büyüklükleri verilen anlaşma kapsamındaki yardımların kullanım süresi, uygulanma aşaması verilmektedir.

IMF ile olan ilişkiler ve IMF'e dış borçlanma 2008 yılına kadar kesintisiz sürer. Sonraki yıllarda ise Türkiye IMF'e olan borçlarını kapatarak IMF ile stand by anlaşmasına gitmez.

Tablo 3.4: Stand By Anlaşmaları (1961-2008)

	Anlaşma Tarihi	Tamamlanma veya İptal Tarihi	Süre	Önerilen Miktar (SDR Milyon)	Kullanılan Kota (SDR Milyon)
1-Stand-by	01.01.1961	31.12.1961	12	37,5	16
2-Stand-by	30.03.1962	31.12.1962	9	31	15
3-Stand-by	15.02.1963	31.12.1963	11	21,5	21,5
4-Stand-by	15.02.1964	31.12.1964	11	21,5	19
5-Stand-by	01.02.1965	31.12.1965	12	21,5	-
6-Stand-by	01.02.1966	31.12.1966	12	21,5	21,5
7-Stand-by	15.02.1967	31.12.1967	11	27	27
8-Stand-by	01.04.1968	31.12.1968	9	27	27
9-Stand-by	01.07.1969	30.06.1970	12	27	10
10-Stand-by	17.08.1970	16.08.1971	12	90	90
11-Stand-by	24.04.1978	19.07.1979	24	300	90
12-Stand-by	19.07.1979	17.06.1980	12	250	230
13-Stand-by	18.06.1980	17.06.1983	36	1,250	1,250
14-Stand-by	24.06.1983	23.06.1984	12	225	56,2
15-Stand-by	04.04.1984	03.04.1985	12	225	168,7
16-Stand-by	08.07.1994	26.09.1995	14	610,5	460,5
17-Stand-by	22.12.1999	04.02.2002	36	15.038,4	11.738,9
	21.12.2000			(SRF**) 5,784	(SRF**) 5,784
18-Stand-by	04.02.2002	04.02.2005	36	12.821,2	11,914
19-Stand-by	11.05.2005	10.05.2008	36	6,662	6,662
Toplam				37,707	32,817

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Erişim tarihi: 28.05.2014.

Amerika'nın bu yardım sürecini başlatmasındaki esas amaç, Batı Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası bozulan ekonomik ve sosyal yapısını tekrar düzenlemektir. Bu amaçla yapılan yardımlar Truman'a göre üç görev çerçevesinde örgütlenir. "1- Avrupa'nın askeri, siyasi ve ekonomik istikrarını tekrar sağlamak, 2- Avrupa kıtasını Amerika'nın koruyucu nükleer şemsiyesi altına almak. 3- Amerika önderliğinde Avrupa'da bir savunma hattı oluşturmak." (Oran, 2002: 530).

Türkiye geçmişten bugüne Avrupa ekonomisinin tamamlayıcı bir parçası olmuştur. Bu ticari ilişkide bir yandan sanayileşmiş ülkelere hammadde ve gıda maddeleri temin ederken diğer yandan da bu ülkelerin sınaî ürünlerine kaynak sağlar. Dönemde ağırlık kazanan fikir, Türkiye'nin geniş doğal zenginliklerinin işletilmesi için lazım gelen vasıta ve imkanlarla donatıldığı takdirde çok kısa bir zamanda Batı Avrupa'ya büyük miktarda zirai maddeler ve maden cevheri ihraç edebilecek hale gelebileceğine olan inançtır (Evgin, 2000: 32).

Batı Avrupa o yıllarda dolarla satış yapan piyasalara tabidir ve Uzak Doğu ile Doğu Avrupa'dan zirai madde ihracı yapmaktadır. Türkiye'ye Marshall Planı çerçevesinde düşen görev ise yaşanabilecek zirai yetersizlikte Avrupa'nın buğday ve hububat ihtiyacını karşılamaktır. Bu yüzden Türkiye planın önemli bir parçası olarak düşünülür (Manioğlu, 1951: 11).

Türkiye sahip olduğu iklim ve toprak özelliği ile Marshall Planı'nda diğer ülkeler açısından çok farklı bir konumunda yer alır. Türkiye'de yardım planına dahil olan diğere ülkelerin ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerin hemen hepsini yetiştirmektedir. Ancak Türkiye için bu dönemdeki en önemli sorun, doğal zenginliklerin ulusal kaynaklarla değerlendirilmesinin mümkün olmaması sorunudur. Bunun için dışarıdan yapılacak yardımlara ihtiyaç olduğu ortadadır. Bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak içinde Marshall Yardımı ve dış krediler başvurulur (Suvla, 1946: 9-10).

Türkiye kalkınabilmek adına Marshall Planı'nın sona ermesinden sonrada yabancı kaynaklara (*Dünya Bankası*) başvurur. Özellikle bu tarihten sonra borçlanma ülkenin bir geleneği haline gelir (Suvla, 1946: 9).

Türkiye'nin dış yardım planında Amerikan kaynaklarından yararlanması da tesadüfi değildir. O dönemde yaşanan Sovyet baskısı ve Amerika'ya siyasetimizin duyduğu hayranlık bu yardımın alınmasında ve izlenen süreçte etkilidir (Hamizrak, 1951: 5).

Türkiye savaştan yeni çıkmış bir ülkedir. Bir yandan yaralarını sarmaya çalışırken bir yandan da gelişimini devam ettirmeye çalışır. Bu yolda da Marshall Yardımlarından yararlanmak ister. Tarım, az sermaye ile geniş topraklar üzerinde yapılmakta ve genelde az gelişmiş; sanayileşme ise yavaş, ulaşım da yetersizdir. Bütçe milli savunma masraflarının yükü altında bunalmaktadır. Milli gelir düşüktür. Türkiye'nin iktisadi gelişimini tamamlaması adına milli servetten daha iyi yararlanması gerekmektedir. Bu nedenle yabancı sermayeye ihtiyaç duyulur. Bu durum Türkiye için Marshall planına katılmanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koyar ve planın cazibesini artırır (Ayın Tarihi, 1948: 179-180).

Türkiye ilk başta Marshall planına dahil olma sürecinde sıkıntılar yaşar.

“Amerikalı uzmanlar, Marshall Planı’nın milli bir ekonomik kalkınma programının finansmanı için değil, savaştan yıkılmış olarak çıkan Avrupa’nın kalkınması için hazırlanmış bir plan olduğunu ileri sürerek; Türkiye’nin savaştan yıkılmadan çıktığını, toprak-altı ve toprak-üstü zenginlikleri ile Avrupa’nın kalkınmasına katılabilecek durumda olduğunu, altın ve döviz stoklarının ve dış ticaret dengesinin son beş aylık bir evre için yeterli görüldüğünü, Türk endüstrisinin orta derecede gelişmiş bir endüstri olduğunu, üretim seviyesinin savaştan öncekini bir hayli aştığını söylemişler ve Türkiye’ye ekonomik yardım yapılmamasından yana görüş bildirmişler.” (Aydın Tarihi, 1948: 180).

Yine Mart 1947’de Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nca hazırlanan ana belgede, Türkiye’nin tarım, endüstri ve ekonomik kollarının uygun koşullar altında ümit verici mahiyet göstermekte olduğu ve yabancı döviz ve altın bakımından durumunun iyi olduğu ifade edilir (Gönlübol ve Sander, 1990: 438-440).

Durumunun iyi olduğu düşünülen Türkiye’nin bu iyileştirme programından yardım almaması öngörülür. Durumun aksine ise, Türkiye her fırsatta Marshall Planı’nın bir parçası olma isteğini sürekli olarak dile getirmektedir (Gönlübol ve Sander, 1990: 182-184).

Hükümetin Marshall Yardımı’na ilişkin çabalarını yetersiz gören muhalefetten hükümetin başarısızlığına ilişkin eleştiriler yağmaktadır. Muhalefet partileri, bu durumun sorumluluğunu iktidarın yanlış tutumuna bağlarlar ve hükümeti Amerikalılara yanlış, eksik bilgi vermekle suçlarlar (Bayur, 1995).

Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, bu kuşkuları gidermek için Amerika’nın Türkiye için düşündüğü yardım şeklini Mecliste şöyle ifade eder (Aydın Tarihi, 1948: 32).

“Amerikalı dostlarımız dediler ki, ilk 15 aylık ve 6 milyar 800 milyonluk kredi devresinde Türkiye’nin kendisine lazım olan ziraat ve maden makinelerini, peşin

dolarla satın alabileceği neticesine teknisyenlerimiz varmıştır. Türkiye hükümetinin Avrupa kalkınmasına yardım edebilmesi için krediye ihtiyacı olduğunu belirten bilgi ve hesapları nazarı dikkate alınabilir. Türkiye şimdiden ekonomik kalkınma istikrazı için Milletlerarası Banka'ya da müracaat edebilir. Amerika bu sahada da kendisine arka çıkacaktır.” (Aydın tarihi, 1948: 32).

Bu açıklama dönemin siyasi otoritelerinin yardımdan pay almak adına Amerikan hükümetince belirlenen plana mutabık kalma isteklerini ortaya koyar (Evgin, 2000: 51-52).

“Bu durumun üzerine Türk hükümeti oluşan süreçte isteklerini tam anlamıyla karşılayabilmek için direkt olarak Amerikan hükümetine başvurur. Türkiye'nin durumunun siyasi ve coğrafi bakımdan çok önemli olduğunu ve bu siyasi ve coğrafi durumun ister istemez mali ve iktisadi güçlükler yarattığını, ziraat ve maden üretimini artıracak makinelerin Türkiye'ye kredi ile verilmesi zarureti, ekonomik kalkınma planı çerçevesi içinde ziraat ve maden üretimine etkisi olan yol, liman, su, elektrik enerjisi gibi işler için milletlerarası bankadan istikraza ihtiyaç olduğunu söyleyerek Washington'un Türkiye'ye iktisadi yardım konusundaki tutumunu yeniden gözden geçirmesini iletir.” (Aydın Tarihi, 1948: 25-26).

“Türk hükümetinin Türkiye'ye yapılan askeri yardımın bir rahatlama sağlamadığı görüşlerini dikkate alan (Amerikalı Uzmanlarca Truman Doktrini alan Türkiye'nin ekonomik olarak rahatladığı savunuluyordu) ve çabuk gelişen bir ekonominin Türkiye'nin askeri gücü ve iç düzeni bakımından önemini anlayan Amerikan hükümeti, daha Avrupa İktisadi İşbirliği Antlaşması imzalanmadan Türkiye'yi Marshall Planı içine almaya karar vermiş ve bu antlaşmanın Paris'te imzalanmasından üç ay kadar sonra da, “Türkiye ile Amerika Arasında Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanır.” (Aydın Tarihi, 1948: 25-26).

4 Temmuz 1948'de Ankara'da imzalanan ve TBMM'ce 8 Temmuzda 5253 sayılı yasayla onaylanarak yürürlüğe giren ekonomik yardım paketi başlar (TBMM Tutanak dergisi, 1948: 1000).

“Amerikan yardımları sayesinde Türkiye, Marshall Planı sona ermeden, üretimini %30 artırmayı ümit etmiştir. Bu artış, her şeyden önce ülke gereksinimini karşılayacak, ihtiyacı aşan miktar ihracata ayrılacaktı. İç denge, milli kaynaklardan daha iyi bir şekilde yararlanma ve gelirlerin kent ve köy arasında daha uygun bir tarzda dağılımını sağlayacaktı. Dış ticaret dengesi ise, ithalatın sınırlandırılması ile değil ihracatın artması ile sağlanacaktı. Türkiye, kalkınmak için 1952 yılı sonuna kadar milyon dolara ihtiyacı olduğunu hesaplamış, bunun yarısını milli kaynakları ile finanse etmeyi planlamıştır. Geri kalan kısım ise, Amerikan kredileri ile İmport Export Bank ile Dünya Bankası kredileri ile sağlanacaktır.” (Manioğlu, 1951: 9).

Marshall planı ekseninde ülkenin durumunu inceledikten sonra, şimdi ülkeye plan dâhilinde yapılan yardımların miktarlarına değinelim. Ekonomi için önerilen kalkınma modeli, tarıma daha fazla yatırımı, sanayide ise dolaylı ve daha yavaş bir büyümeyi amaçlar. Tarımsal mallara yönelik dünya talebindeki dalgalanmaların yol açacağı istikrarsızlıklar ve ortaya çıkan döviz sıkıntıları, modelin karşılaştığı ilk sıkıntılar olur. Ekonomi üzerindeki bu tehlikeler 1950’lerin ortalarına kadar göze batmazken asıl olumsuzluklar bu tarihten sonra ortaya çıkar (Manioğlu, 1951: 8).

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, TBMM’de dış yardımlar hakkında 15 Mayıs 1952 tarihinde verdiği bilgide, ekonomik yardım toplamını (1948-1952 dönemi için) 351,7 milyon dolar olarak ifade eder (Oğuz ve Bayar, 2003: 14).

Marshall yardımları günümüze kadar Türkiye’ye aktarılan dış yardımların ilk temelleridir. Özellikle IMF gibi örgütlenmiş kurumlar aracılığıyla dış yardımlar geliştirmekte olan ülkelere aktarılır (Manioğlu, 1951: 11-12).

Marshall yardımlarını ele aldıktan sonra, AB ile olan ilişkiler kapsamında imzalanan anlaşmalar planlı dönemde nasıl bir yardım süreci izlendiği hakkında fikir edinmemize yardımcı olacaktır (Manioğlu, 1951: 11-12).

3.4. Türkiye – Avrupa Ekonomik Topluluğu Mali İlişkileri

Türkiye ve AET ilişkilerinde mali dayanışma iki taraf açısından da önemli bir boyut oluşturur. Birliğin Türkiye’ye yönelik mali desteği, taraflar arasında 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması’nın yürürlüğe girmesiyle başlar. Taraflar arasında ortaklık rejimini ifade eden Ankara Anlaşması, mali işbirliğinin başlangıç noktasını oluşturur. Yıllar içinde ilişkilerin siyasi boyutundaki sorunların da bir göstergesi haline gelir. Özellikle 1980 yılından sonra birlik ile ilişkilerde farklı faktörlerin devreye girmesi, sorunların artmasına ve Avrupa Parlamentosu tarafından alınan kararların dondurulması veya Yunanistan’ın, Türkiye’ye verilecek olan mali yardımları veto etmesi, ilişkilerin son dönemde içinden çıkılmaz bir hale sürüklenmesine, mali yardımların ekseninin kaymasına neden olur. Türkiye’nin tam üyelik perspektifine resmiyet kazandıran 1999 Helsinki kararlarından sonra, artık aday ülkenin AET’ye uyum sürecine destek olacak projelere odaklanılan mali işbirliği dönemine girilir (Bilici, 2004: 54).

Topluluğa katılım öncesinde aday olan ülkeler, üyeliğe alınmadan önce birtakım beklentileri yerine getirmek zorundadır. Bu sorumluluklar yerine getirilirken aday ülke ekonomik ve sosyal açıdan da gelişme gösterir (Bilici, 2004: 54-55). Türkiye, diğer aday ülkelerin yararlandığı, katılım öncesi mali yardımlar olan PHARE, ISPA ve SAPARD fonlarından yararlanamaz. Türkiye, o dönemde Avrupa Birliği’nin “*Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardım*” başlığı altındaki fonlarından yararlanmaktadır (DTM, 2002).

Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu üyeliğine adaylığının Helsinki Zirvesinde kabulünden itibaren, diğer pek çok alanda olduğu gibi AET ile yürütülen mali işbirliğinde de önemli değişiklikler meydana gelir (Karluk, 2002: 755-757). Daha önceden AET’nin diğer Akdeniz ülkeleriyle yürüttüğü MEDA işbirliği programı kapsamında yardımdan yararlanan ülkemiz, 2002 yılından itibaren adaylık statüsü çerçevesinde şekillenen “*Katılım Öncesi Mali Yardım*” isimli yeni bir yardım programından faydalanır. AET’ye üye olan aday ülkelerin her birinin farklı ekonomik ve sosyal yapıya sahip olması, birliğin zayıf bölgelere öncelikli olarak yardım etmesini kaçınılmaz kılar. Bu doğrultuda Türkiye, başta AET bütçesinden sağlanan hibe

yardımları ve Avrupa Yatırım Bankası kredileri olmak üzere topluluğun mali yardım imkânlarından yararlanmaktadır. Diğer aday ülkelere yapılan mali yardımlarla karşılaştırıldığında yetersiz olduğu görülse de alınan yardımlar ülkenin ihtiyaçları göz önüne alındığında büyük önem arz etmektedir (Koç, 2004, www.turkis.org.tr/turkiye.ab.doc: (01.05.2012)).

3.5. Türkiye-AET Mali İşbirliği

Türkiye'ye AET tarafından aktarılan mali yardımlar kredi ve hibe olmak üzere iki şekilde verilmektedir. Hibe yardımları esas olarak merkezi ve yerel idareler içinde yer alan çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarına tahsis edilmektedir. Bu yardımlar eğitim, sağlık, kültür gibi sosyal amaçlı projelerde kullanılmaktadır. Hibeler ile insan haklarının, hukuk devleti ilkesinin, demokratik standartların yükseltilmesi gibi AET'nin öncelikli konularıyla ilgili sivil toplum örgütleri projeleri desteklenmektedir. Kredi şeklinde sağlanan yardımların finansmanı ise, kamu kuruluşları ya da özel sektöre destek amaçlı olarak Avrupa Yatırım Bankası kaynaklarıyla yapılır. AYB kredileri daha çok ulaştırma, çevre, enerji, sanayi ve tarım gibi alanlarda kullanılmak üzere verilmektedir. İster hibe şeklinde olsun, ister kredi şeklinde olsun, mali yardımların tamamı proje bazında verilmektedir (Bilici, 2004: 92).

AET ile Türkiye arasındaki mali işbirliği süreci, tarihsel gelişimi açısından başlıca iki aşamaya ayrılabilir. Bu aşamalardan birincisi, Ankara Anlaşması'ndan Helsinki Zirvesi'ne kadar olan kısımdaki mali yardımlar, ikincisi ise Helsinki'den başlayıp günümüze kadar ki olan mali yardımlardır. Bu bağlamda ikinci aşama olan katılım öncesi mali işbirliği dönemi, Helsinki ile başlamaktadır (Karluk, 2003: 284).

Bu iki aşamadaki gelişmeleri daha ayrıntılı inceleyecek olursak, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki mali ilişkilere bağlı olarak yapılan, yardımlara genel olarak bakıldığında, söz konusu ilişkilerin dört aşamada incelenmesi daha sağlıklı olacaktır (Bilici, 2004: 34).

Söz konusu dört aşama;

- Yunanistan'ın AET'ye üye olduğu 01.01.1981 tarihine kadar olan dönem,
- 1981'den Türkiye- AET Gümrük Birliği uygulaması başlatan 6 Mart 1995 Ortaklı Konseyi Kararı'na kadar olan dönem,
- 1995'den 1999 Helsinki Zirvesi'ne kadar olan dönem,
- Helsinki Zirvesi'nden günümüze kadar olan dönemdir (Milliyet, 1989).

3.6. Yunanistan'ın AB'ye Üye Olduğu 01.01.1981 Tarihine Kadar Olan Dönemdeki Mali İşbirliği

Ankara'da AET ile imzalanan ortak Pazar anlaşması Ankara'da saat 12.25'de TBMM salonunda yapılan büyük bir törenle imzalanır (Milliyet, 1963: 7).

Türkiye'ye, Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihinden Gümrük Birliği'nin gerçekleştiği 1996 yılına kadar üç mali protokol çerçevesinde Avrupa Yatırım Bankası'nca yardım sağlanır. 1963 Ankara Anlaşması ile ve diğer ek mali protokollerle Türkiye'deki ekonomik ve sosyal kalkınmanın ilerletilmesi amacıyla mali destekte bulunulması öngörülür. Söz konusu yardım miktarının, 33'ü sanayi ve tarım, 52'si enerji ve 14'ü altyapı-ulaştırma sektörlerine aktarılır (Ortak Pazar Anlaşması İmzalandı, 1963: 7).

Ortak Pazara giriş Türkiye'nin Batılılaşmak adına yaptığı en ileri adımdır. Türkiye topluluğa üye olarak toplulukta yer alan ülkelerin faydalandığı haklardan, garantilerden, özgürlüklerden ve gelişimden faydalanmayı hesaplamaktadır. Girişimde yer alarak hem Avrupa'da hem dünyadaki yerini sağlamlaştıracak, üst düzey ülkeler arasında kendine yer açacaktır. Diğer yandan topluluğa üye olarak da üzerinde oynanan oyunlara karşı büyük bir güçle beraber yer alarak karşı koyma avantajı yakalar. Anlaşma hem siyasi hem ekonomik bakımdan Türkiye için çok büyük anlam ifade eder. Yalnız anlaşma bir yıl sonra yürürlüğe girebilir (Ortak Pazar Anlaşması İmzalandı, 1963: 7).

Türkiye Avrupa Ekonomik topluluğu içinde yer alarak, daha önceden, ulaşamadığı güç ve özgürlüklere ulaşabilir. Türkiye Avrupa'nın son dönemde ilerlediği düzey dikkate alındığında böyle bir topluluğa karşı kayıtsız, kalamaz. Bu topluluk hem siyasi hem kültürel hem ekonomik açıdan büyük bir dev haline gelmektedir. Bu anlaşma ile Avrupa sınırlarının bizim doğu ve güney doğu sınırlarımızdan geçtiği de tescillenir (Feyzioğlu, 1963: 26-28).

AET 'ye katılmakla birlikte,

- 1- Siyasi bakımdan: Türkiye zaten kuruluş yıllarından beri yüzünü Avrupa'ya dönmeye çalışan bir ülkedir. Topluluğa üye olarak da batıya katılma yolunda ne kadar arzulu olduğunu fazlasıyla ortaya koyar (Ankara Özel, 1976: 10).
- 2- Ekonomik Bakımdan: Türkiye'nin artan nüfusu, yabancı döviz ihtiyacı, sanayileşmesini bir an önce düzeltmesi gibi hususlar ortak pazara girmesi yolunda onu daha da bir destekler (Milliyet, 1981: 10).

Topluluğa üye olmakta ki ana gaye Türk ekonomisinin verimini artırmaktır (Feyzioğlu, 1963: 54).

3.6.1. Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında ortaklık yaratan antlaşmasının metni

Madde 1

Bu antlaşma ile Türkiye ile AET arasında ortaklık anlaşması kurulur.

Madde 2

1. Türkiye'nin ekonomik anlamda varolan yapısını değiştirmek ve geliştirmek, uygulamaları artırmak, ticari ve ekonomik ilişkiler ağını güçlendirmeye yönelik teşvikleri artırmak amaçlanır (Özkök, 1994: 16).
2. Türkiye ve AET arasında çok kapsamlı bir gümrük birliği protokolü oluşturulması da amaçlanır (Ulus, 1963: 7).
3. Ortaklığın;
  - a) Hazırlık dönemi,
  - b) Bir geçiş dönemi,

c) Bir son dönemi vardır.

Madde 3

1. Hazırlık döneminde Türkiye kendisine düşen görevlere uygun bir biçimde sağlanan yardımlarla beraber ekonomisini güçlendirecektir. Hazırlık dönemine ilişkin uygulama usulleri birinci mali protokolde belirtilir.
2. Hazırlık süresi olan birinci mali protokolün süresi beş yıl olarak belirtilir. (Türkiye ile Avrupa Ekonomik topluluğu arasında ortaklık yaratan andlaşmanın metni, 1963).

Birinci Mali Protokol (1964 – 1969)

AET ile Türkiye arasında imzalanan Birinci Mali Protokol Ankara Anlaşması'na ek olarak 12.10.1963 tarihinde imzalanır. Bu anlaşma ile Türkiye'ye 175 milyon euro kredi sağlanması amaçlanır. Kredileri vadesi 30 yıl, ödeme yapılmayacak dönem 7 yıl, faiz oranı ise altyapı projeleri için 3, diğer projeler için 4,5 olarak saptanır. İlk beş yıllık sürede 35'er milyonluk dilimler içinde açılan krediler, daha çok altyapı yatırımlarının finansmanında kullanılır; zira kredilerin 105,9 milyonu euro bazlı altyapı projeleri için kullanılır, 69,1 milyonu euro ise diğer yatırım projelerine aittir. Önemli enerji projelerinden “Gökçekaya Projesi, Kovada Projesi, Gökçekaya, Seyitömer enerji nakil hattı projesi ve Keban Barajı ile enerji nakil hattı projesi” bu mali imkânlarla finanse edilir. Ayrıca “Boğaz köprüsü, Gediz havzası sulama, TCDD dizelizasyon, SEKA-Dalaman, SEKA- Çaycuma kağıt Projeleri'ne krediler tahsisi edilir.” (Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1995: 53).

İkinci Mali Protokol (1971–1977)

İkinci Mali Protokol, 23.11.1970 tarihinde Katma protokol ile birlikte imzalanır ve 01.01.1973 tarihinden itibaren uygulamaya konulur. Ortak kararlar çerçevesinde birleşen protokol ile 195 milyon Euro'luk kısım topluluk üyelerinden, 25 milyon Euro'luk kısım ise Avrupa Yatırım Bankası öz kaynaklarından olmak üzere; toplam 220 milyon Euro'luk kredinin verilmesi kararlaştırılır (Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2002: 141).

Bu yardımlardan başka, ikinci mali protokolün geçerlilik süresi içerisinde, AET'ye sonradan dahil olan İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın da mali yardıma katılmasını sağlamak amacıyla; 30.06.1973 tarihinde Türkiye'ye 47 Milyon euro tutarında ek bir kredinin verilmesi uygun görülür. Verilen bu kredinin ülkelere göre dağılımı, 41 milyar euro - İngiltere, 5 milyar euro - Danimarka, 1 milyar euro –İrlanda şeklindedir (Dış Ticaret müsteşarlığı, 2002: 141).

195 Milyon Euro'luk kredinin bir bölümü alt-yapı projelerine aktarılır.⁴ İkinci mali protokolle alınan kredinin vadesi 30 yıl, ödemesiz dönemi 8 yıl ve faiz oranı 2,5 olarak belirlenir. Normal karlılıktaki projelere ilişkin kredilerde ise, projenin özelliğine göre vade, ödemesiz dönem tespiti ve 4,5 faiz uygulanması öngörülür (European Commission (EC), http://europa.eu.int/comm/enlargement/financial_assistance.htm: (08.11.2013)).

Üçüncü Mali Protokol (1976–1981)

Üçüncü Mali protokolün⁵ kullanım süresinin son bir yılında taraflar, yeni bir mali protokol imzalanması konusunda anlaşmak ister; bu amaçla 9–11 Ekim 1978 tarihinde Türkiye ile Topluluk arasında yapılan görüşmelerde anlaşma sağlanamaz. Anlaşma sağlanamamasının en önemli nedenlerinden biri, Türkiye'nin talep ettiği 8 milyar dolarlık yardımın Topluluk tarafından yüksek bulunmasıdır (Karluk, 2002: 758).

3.6.1.Sanayi mallarımız Ortak Pazar'a serbest girecek

Sonbaharda imzalanan anlaşmadan sonra, 5,5 yılda topluluktan 220 milyon dolar alınır. Türkiye'nin ortak pazara geçmesiyle birlikte ek anlaşmaların olması gerektiği karara bağlanarak; durumun ehemmiyeti hakkında istenilen açıklamalar

⁴İkinci Mali Protokol çerçevesinde finanse edilen önemli kamu projelerine, Afşin- Elbistan kömürleri ve termik santrali, SEKA Akdeniz Dalaman kağıt sanayii, TCDD elektrifikasyon lokomotifleri, Gediz nehri ıslahı ve sulaması, Berdan sulama projeleri örnek olarak gösterilebilir. İkinci Mali Protokol'ün süresi 1976 Mayıs'ında sona ermiştir.

⁵220 milyon Euro tutarındaki özel şartlı kredinin tamamı altyapı projelerine Keban II hidroelektrik santrali, Akdeniz ormancılık, Elbistan kömürleri ve termik santrali, Karakaya barajı ve hidroelektrik santrali, enerji nakil hatları projeleri) tahsis edilmiştir. AYB kaynaklarından sağlanan 90 Milyon Euro tutarındaki kredinin 60 milyonu özel sektör sanayi projelerine, 30 milyonu da kamuya (Akdeniz orman, kağıt, dalaman ve enerji nakil hattı projeleri) tahsis edilmiştir.

yapılır.

Ortak Pazar anlaşması çerçevesinde, Pazar ülkeleri protokole göre Türk sanayi mamullerine sıfır gümrük uygulanacak ve ancak pamuk ipliği, makine halıları ve diğer gümrük materyalleri için 13 yıllık dereceli indirme politikası uygulanacaktır (Sanayi mallarımız Ortak Pazar'a serbest girecek, 1970: 8).

Ayrıca Ortak pazarda Türkiye'nin kullanacağı yardımlar konusunda ülkeye zorluklar çıkarılmayacak ve uygulanan protokollerin yumuşatılması esas alınacaktır. Türk hükümetinin duruma göre, anlaşma maddelerine uygun olarak, konseyin alacağı kararlar neticesinde, uygulamada bazı değişikliklere gidilebilir. Bu durum da koşullara bağlı olarak, değişecektir (Yalçın, 1970: 7).

Yalnız tutarlar tarife ülkelerinin ithal ettiği malların gümrüğünden az olamaz. Amerika'nın gıda fazlası ihracından yardım olarak gönderdiği mallar veya başka ülkelere gelen mal kalemi ithalata dahil edilebilir (Yalçın, 1970: 8).

İktisadi yardımın kaynağı olan ülkenin veya Türkiye'nin kanunlarının izin verdiği çerçevede bu malzemeleri veren ülkenin ihalelerini sadece krediyi veren ülkelere inhisar edebilirler.

Tarım ürünlerinde ise tercihli rejim uygulanacaktır.

- 1- Kuru üzüm ve tütün üzerindeki kontenjan ve gümrük tamamen kalkacaktır.
- 2- Kuru incirden alınan gümrük vergisi de ilk yıl %3'e, ondan sonraki her yıl ise %1'e indirilecek, en son da sıfırlanacaktır.
- 3- Fındık ürününün 18.700 tonluk kısmı %2,5'a gümrükte, bunun dışında kalan alımlar ise %3 olarak gümrükten ithal edilecektir.
- 4- Enginar, bakliyat, zeytinyağı, maydanoz, taze üzüm ve bu gibi malzemelerden elde edilen sirke veya asit gibi maddeler, her çeşit marmelat veya şekerli ya da şekersiz konservele ise %50 gümrük indirimine tabidir.
- 5- Taze portakala %40, mandalina, salamura ve limona %50 gümrük indirimi uygulanacaktır (Ortak Pazar Türkiye'ye Yardımları Kullanma da zorluk

çıkarmayacak, 1970: 7).

30.06.1980 tarihli Ortaklık konseyi toplantısında kabul edilen 2/80 sayılı kararla Özel İşbirliği Fonu yürürlüğe konulur. Söz konusu fon ile Türkiye'ye özellikle enerji, sağlık, eğitim ve çevre ile ilgili projelerde kullanılan 75 Milyon euro tutarında hibe sağlanır (Bilici, 2005: 155-156).

3.7.1. Ortak pazara geçiş protestosu

Ortak pazara geçiş fikri her ne kadar bazı kesimler tarafından ılımlı karşılanırsa da; bir grup genç Ortak Pazar sergisinin camlarını kırar, Mühendisler ve Odalar Birliğinde AET'ye karşı gösteri yapar (Cumhuriyet, 1970: 8).

C.H.P.'nin bu konudaki görüşü ise şu şekildedir: Prof. Dr. Üstünel'e göre; *“Ortak Pazar Türk Sanayisine mezar olacaktır.”* Nedeni gümrük birliğinde alınan kararlar ve gümrük vergilerinin arttırılması olarak nitelendirilebilir. Gümrük vergilerinin arttırılması büyük bir çelişki olarak ifade edilir. Aynı zamanda bu dönemde Ortak Pazara hayır haftası düzenlenmeye başlanır (Ortak Pazar'a Geçiş Protesto Edildi, 1970: 7).

Üstünel'in “mezar” kelimesini kullanmasının nedeni Türk kamuoyuna açıklandığı zaman, sanayiciler başlarına gelen felaketi ancak anlayabilirler. Eğer Türkiye bu anlaşmayı yürürlüğe sokarsa Türk sanayisi büyüme trendine veda edecektir (Üstünel Ortak Pazar Türk Sanayiine mezar olacaktır, 1970: 1).

Aynı zamanda Karaosmanoğlu Avrupa'ya yetişme sürecinde yaşayacağımız sıkıntılara ilişkin net bir rapor yayınladı. Durumun vahameti hakkında şu sözleri söylemektedir. *“TÜRKİYE 2359 SENEDE AVRUPAYA YETİŞEBİLİR”* bunun nedenlerini şu şekilde sıralar.

- 1- Zamanında yapılmayan zamlar yüzünden çekilen sıkıntılar artmıştır.
- 2- Reformlar düzen bozukluğundan şikâyetçi olanları rahatsız edecektir.
- 3- Eski iktidar gizli zam kararları almış fakat bu zamları yürürlüğe koymaya

cesaret edememiştir.

- 4- Merkez Bankasının imkânları sonuna kadar kullanılmıştır.
- 5- PTT, Elektrik ve TRT'ye zam zorunludur.

Ekonomik İşler Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu, eski iktidarın ekonomi politikasını suçlayarak; uygulanan politikalar ve dış baskılar yüzünden paranın değerinin düşürüldüğünü, Türkiye'nin ortak Pazar seviyesinde bir ülke olmasına hiçbir neslin yetişemeyeceğini belirtir (Çetin, 1971: 9).

Ayrıca AET'ye Türkiye'nin çok önceden üye olmasına karşın, sonradan topluluğa dahil edilen Yunanistan bir anda asil üyeler arasında yerini alarak, herkesin şaşkınlık yaşamasına neden olur. Toplulukta yerimizin belirsizliği ve varlığımızın yaşadığı sorunlar ile gümrük politikaları bizi çok büyük sıkıntılara sokarken, AET'nin bazı Akdeniz ve üçüncü dünya ülkelerine daha fazla taviz göstermesi herkesin topluluğa karşıt görüşler takınmasına neden olur. Yanı sıra bazı kesimler de Topluluğun bu davranışını çifte standart olarak niteleyerek, topluluğun yapısını ve kararlarını sorgular (Çetin, 1976: 15).

Fakat AET'nin Türkiye'den gelen yoğun tepkilere rağmen görüşlerinde hiçbir değişiklik olmaz. Hatta ilişkilerin ileri safhalarda kopma noktasına kadar gelebileceği tahmin edilmektedir (Bu ne biçim ortaklık, 1976: 15).

Tüm bu çelişki yaratan ve Türkiye'nin iktisadi geleceğine darbe vuran kararlardan sonra bir de işçilerimizin Avrupa'da serbest dolaşım hakkı elde edememesi kararı sorunların giderek büyüyeceğinin işareti olarak görülür. Avrupalı parlamenterlerden ise serbest dolaşım hakkının hızlı bir şekilde gerçekleşmesini istenmesine rağmen, topluluktaki ülkelerde yaşanan istihdam sıkıntısının bu şekilde bir karar almalarına neden olduğu şeklinde açıklamalar yapılır (AET'nin görüşlerinde bir değişiklik yok, 1976: 10).

Buradan da anlaşılacağı gibi eğer Türkiye AET içinde yer edinmek istiyorsa topluluk içindeki yerini acilen sağlamlaştırmalıdır. Bu da Türkiye'nin AET'ye tam üye

olmasıyla sağlanabilir (04 Şubat 1980) Türkiye durumun fazlasıyla farkında olduğundan tam üyelik başvurusu için AET'ye 25 Temmuz 1980 tarihine kadar başvuru yapmaya hazırlanır. Bu başvurunun sonucunda beklenen karar tam üyeliktir (Türkiye, tam üyelik için AET'ye 3 hafta içinde başvuracak, 1980: 7).

Türkiye'nin, AET'ye tam üyelik aşamasında yapılan darbe, tüm planları alt üst eder. Türkiye ne yazık ki kendini geriye götürecek bir yapılanma ve gerileme sürecine girer. AET topluluğu, ülkedeki bu karmaşa hemen önlenmezse böyle bir üyeliğin söz konusu olmayacağını dile getirmektedir (Bilici, 2005: 73-74). Avrupa Türkiye'de oluşan yeni iktidara beklenenden farklı bakar. Ordu ile ilişkilerin daha tutarlı gideceğine ve NATO ile olan ilişkilerde büyük bir ferahlamanın yaşanacağına işaret eder. Diğer yandan Hollanda gazetelerinde atılan manşetlerde, sürecin bu şekle gelmesi hususunda, Türkiye'de bulunan siyasi iktidarlar sorumlu tutulur; "Ortak pazarın tüm vaatlerine rağmen bu şekilde davranan siyasi gruplar, ülkenin bu hale gelmesine neden oldular", şeklinde manşetler atarlar (Ortak Pazar'a göre iç savaş önlenecek, 1980: 8).

3.7.2. 1970-1990 yılları arası dış yardım ve borçlanma sürecinin gelişimi

1970'li yıllarda yaşanan iki petrol şoku, Türkiye'yi diğer petrol ithalatçısı, GOÜ'ler de olduğu gibi çok kötü etkiler. Dış borçlarımızın artmasına neden olacak bu olay sonucunda 1972 yılında yaklaşık olarak 2,5 milyar dolar olan dış borç stoku, 1978 yılında beş kat artarak 15.05 milyar dolara yükselir. 1974 yılında kısa vadeli borçların toplam dış borçlara oranı sıfırken, 1978 yılında bu borçlar 51,5'e kadar yükselir. 1978 yılında yardım konsorsiyumu ile daha sonra 1979 ve 1981 yıllarında yaşanan ikinci petrol şokunun etkisiyle ticari bankalarla üç ayrı borç erteleme anlaşması yapılır. Erteleme anlaşmalarıyla bir kısım ticari borçlar devlet borcu kapsamına alınırken, faizler kapitalize edilerek anaparaya dönüştürülür ve dış borç stokuna ilave edilir (Dikeç, 1984: 71).

Dönem içerisinde toplam dış borç miktarı 15 kat artar. Bir önceki dönemin tersine bu dönemde işçi dövizleri %22 oranında geriler (Celasun, 2001: 7). Aynı zamanda birçok program uygulamaya konmak istenir; fakat başarı sağlanamaz.

Kamu mali yönetimi açısından ise Türkiye, 1980 sonrasında büyük darboğazlara girer; uluslararası kurum ve kuruluşlar (özellikle IMF) başta olmak üzere, dış ekonomik gelişmelerden fazlasıyla etkilenir. İçeride belirlenen politikaların yerini, dışarıdan önerilen politikalar alır. Ülkenin yaşadığı her ekonomik kriz sonrasında, IMF yönlendirmeleri ile adına “*istikrar tedbirleri*” denilen ekonomik programlar yürürlüğe konulmak zorunda kalınır (Eğilmez, 1996: 221-222).

Arzulanan siyasi istikrarın bir türlü sağlanamaması, ülke iç dinamizmine ve kaynaklarına yeterince yer verilmemesi; dolayısı ile kolay yoldan, günü kurtarmaya dayalı politikalar izlenmesine yol açar; ne geriye ne ileriye yönelik kalıcı bir “ülke ekonomik ajandası” oluşturulamaz (Derdiyok, 2001:138).

“Özellikle 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik önlemler paketi ile bu tarihe kadar izlenen temel ekonomi programları terk edilir; birtandan fiyat istikrarı, öte yandan ekonominin içinde bulunduğu döviz darboğazı ve dış borç tıkanıklığını aşmak üzere çok önemli kararlar alınır. Bununla ilgili olarak yapılan en büyük yenilik, ihracatın teşvik edilerek Türk ekonomisinin dışa açılmasıdır. İhracatın yanı sıra turizm ve işçi dövizleri yoluyla döviz sağlayıcı teşvikler uygulamaya konulur. Bu dönemde, alınan bütün önlemlere rağmen, dış ticaretteki yapısal bozukluklar bir türlü ortadan kaldırılamaz ve özellikle 1983'ten sonra dış borç yükü yeniden artmaya başlayarak, 1984'te artış hızı 20'nin üzerine çıkar. Aynı zamanda bu dönemde dış borçlarda değişken faiz uygulanmaya başlanır, aslında çok iyi bir takip ile durumdan yararlanma amacı güdülen bu politika değişikliğinin sonunda hiç beklenmedik şekilde dış borç miktarı artar. Bu dönemde öncelikli hedefleri, enflasyonu önlemek, ihracat artışı yoluyla dış dengeyi gerçekleştirmek ve ekonomide serbest piyasa koşullarını sağlamak olan 24 Ocak kararları ülkenin mevcut sanayi sektörü üretim yapısının dış rekabete açılarak düzenlenmesi temeline dayanır” (Ataç, 1999: 304).

İncelenmekte olan program dahilinde, faiz oranları artırılır, özel kesim sübvansiyonları, Merkez Bankası avansları ve emisyon hacmi aşağı çekilir. Bu dönemde Türk Lirası yabancı paralar karşısında 48,6 oranında devalüe edilerek ihracat kazançları vergi dışı tutulur ve ihracat kredileri içindeki vergiler kaldırılır.

“Söz konusu tedbirlerin alınması ile birlikte 1980’li yıllarda; dış ticaret hacmi yükselmiş, ihracatın bileşimi sanayi ürünleri lehine değişmiş, ödemeler dengesinin görünmeyen işlemler bölümünde önemli artışlar yaşanmış, mal ve hizmet fiyatlarına yönelik resmi ve karaborsa fiyat oluşumunun önüne geçilebilmiş, yabancı sermaye girişinde hareketlenmeler olmuş ve imalat sanayi kapasite kullanım oranları da yükselmiştir. 24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerinin yukarıda ifade edilen olumlu sonuçlarına karşılık, kurumsal alanda istenilen sonuçlara ulaşamaz.” (Ataç, 1999: 304).

Programın temel felsefesini oluşturan devletin ekonomideki ağırlığının azaltılmasına yönelik hedef, benimsenmeye çalışılan piyasa ekonomisi modeline rağmen başarılı olamamış ve kamu gelir gider dengesi kurulamamıştır. KİT’lerin özelleştirmesinde istenilen aşamanın kaydedilememesi, kamu harcamalarının önlenemez artışı, iç ve dış borç stokunda yaşanan değişimlerin etkisiyle birlikte Merkez Bankası kaynaklarına başvurulur. Borcun borçla ödenmeye başladığı bu süreç, Türkiye ekonomisini kriz olgusu ile karşı karşıya bırakır ve kaynakların optimal dağılımı bu süreç dahilinde olumsuz etkilenir (Berksoy, 1990: 31).

1988 yılında eldeki veriler incelediğinde, ihracata yönelik büyüme politikalarının üst sınırlarına dayandığı görülmektedir. Amaç dış tasarruflar ile beslenecek yabancı kanalların açılmasını sağlamaktır. Liberalleşme sürecinin ikinci aşamasını tamamlamak adına 1989 yılında (11 Ağustos) “*Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar*” kabul edilir. Sermaye hareketleri önündeki engeller tamamen kaldırılır ve konvertibiliteye yönelik önemli bir adım atılmış olur (Resmi Gazete, 1989).

24 Ocak 1980 tedbirleri çok genel kapsamlı tedbirler olup, toplumun her yönünü ilgilendiren değişimleri içerir. 1980 yılının başlarından, 1988 yılına kadar Türkiye ekonomisinin temel hedefi kamu gelirlerini vergiler yoluyla arttırmaktır (Zıllıoğlu, 1984: 5-8). Alınan bütün önlemlere rağmen kamu harcamalarında istenilen seviye yakalanamaz. Yanı sıra devletin ekonomideki ağırlığının azaltılamaması durumu itibariyle yeterli finansman sağlanamaz.

Bu durum ciddi sorunları da beraberinde getirir. Sonuç olarak iç borçlarda artış yaşanır. 1990'lı yıllara geldiğimizde, cari işlemler dengesindeki olumlu gelişmelerle birlikte büyüme hızı yavaşlar, enflasyon hızı artar. Gelir dağılımında yaşanan adaletsizliğin giderek artması; iç ve dış borç yükünün önemli boyutlara ulaşması o dönemde karşılaşılan önemli sorunlardandır (Ataç, 1999: 314).

80'li yılların sonunda iç borçların artması ile faiz oranları yükselir. Yüksek faiz oranı kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerinin ilgisini çeker ve spekülasyon nitelikli yabancı sermayenin ülkeye girişi hızlanır. Yurtiçinde faiz oranlarının yüksek seviyelerde seyretmesi sonucu, reel kesimin tasarruflarını devlete borç vererek değerlendirmesi yolunu açarak gelirlerini katlama olasılığını doğurur (Karluk, 2002: 756-758).

Tablo 3.5: Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişleri

Tarih	Miktar	Tarih	Miktar	Tarih	Miktar
1950	5	1990	684	2001	3.352
1960	24	1991	810	2002	617
1970	58	1992	844	2003	737
1980	18	1993	636	2004	1,191
1983	46	1994	608	2005	10,031
1984	113	1995	885	2006	20.185
1985	99	1996	722	2007	22.047
1986	125	1997	805	2008	18.269
1987	115	1998	940	2009	7.955
1988	354	1999	783		
1989	663	2000	982		

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, Erişim tarihi: 28.05.2014.

3.7.3. 80'li Yıllarda AET'ye Tam Üyelik Çalışmaları

MGK, AET'ye tam üye olmak için hazırlıklara başlar. Tam üyelik sürecinin gerçekleşmesini sağlayacak, içe dönük çalışmaların bu süreçte yapılmasının önemi ve yapılan hazırlıkların süresi üzerine çalışmalara başlanır. (AET'ye tam üye olmak için hazırlık başlıyor, 1981: 10).

Avrupa bu dönemde yaşanan olaylara karşın yine de Türkiye'nin konseyden uzaklaşmasını istemez. Bu dönemde Kenan Evren'in sürecin yürütülmesi doğrultusunda ikna edici çabalar içinde olduğunu dile getirerek, Türkiye'nin konseyden bağımsız hareket etmesini hiç kimsenin istemediğini belirten bildirimlerde bulunur (Avrupalı Üyeler, Türkiye'nin Konseyde kalmasını istiyor, 1982: 13).

Yalnız Türkiye her koşulu kabul etmeye çalışıp, AET'nin isteklerini yerine getirmeye hazırlarken, Avrupa Parlamentosunun kararıyla şoka uğrar. Türkiye şu anda var olan yönetim sistemini terk edip, demokratik yönetim sistemini benimseyinceye kadar, Avrupa Parlamentosu ülkeye akan bütün yardımlarını kesecektir. Bu yardımlar aynı zamanda Türkiye'de tutuklu bulunanların salınmaması, anayasaya aykırı uygulamaların devam etmesi, yüzünden durdurulur (Zarif, B., Çolakoğlu N., 1982: 8).

Bu süreçte 630 Milyon dolarlık parasal tutarın aktarımının durdurulduğu bu süreçte, Avrupa Parlamentosu, Türkiye yeni bir seçim ile demokratik düzen oluşturma kadar, yardımların devam etmeyeceğini belirtir (Avrupa Parlamentosundan Türkiye aleyhine bir karar tasarısı kabul edildi, 1982: 8).

AET ile ilişkilerimizde yaşanan sıkıntılar daha sonraki süreçte de devam eder. Türkiye, AET ile ilişkilerini düzeltmek istemektedir; fakat tam üyelik adına hiçbir çalışma yapmayan komisyon, üstüne üsluk ülkenin içişlerine karışmaya yönelik atılımlarda bulunmaktadır. Hatta 1985 yılında komisyon ile Türkiye'nin arasını açacak olaylar olur. Manşetler şöyledir. “*AET temsilcisi Morgan'ın hareketi hoşgörü ile karşılanamaz*”, “*İçişlerimize Müdahale ettirmeyiz.*” (Dış İşleri Bakanı Vahit Halefetoğlu, 1985).

NATO'da gözbebeği, AET'de üvey evlat

Türkiye, Avrupa'nın en kalabalık askeri ordusuna sahip ülkesidir. NATO'da etkin bir kuvveti oluşturur. Konu savunmaya gelince Türkiye'nin yanında duran Avrupa, ekonomi ile ilgili konularda ise bizim tarafımızda yer almamaktadır. Türkiye savunma harcamalarına her yıl 1.2 trilyon dolar bütçe ayırmaktadır. Bu tutar milli

gelirin %5'ini oluşturur (NATO'da gözbebeği, AET'de üvey evlat 1986: 7).

Ülke genelinde yapılan anketlerde şu şekilde bir sonuç ortaya çıkar: Halkın %51,5'i ortak pazara evet derken, %10'luk kesim ise ortak pazara hayır cevabını verir. Geri kalan kesim ise konuya karşı tamamen ilgisiz kalır (Halkımız da AET üyeliği istiyor, 1986: 14).

Eylül ayında komisyon Türkiye'ye her alanda yeşil ışık yakmaya hazırlanır. Eski düşmanlıkları sürece sokan Yunanistan engeli tekrar ortaya çıkar. Komisyondaki ülkeler durum konusunda net kararlar veremezken, Yunanistan konuyu direkt reddeder. Türkiye aslında ortak pazarda istenmemektedir. (AET'de yunan gölgesi, 1986: 7).

AET'nin son cevabı: "Hazır değilsiniz"

AET'nin Türkiye'ye karşı son cevabı hazır olmadığımızı yüzümüze vurmak olur. Uzun süredir, ortaklık çabalarının devam ettiği bu süreçte neden böyle bir aşamaya gelindiğini anlamasak da, AET bu durum için gerekli nedenleri şu şekilde sıralar. 1- Aşırı nüfus, 2- Geri ekonomi, 3- Demokrasi sorunları, 4- İnsan hakları, 5- Azınlık hakları, 6- Kıbrıs ve Yunanistan sorunu. Bu başlıklar altında yer alan sorunlar Türkiye'nin AET'ye girememesindeki başlıca problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunların çözülmemesi halinde Türkiye'ye 1993 yılından önce herhangi bir müzakere olanağı verilmeyecektir. Fakat 1993 yılından sonra da Türkiye'ye çağrı yapılmaz. Türkiye Ankara anlaşması gereği (1963) "üye kalma durumuna haiz olmaya devam edebilir"; açıklamasıyla uzunca bir süre üyelikle ilgili olan beklentilerimiz askıya alınır (AET hazır değilsiniz, 1989: 16).

Üyeliğe ilişkin beklentilerimiz askıya alınsa da, Türkiye gibi geniş hammadde pazarının Gümrük Birliğine girmesini istememektedir. Çünkü Türkiye ne kadar Avrupa'nın bir parçası olarak kabul edilmese de aslında Avrupa'dan ayrı tutulamayacak derecede toplulukla iç içedir (Gümrük Birliği için ümit yok, 16 Aralık 1994, 16).

Bu dönemde AET ile çözemediğimiz sorunlardan en önemlisi 1 Ocak 1995 yılında yürürlüğe girmesi planlanan Mali İşler Protokolü'dür. Gümrük Birliği Anlaşması ile eşdeğerli olarak yürürlüğe girmesi beklenen Mali İşler Protokolü için henüz hiçbir adım atılmazken, bu hususla ilgili alınacak kararların bizi nasıl etkileyeceği tartışma konusu olur. Türkiye Gümrük Birliği'ne dahil olduğu anda önceden almakta olduğu gümrük vergi resmini ve Toplu Konut Fonunu kaldırır. Bu durum daha önceden büyük gelir elde ettiği iki vergi kaleminin yok olmasına yol açar. Bu olay birçok yönden ekonomiyi darboğazlara sürükler (Gönlübol, M., 2000).

Gümrük Birliğine girilmesiyle Türkiye'nin Toplu Konut Fonu'ndan yararlanamaması, 1,5 milyar dolarlık bir tutara tekabül eden gelir kaybına neden olur. Avrupa'ya üyelik sürecinde altyapı yatırımlarının maliyeti 6 milyar doları bulur. Durumların vehametini önceden fark eden AET anlaşmaların ikisinin aynı tarihte olmasını ister. (Gümrük Birliği için ümit yok, 1994: 16).

Gümrük Birliği Anlaşmasının ülkeye farklı açılardan getirileri olduğu gibi, götürüleri mevcuttur. Bu yıllarda gümrük birliğinden beklenenler şu şekildedir.

Gümrük Birliği muhasebesi

İyi yönde etkiler

Yabancı Sermaye ve Teknoloji Girdisi:

Gelen sermaye ile Avrupa pazarı ile rekabet edebilecek türden mal üretimi gerçekleştirilebilir. Aynı oranda kalite ve dayanıklılığa sahip mal üretimi sayesinde Türkiye birçok sektörde konumunu artırır. Diğer yandan dünyadan gelen dövizlerle ekonomisini düzeltir ve istihdamını artırır (Karluk, 2002: 758).

Kötü yönde etkiler

Durumdan Hoşnut Kalmayanlar

Türkiye'nin AB ile yapacağı bu anlaşmadan sonra zarar görmesi beklenen

sektörlerin başında rekabet gücü zayıf olan beyaz eşya, demir-çelik, elektrikli araç ve gereçler, kimyasal maddeler gelmektedir (Milliyet, 1994).

Türkiye bakım ve onarımı yapılamayan beyaz eşya ve başka malların yerine bu anlaşma ile beraber dayanıklı, ucuz malların ikame edeceğini düşünmektedir (Bilici, 2005: 135).

Avrupa'da Türk işçilerinin serbest dolaşım yapabileceği ve vize almadan sınırlardan geçebileceği de düşünülmektedir. Yalnız birçok AB üyesinden yeterli onay alınamaz.

Gümrük duvarlarının kaldırılması sonucu AET'den hizmet alımı artacağından Dış Ödemeler dengesindeki açık artar. Bundan dolayı dövize olan istem artar ve TL'nin zayıflaması nedeniyle ekonomik problemlerle karşılaşılır (Milliyet, 1994).

Asıl sorun ise tam üye olamadığımız bu birlikte ortak bir protokole gitmemizden dolayı, birliğin aldığı kararlarda söz sahibi olamamamızdır. Gümrük birliğine üye olduğumuz için aleyhimize alınan kararlardan dolayı olumsuz etkilerle baş başa kalacağımız bilinmektedir. Bizim için şöyle bir yardımcı ek madde getirilir: Gümrük Birliği çerçevesinde alınan bazı kararlardan dolayı Türkiye olumsuz etkilenirse, itiraz etme hakkına sahiptir (Gümrük Birliği için ümit yok, 1994: 16).

3.7.4. Gümrük Birliği Anlaşmasının imzalanması

1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortaklık başvurusu yapan Türkiye, 6 Mart 1995 tarihinde Gümrük Birliği anlaşmasını resmen imzalar. Anlaşma metninde yer alan önemli başlıklar ise şu şekilde sıralanır:

- 1- Ürünlerin Serbest Dolaşımı,
- 2- İşbirliğinin Geliştirilmesi,
  - * Sanayide işbirliği,
  - * Enerjide işbirliği,
  - * Taşımacılıkta işbirliği,

- * Haberleşmede işbirliği,
- * Tarıma destek,
- * Bilimsel araştırmalar,
- * Tüketicilere destek,
- * Çevre ve kültür faaliyetleri,
- * Halkı bilgilendirme.

3- Politik İşbirliği.

Anlaşma metninde yer alan esas meselelere değindikten sonra gümrük birliğinin ne olduğunu tam anlamıyla incelemekte fayda var (TÜSİAD, 2004).

Gümrük Birliği Nedir?

Bir veya daha fazla ülkenin birbirleri arasında malların serbest dolaşımına yönelik gümrük vergileri uygulamalarıdır.

Gümrük Birliği Hangi Anlaşmalarda Tanımlanıyor?

Türkiye'nin AET ile ilişkilerini düzenleyen Roma ve Ankara Anlaşmaları, Gümrük birliği üzerine kuruludur.

Gümrük Birliği Hangi Ürünleri Kapsıyor?

Gümrük Birliği yalnızca sınai ürünleri kapsar.

Tarım Ürünleri Gümrük Birliği Kapsamında mı?

Hayır. Bunun en önemli nedeni Avrupa Birliği'nin içinde kendi sübvansiyonlarını belirlediği ve koruduğu bir tarım destek sistemi olmasıdır.

Ortak Gümrük Tarifesi Nasıl Saptanıyor?

AET kurucu ülkelerinden oluşan komisyonun 1 Ocak 1957 tarihinde uygulanan gümrük vergilerinin aritmetik ortalamaları alınarak bulunan bir sistemdir.

Gümrük Birliği vize uygulamaları kalkacak mı?

Gümrük birliği kapsamında malzeme ve sınai ürünlerin serbest dolaşımı söz

konusudur. Kişilerin serbest dolaşımına ilişkin ise bir açıklama yapılmaz.

AB Malları İle Yerli Mallar Arasında Farklı Bir Uygulama Olacak mı?

Belirlenen anlaşma hükümlerinde farklı bir vergilendirme politikasının izleneceğine dair hiçbir ibareye rastlanılmamaktadır (Uluengin, 1995: 8).

AB ile Türkiye Arasında Herhangi Bir Vergi Uyum Olacak mı?

Elbette olacaktır. Nedeni ise Birlik ile Türkiye’de uygulanan KDV sistemi nedeniyle yaşanan farklılıklardır. Bu farklılıklar her yıl uygun seviyeler belirlenerek hesaplamaya tabi tutulur.

Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları İçin AB Hukukuna Uyum Zorunlu mu?

Belirlenen haklar AB rekabet hukukuna girmektedir. Bu hususta Türkiye için herhangi bir sorumluluk söz konusu değildir.

Gümrük Birliğine Girmek İçin Özelleştirme Zorunlu mu?

Gümrük Birliği’nin mülkiyet hakları ile herhangi bir konuda yeterli açıklaması bulunmamaktadır. Yalnız devlet tekeline KİT vb. kurumların alacağı desteklere ilişkin olarak anti sübvansiyon ve anti damping uygulanabilmektedir (Artık Avrupalıyız, 1959: 12-14).

Türkiye’nin gümrük birliğine girmesi 19. Yüzyılda başlatılan batılılaşma hareketinin ekseninde gümrük duvarlarını yıkarak Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği uygulanmasına başlanır.

Çiller Döneminde en büyük başarı olarak tarihe geçen bu anlaşmayla ülkeye 3,2 milyar dolarlık yardım akışı olur. Anlaşma tüm dünya ve Türk milleti tarafından büyük bir başarı olarak tarih sayfalarında yerini alır (100 yıllık rüya, 1995: 8).

1990-2000 yılları arası dış yardım ve borçlanma sürecinin gelişimi

24 Ocak Kararları ile başlayan liberalizasyon sürecini tamamlamaya çalışan

Türkiye ekonomisi, 1990'lı yıllara girerken kısa vadeli yabancı sermaye akımlarının etkisinde kırılgan bir yapıya bürünerek pek çok krizin altyapısını hazırlar.

Bu dönemde meydana gelen olayların bir kısmı ekonomik krizler şeklinde gerçekleşebileceği gibi doğal afetler, devrimler, petrol krizleri gibi farklı biçemlere dönüşerek karşımıza çıkmaktadır. Dünya'nın tek bir çatı altında birleşmesine olanak sağlayan küreselleşme olgusu sayesinde artık her türlü krizin ve felaketin dünyanın dört bir yanına ulaşma süresi kısalmış ve her bölge bu tür kırılmalardan etkilenir. Ele alınan dönemde Türkiye'de yaşanan iki büyük kriz 1994 ve 2001 krizleri, 1997 Asya krizi, daha Rusya krizleri ülkeyi kötü etkiler (Alp, 2011: 221).

Türkiye'nin sanayi bölgesini vuran 1999 Marmara depremi gibi sıra dışı olaylar Türkiye'de 1990'lı yıllarda borç anapara ve faiz ödemelerinde büyük artışlar yaşanmasının en önemli sebeplerini oluşturur. Oluşan süreçte yaşanan problemli yapısal bozukluklar az gelişmiş ülkelerin hepsinin mali yapılarında yaralar oluşturduğu gibi aynı şekilde Türkiye içinde de büyük bir mali yaralanmaya sebep olur. Ülkenin yaşanan krizlere karşı uygun politika ve önlemlere başvuramaması da etkinsiz sonuçlar üreten para ve maliye politikaları ile kendini göstererek, borçların büyük miktarlara ulaşmasına neden olur (Alp, 2011: 155-160).

1989 yılının ikinci yarısında siyasi ortamda DSP'nin (Demokratik Sol Parti) iktidara gelmesi sonucu özellikle emekçi kesimine yapılan zamlar, tüketim harcamalarını artırarak, tüketime yönelik üretimin artması sonucunu doğurur. Sonuç olarak 1990 yılında ekonomi beklenenin ötesinde bir büyüme yaşar. Yüksek büyüme rakamına ulaşır. Türkiye Basra Körfezi Krizinden doğacak sıkıntılı ortamı ve 91 krizinde oluşacak yapısal kırılmayı atlatabilmek adına piyasalara erkenden müdahale eder. Bu sayede sürecin belli bir bölümünü döviz krizi yaşamadan atlattır (Parasız, 1995: 174).

1989 yılını takiben krizin patlak verdiği 1994 yılına kadar GSMH'de ani iniş çıkışlar olur. Türkiye 1992'ye, cari açıklar, sıfıra yakın büyüme, artan kamu açıkları ve kronik hale gelen enflasyon olgusu ile birlikte girer (Apak, 1993: 296).

Kriz nedeniyle düşen talebin yarattığı sıkıntıları hafifletmek adına ise 1993 yılında tahkim yoluna gidilerek Merkez Bankası'ndan avans kullanılır. Daha sonraki süreçte Türkiye yeniden krizleri yaşamaya devam eder. Krizler yüzünden ekonomide bütçe açıkları artar, fiyatlar genel seviyesi yükselir, dış ticaret açığı artar ve dış borçların servisi, ekonomik yapıyı çok sarsıcı bir yapıda bütünleşen kriz sürecinin içine atar (Ener ve Demircan, 2004: 113).

Bu dönemde krizlerle başa çıkabilmek adına 5 Nisan 1994'te yeni bir istikrar programı ile hareket edilmeye başlanır. Bu programının kısa sürede bozulan dış dengeyi ve döviz piyasalarını yeniden düzenli bir yapıya kavuşturabilmesi amaçlanır (Bahçeci, 1997: 94-95).

Oluşan ekonomik yapıyı incelerken daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz krizlerin ülkeyi ne şekilde etkilediğini anlamak adına krizleri incelemekte fayda görüyorum (Bal, 2001: 14-18).

1994 krizi

1994 krizinin en önemli nedeni döviz sıkıntısının oluşmasıdır. Enflasyon artışı sonucunda sabit kur rejiminde TL aşırı değerli hale gelir. Değerlenen TL'nin değer kaybetmesini önlemek için devalüasyon yapılması tek çözümdür. Devletse devalüasyon yapmak istemez. Bu durumda ihracat yavaşlarken, ithalat hızlanır. Son süreçte ise kısa vadeli döviz borçlarının ödeme baskıları ve ödenememe durumu, borç faizleri krizine neden olur (Kazgan, 2002: 277).

“1989 sonrasında Türkiye ekonomisinin birikim ve yatırım önceliklerinin, tamamen uluslararası finans piyasalarının denetimine giren yüksek ulusal faizi ve düşük döviz kuru (aşırı değerli ulusal para) tarafından belirlendiği görülmektedir. Böylece uyarılan kısa vadeli (Spekülatif) yabancı sermaye, bir yandan kamu açıklarını “dış tasarruflar” biçiminde finanse ederken, bir yandan da ulusal ekonominin ithalat ve tüketim hacmini genişleterek 1990'ların “yeni popülizminin” alt yapısını oluşturmuştur (Goodhart, 1994). Ancak, yüksek reel faiz aşırı değerli döviz kuru politikasına sıkışan

ulusal ekonomide ticarete açık, üretici sektörlerle dönük sabit sermaye yatırımları yerine, rantiyer tipi kısa vadeli, spekülasyon nitelikli kazançların öncelik kazanmasına dayalı yapay büyüme sürecidir. 1993'ün son çeyreğinde güven eksikliğinden kaynaklanan bir finansal krize dönüşmüştür.” (Yeldan, 2002: 51).

Krize bu ortamı hazırlayan asıl neden, 1989 yılında Türkiye'nin sermaye hareketlerini serbest bırakması yoluyla uluslararası sermayeye kapılarını açmasıdır. Yüksek getirili Türk kağıtlarına oluşan aşırı talep, TL'nin değerlenmesine neden olur. Bu dönemde döviz artışına neden olan bir diğer politika ise yüksek enflasyonu dengede tutmak için izlenene sterilizasyon politikasıdır. Bu da TL'nin aşırı değerlenmesine yol açar.

Para Krizine neden olan etkenler ikiye ayrılır. İlk olarak Devlet İç borçlanma talebi devam ederken kamu açıklarını para basarak veya vergi koyarak gidermeye çalışır. İkinci süreçte ise Devletin herhangi bir yaptırım yokken kağıt tutmak isteyenler daha fazla bono almaya yönelirler. Yalnız Türkiye'de oluşan kriz diğer para krizlerinde oluşan Devlete olan güvensizlikle değerli kağıtlara yönelik saldırıdan kaynaklı değildir. Hükümetin kamu açığını finanse etme yöntemini değiştirmesi yüzünden olur (Özatay, 1999: 4-5).

Türkiye'deki durum krizden önce şu şekildedir.

- 1993 yılında kamu sektörü açığının ve yurt içi borç stoğunun GSMH'ye oranı yüksek bir düzeydedir.
- İç borçlanmanın gerçek maliyeti de yüksektir.
- 1993 yılında yaşanan cari işlemler açığı 1990'lı yıllardaki en yüksek sınırdadır.
- TL aşırı değerli hale gelmiştir.
- Türkiye'nin M2Y⁶ VE M2YB⁷'lerinin merkez bankası rezervlerine oranı oldukça yüksektir.

⁶ M2Y bankacılık sektörünün toplam parasal borcunu yansıtmaktadır.

⁷ M2YB= kısa vadeli devlet borcu+M2Y

- Ticari bankalarca genişletilen GSMH oranı artma eğilimi göstermektedir.⁸
- Bankacılık sektörünün yurt dışına olan borç yükü önceki yılların çok üstündedir (Özatay, 1999: 8-12).

Hükümet enflasyonla mücadele etmek, kamu borç yükünü azaltmak için faiz oranlarını düşük tutar. Buradaki amaç yükselen faiz hadlerinin ve döviz-faiz arbitrajının ekonomiyi içine soktuğu kısır döngüden kurtarma çabasıdır. Bu durumdan kurtulmak adına (hızlı sermaye akışını yavaşlatmak) faiz oranlarını düşürür. Uygulanan bu politika 1994 yılında ortaya çıkan bunalımı meydana getirir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 485).

1980’li yıllardan önce borçlanmaya karşı olan hükümet programlarının aksine, sonraki süreçte borçlanma hükümet programlarının ana ekseninden uzak bırakılamayan bir kavram haline gelir. Alınan borçların yüksekliği ve ödemelerde izlenen yanlış politikalar borçlarla ilgili sıkıntıları daha da arttırır. Borçların artmasının bir diğer sebebi ise kamu kurumlarının yüksek tüketimi; kısıtlı tasarruf sorunudur. Ülke çok sıkıntılı bir ekonomik yapı izlerken önemli kredi derecelendirme kuruluşlarından alınan düşük notlar yüzünden, ülkelerle arasındaki ekonomik sıralamada da konum kaybı yaşar (Sanalan, 2003: 67).

1995 – 2000 yılları arasında Türkiye ekonomisinin durumu

Yarı Ortodoks ve yarı Heterodoks özelliklere sahip olan 5 Nisan 1994 İstikrar Programları başta çok olumlu sonuçlarla kendini göstererek istikrarlı bir ekonomik yapı oluşturur. Ortaya çıkan sonuçlarla para ve döviz piyasalarında hızlı bir iyileşme, kontrollü bir kur, cari fazla, düşük kamu açıkları ve yüksek oranda gelişen döviz rezervleri ile ciddi boyutlara ulaşır (Parasız, 2001: 404).

İstikrar programı en başta ulaştığı başarılı grafiğin tersine monoton azalan bir eğilimle düşüş gösterir. Programla ilk aylarda sağlanan olumlu performans uzun vadede aynı şekilde etki sağlamaz. Programın etkisinde uygulanmaya çalışılan reformlarda ise

---

⁸ Hızlı kredi genişlemesi para krizine yol açar bankacılık sektörünün bir göstergesidir.

disiplinden uzak bir seyir izlenir. Düzenli bir hedefe ulaşılacakken karmaşık yapıya sahip başarısız bir sonuca ulaşılır (Bahçeci, 1997: 96).

Bu süreçte izlenen politikalarla enflasyonist etkiler sindirilmeye çalışılırken yanlış uygulamalar sonucu programla enflasyonist etkilerin baskın yapısı kırılmaz. Politikalar bağlamında halkın desteğinden uzak kalınması sonucu sürecin etkinsiz sonuçlar doğurmasına neden olur.

1997 Asya krizi

1997 krizinden bahsetmeden önce yaşanan güncel gelişmelere ve krizin ortaya çıkışına neden olan etkilere değinmekte fayda görüyorum. 1997 yılının ilk yarısında, spekülâtörler tarafından uygulanan hükümet politikalar sonucunda Tayland para birimi ‘Baht’ı 2 Haziran 1997 yılında devalüe eder. Bu devalüasyonun ardından dünya ülkeleri büyük bir sarsılma yaşar. Öyle ki sonuçlar diğer ülkelere hızla yayılır; Temmuz ayında Filipinler Hükümeti para birimi olan ‘Peso’nun daha geniş bir bant içerisinde yayılmasına izin verirken, Ağustos ayında Endonezya Hükümetinin uygulamış olduğu ‘managed float’ döviz kuru sisteminin bozulması neticesinde ‘Rupiah’da değer kaybeder. Baht’ın, Peso’nun ve Rupiah’ın değer kaybetmesini, Güney Kore para birimi olan ‘Won’da aynı şekilde izler (Başkol, 2013).

Kriz dalgası Asya ülkelerini aşar, Amerika ve Avrupa’ya da sıçrar. Tüm dünya borsalarının çalkalanmasına neden olan kriz beklenmedik etkilerini Hang-Seng endeksinde 33, Dow Jones endeksinde ise 4,4 oranında değer kaybıyla gösterir. Türkiye İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında (İMKB) endeksi 2500 seviyesinin altına iner. Krizden etkilenen ülkelerin yaşadığı yapısal bozukluklar kredi değerlerini düşürür. Sonuçta Türkiye eskiye nazaran, borçlanma konusunda iç ve dış sermayelere güvensizlik verir. (İTO, 1998: 2-4).

Krizden sonra paralarını devalüe eden Asya ülkelerinin ihracat rakamlarında yüksek miktarda artış yaşanır. Bu artışın en önemli nedeni ucuzlayan türdeş malların, ülkemizdeki mallardan daha fazla talep edilmesidir. Ortaya çıkan dış ticaret açıkları,

karşılaşılan mali kırılmalarla beraber ülkenin borçlarını ödeme konusundaki gayretini ve cesaretini düşürür (DTM, 1998: 12).

1998 Rusya krizi

Etkili dünya krizlerinden bir diğeri ise Rusya Krizi'dir. Ülkenin büyüklüğü, bir dönemin etkin ismi olması, yaşadığı krizin etkilerini de artırır. Rusya 432 milyar dolar mili geliri, 142 milyonu bulan nüfusu, 17 milyon km kare yüzölçümü ve kişi başına 2.610\$ geliriyle dünyanın büyük ülkelerinden biridir. Kriz 17 Ağustos 1998 tarihinde başlar. Rusya'nın 90 günlük moratoryum ilanı krizin en büyük nedenidir. Krizi Rusya hükümeti 'sovereign' olarak adlandırır. Putin Hükümeti yaşanan kriz yüzünden borçlarını ödeyemeyeceğini açıklar (http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/country_profiles/1102275.stm, <http://devdata.worldbank.org/external/CPProfile.asp?PTYPE=CP&CCODE=RUS>: 26.Nisan.2013'de erişildi).

Ağustos 1999 Marmara Depremi

17 Ağustos 1999 Marmara Depremi bulunduğu jeopolitik konum, sınırları içinde yer alan sanayi illerinin durmaksızın çalışan yapısına zarar veren bir afettir. Türkiye için diğer önemli sorunlarsa bu deprem sonucu insanlarımızda oluşan derin psikolojik yaralar ve ölen binlerce vatandaşdır. Bu süreçte ülke yaralarını sarmak için ekonomik yapısında oluşan sorunları geri plana atıp, depremin oluşturduğu sorunlarla başa çıkmaya çalışmalıdır. DPT rakamlarına göre depremin yükleyeceği maliyet 6,2 milyar dolardır. DPT ilk etapta dışarıdan depremin etkilerini gidermek için yardım alınacak kurumları ve alınacak yardımların miktarlarını belirler. Planda bu miktarların; 1 milyar 50 milyon dolarının Dünya Bankası'ndan, 320 milyon dolarının IMF'den, 690 milyon doların ise Avrupa Birliği ve diğer dış yardımlardan gelmesi öngörülür. Marmara Depremi ülke ekonomisini zarara sokar. Dönemin rakamlarıyla ekonomik büyüme -6,1'dir. Bütçe açığı 9.152 trilyon TL'dir. Depremden sonraki dönemde dış borç stokumuz ise 96 milyar dolardan 103 milyar dolara çıkar. Dışarıdan temin edilen kredi miktarlarıysa Japonya'dan 200 milyon dolar ve İspanya'dan 60 milyon dolar olmak üzere toplam 260 milyon dolardır (DPT, 2001: 7-8).

2000 yılı sonrası Türkiye ekonomisinin durumu

2000 yılının Kasım ayında ve 2001 yılının şubat ayında baş gösteren krizler faiz oranları ve döviz kurlarında artış olur. Daha sonraki süreçte izlenen politikalarda stagflasyonist ekonomik yapı uygulandığından istenilen başarı sağlanamaz ve uygulanan politikalarda, krizlerin yarattığı belirsizlikler yüzünden istenen sonuç alınamaz (Goodhart, 1994).

Türkiye ekonomisinde kamu finansman dengesinin bozulması ve reel faizlerin yüksek seviyesini koruması nedeniyle borç stoku yükselir. Enflasyonun hızlanma eğilimine girmesi ve ekonomideki daralmanın sürmesi, 2000 yılında orta vade kapsamlı yeni bir istikrar programının uygulanmasını gerekli hale getirir. Bir aşama sonrasında ise Ocak ayında Enflasyonu Düşürme Programı ele alınır. Sıkı para, kur politikası ile bankacılık sektöründe yapısal değişimler yoluyla ekonomide yeni düzenlemelere imza atılır. Bu dönemde hedeflenen program istikrara dayalı döviz programıdır (DPT, 2001: 8).

Program belirli bir kapsamda uygulanırken, 22 Kasım'da ortaya çıkan likidite krizi ve ardından 19 Şubat 2001 döviz krizi ile programda sapmalar oluşur. Ekonomide yaşanan kriz sonrası, Ocak 2000 Enflasyonu Düşürme Programı'nın temelini oluşturan sabit döviz kuru sistemine son verilir. Dalgalı kur sistemine geçilir. Yeni kur politikası ülke ve ekonomik sürecin ilerlemesi açısından alınmış olan önemli bir karardır (Uygur, 2001: 54–55).

2001 krizi

2000-2001 krizleri yüzünden Türkiye'de yüksek kamu borcu oluşur. Ülkenin istikrarla sürdürmeye çalıştığı borç ödemeleri aksar. Dönem borç sürdürülebilirliği açısından temel gösterge olarak kabul edilen kamu net borç Stoku/GSMH oranı 2000 yılında 28 iken, 2001'de kamu bankaları ve tasarruf mevduat sigorta fonuna verilen kâğıtlar üzerinde oluşan yükümlülükler ile 92'ye ulaşır. Krizin önemli belirleyicilerden birkaçını şu şekilde belirtebiliriz; döviz pozisyonlarının açılması, geri dönmeyen

krediler ve aktif/pasif arasındaki vade uyumsuzluklarının artması vb. dir (Özatay, 2003).

Önemli sorunlardan bir diğeri de TL'nin Amerikan doları karşısında yaşadığı değer kaybıdır. Krizin nedenleri, yapılmak istenen reformlardaki değişiklikler (2000 Yılı Döviz kuruna dayalı istikrar programı hedefi çerçevesinde), ek rezerv kolaylığının bulunmaması ve toplumda 25 yıllık enflasyon sürecinin oluşturduğu olumsuz bekleyişlerdir. Krizden sonraki aşamada ise “*Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının*” (Serdengeçti, 2002: 1) uygulanması, Merkez Bankasının yasa ile tam bir özerkliğe kavuşturulması, serbest kur rejimi sürecinin başarısı, bankacılık, kamu finansman reformları, uygulanan sıkı para ve maliye politikaları ile krizin yarattığı sorunlardan arındırılmaya çalışılır (Serdengeçti, 2002: 1-2).

Krizden sonra program içerisinde incelenen işsizlik meselesi beklenen sonuçları doğurmaz. Yeni yılda uygulanan döviz kuru politikası bir önceki yıl uygulanan programdaki politikalara ek bir politikadır. 2001 yılında uygulanmakta olan programdan farklı olmayan bu program ülkede var olan yüksek enflasyon krizine çare üretmez. Döviz kuru çıpası ulusal para için düzenleyici bir araç olarak kullanılır, bu dönemde hükümet Carry tradeler aracılığıyla yüksek faizli döviz cinsinden borçlanarak bir hataya daha düşer. Bu durum yüksek oranlı döviz kuru riski ile ülkeyi döviz cenneti haline getirir. Döviz kuru rejiminin uygun bir rejim olmadığı inancı ile bu rejime duyulan güven azalınca, ülkeye kısa vadeli spekülasyon amaçlı sermaye girişi hızlanır. Bu dönemde diğer geri kalınmış önlemse Merkez bankasının sterilizasyona gidip, gitmeme konusundaki kararsızlığıdır. Bu kararsızlık ülkeye giren yabancı sermaye miktarında, tüketim ve ithalatta büyük artışlara neden olarak ödemeler dengesini olumsuz etkiler (Kılıç, 2002: 215-220).

Krizin etkilerinin sürdüğü 2000'li yılların devamında; 2002 Kasımında yeni hükümetin iktidara gelmesiyle beraber dünyada yeni bir Türkiye imajı bürünür. Bu imajın etkisiyle yabancı yatırımcıların ülkemize olan ilgisinin artması sağlanır. Bir yıl sonra aynı hükümet 2003 Ocak ayında “*Acil Eylem Planı*”nı devreye sokar (Gündüz, 1999). Bu programda kurumsal yapılanmaya ilişkin eylemlere ve kamu yönetimi alanında önemli reformlara yer verilir (ntvmsnbc.com: (05.Ekim.2013'de erişildi)).

2003 yılındaki programın amacı ekonomik programda, yasal düzenlemeler yapmaktır. Bu kapsamda, özelleştirme çalışmalarına hız verilir. Dönemin ana gayesi olan yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi ve uygun bir yatırım ortamının yaratılması için hazırlıklar yapılır. Yalnız uygulanmaya çalışılan tüm reformlara rağmen; ülkenin borçların artışı frenlenemez ve aynı şekilde diğer dönemlerde olduğu gibi iç ve dış borçlar artmaya devam eder (Güloğlu, 2001). Nitekim IMF İcra Direktörleri Kurulu tarafından onaylanan, Türkiye'nin dördüncü gözden geçirme Ek Niyet Mektubu'nda ağırlıklı olarak borçlanma politikasına yer verilir. IMF Başkanlığı Türk ekonomisinin durumu hakkında “*çok iyi*” nitelemesini yapar; ama hali hazırda devam etmekte olan bazı sıkıntıların da olduğunu, bunun içinde uzun vadeli programlara sadık kalınması gerektiğini ifade eder (ntvmsnbc.com: (04.Kasım.2013'de erişildi)).

2002- 2005 dönemi aralığında istikrarla büyüyen Türkiye ekonomisinin az da olsa enflasyonu kontrol altına alabildiği görülür. Yalnız hızlı ve yüksek büyümenin oluşturduğu bazı dezavantajlar da yok değildir. Kamu mali disiplini, enflasyonun kontrol altına alınması, ithalat artışı, yüksek cari işlemler açığı, yüksek işsizlik oranı ve reel kurda ciddi değerlenme gibi olumsuzluklar hala devam etmektedir (Ener, Meliha, Demircan, E. Siverekli, 2004).

2001–2005 yılları arasında reel kur, 42 civarında değerlendirir, ithalat artışları ihracattan hızlı, toplam ithalat ise 41 milyar dolardan, 117 milyar dolara yükselir. 2001 yılında 3,4 milyar dolar fazla veren cari işlemler dengesi, 2005 yılında milli gelirin %6'sının üzerinde 22,5 milyar dolarlık bir açığa döner. 3,5 milyon kişilik istihdam yaratılmasına rağmen, genel işsizlik oranı 9,5 – 10 seviyelerinin altına çekilemez (TÜSİAD, 2005: 10).

Enflasyonun düşüşünün yarattığı etkiye ilişkin ise T.C. Merkez Bankası Başkanı'nın yaptığı açıklamalar şu şekildedir: T.C. Merkez Bankası Başkanı'nı enflasyondaki düşüşün değerlendirilmeden ibaret olduğu, kurda oluşan bu değerlendirilmenin ithalatı körüklediği, bu koşullar altında, yerli üreticinin rekabet gücünün giderek azalmasının üretim ve istihdam üzerinde olumsuz etki yaratacağını, ortaya çıkan dış açığın finansmanının ise bir noktadan sonra mümkün olamayacağını dile getirir.

Böylece Türkiye’de kısa süreli de olsa oluşan ekonomik büyümenin kalıcı ve sürdürülebilir olmadığı anlaşılmış olur (Serdengeçti (T.C. Merkez Bankası Başkanı), 2002: 1-2).

2008 krizi

2008 ekonomik krizi tamamen finansal olgulara dayalı bir krizdir. Amerikan bankaları tarafından kredi verme sürecinde riskleri iyi değerlendirilmeden tüketiciye dağıtılan krediler krizin en önemli sebebini oluşturmaktadır. Kriz öncesinde bankalar yoğun biçimde konut kredisi vermektedir. Bu denli tüketici ayırt etmeksizin verilen krediler geri ödenmeme durumunda dahi bankalar için bir risk yaratmamaktadır. Bankaların bu aşamada özellikle güvendikleri nokta sürekli artış gösteren konut fiyatlarıdır. Kriz de bu güven ortamında beklenmedik bir etkiyle ortaya çıkar. Bir anda fiyatları hızla düşüşe geçen ev fiyatları bankaların tüketiciye sattığı tutarın altına düşer. Bu durumda bankalar karşılıksız para vermiş gibi olmuştur (<http://www.bireyselyatirimci.com/2008-krizi-ve-gercek-nedenleri/>, 03.Temmuz.2014’de erişildi). Bu süreçte Amerika’da konut kredilerinin kontrollü verilmemesi sonucunda alt gelir grubuna verilen konut kredilerinin payı artmıştır.

KontROLSÜZ verilen kredilerin konut fiyatlarında yarattığı düşüşün nedenleri de şöyle sıralanabilir. Alt gelir grubuna (ödeme riski olan) konut kredilerinin geri ödemelerinde yaşanan problemler, geri ödemesi yapılmayan ve elde kalan konutların satışları, konut fiyatlarında ciddi düşüşlere neden olmuştur. Bankalar tarafından kredi olarak verilen ve geri alınamayan krediler banka sermayelerinde büyük erimeler yaratarak, konut piyasalarını çıkmaza sürüklemiştir (Tepav, 2010:2). Bu durumdan etkilenen bankalar bu süreçle baş edememiştir ve büyük bir riskle karşı karşıya kaldıklarını anlayamamıştır. Eşik altı İpotekli Konut Kredileri de çok büyüdüğünde çoğu banka piyasadan çekilmek zorunda kalır (Posner, 2003: 39).

Tüm dünyanın bu krizden aşırı düzeyde etkilenmesinin nedeni ise ilk başta pek anlaşılamamıştır. Yalnız öncelikle Avrupa’ya ve tüm dünyaya sıçrayan bu krizin en önemli nedeni bankaların piyasada uzun vadede kar elde edeceğini sandığı varlık

teminatlı menkul kıymetlerinin dünya genelinde sigorta şirketleri tarafından sigortalatılması sonucu ortaya çıkan zarardır. Sigortalanan bu menkul kıymetlerin karşılığı olan evlerin fiyatları çok düşüncü, sigorta şirketleri de bu durumdan ciddi zarar gördüler. Böylece kriz tüm dünyaya yayıldı. Aynı zamanda devlet denetiminin olmaması sonucunda, düşük faiz oranları, bilgi eksikliği, krizi iyi yönetememe sorunları, krizin ortaya çıkmasında etkili oldu (Durmuş, 2008). Yalnız krizin cahillikten kaynaklandığını ve bu krizin bir sürpriz olduğunu söylemek tamamen hatadır. Bankalar konut kredilerinin geri ödenmesi sürecinde bariz bir yükü karşılayacaklarını biliyorlardı. Finansal arayışların dönüşümü, elden ele geçişi, öyle bir hal aldı ki kimse bir sonuca varamadı (Posner, 2003). O dönemde krizin genişlemesinin nedenlerinden biri de Latin Amerika, Doğu Asya ülkeleri, petrol üreticisi ülkeler ve Çin gibi az gelişmiş yüksek tasarruflarını değerlendirmek için güvenli ve sağlam finansal araçlara sahip piyasaları tercih etmekteydi. Gelişmiş ülkeler için de durum farklı değildi. Almanya, Japonya gibi ülkelerde yüksek gelir ve portföy genişliği açısından Amerikan piyasalarına yönelmekteydiler (Yay, 2012: 457-458).

Borcu elden çıkarma şansı alınan bankalar, kredi ödemelerinin geri dönüp dönmemesine çok dikkat etmemekteydi. İnsanlar ve finans kuruluşları da aynı zamanda verilen menkul kıymetlerin içeriğini pek bilmemekteydiler. Devletin de bu kâğıtları yıllardır tam anlamıyla denetlemesi serbest ekonomi koşullarında pek de mümkün değildi <http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic.html?pagewanted=all>, 03. Temmuz. 2014’de erişildi). Amerika krize karşı geleneksel para politikaları yoluna başvurarak faiz oranlarını düşürme karar aldı. Eylül 2007’de %5,25’ten %4,75’e düşürülen faizler, Nisan 2008’de ise %2’ye kadar gerilemiştir. Sonra da %0,25 kadar geriledi. Bu politikalar reeskont oranlarını da düşürülmesi süreciyle desteklendi.

Diğer yandan da likidite sağlama politikası ve aktif alım satım yoluyla krizin etkileri hafifletilmeye çalışılmıştır. Bankalara fazlasıyla borç verilip, bankaların krizin etkilerinden kurtarılması amaçlanmaktadır. 2007 yılında 20 milyar dolar ile başlayan bu operasyon, 2008 yılının sonuna gelindiğinde 400 milyar dolara yaklaşmıştır (Bayazıt, 2009).

Krizin tüm dünyaya yayılmasının en önemli nedeni ise korkudur. Bir anda böyle bir sorunla karşı karşıya kalan yatırımcılar hemen kendilerini geri çekmeye çalışmıştır. 1929 krizinde para talebini karşılayamayan bankalar, piyasada dönüşümü sağlayacak para kalmadığından dolayı çok büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bunu açıklama adına iki kavram üzerinde durulmaktadır. Karşılıklı bağımlılık ve Finansal Bulaşıcılık, Karşılıklı Bağımlılık Finansal Mekanizmalar yoluyla ortaya çıkmaktadır. Bulaşıcılık ise kriz dönemlerindeki uluslararası aktarım mekanizmasından ve kırılmalardan kaynaklanmaktaydı. Ortaya çıkan panik havası yatırımcıların davranışlarında bulaşıcılık yaratmaktaydı.

2008 yılında dünya genelinde tüm merkez bankaları krize karşı faiz indirimine gittiler. Piyasayı canlandırmak için her türlü yola başvuruldu. Yalnız krizin (balonun) patlamasının önüne geçilemedi. Bu dönemde büyük ekonomilerin hepsi küçülme yaşadı. Özellikle de en büyük küçülmeyi Japonya %6,3 ile yaşadı. IMF tarafından finansal varlıklara ilişkin açıklanan değer kaybı da 4,1 dolar olarak ölçüldü. Kriz daha çok gelişmiş ülkeleri etkilese de, gelişmekte olan ülkelerinde üretim kapasitelerini daraltarak, dış ticaret dengesini bozarak hepsine zarar verdi (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2009/01/pdf/text.pdf>, 03.Temmuz.2014'de erişildi).

Gelişmekte olan ülkelere krizin yansıma etkileri ise yabancı sermaye etkisi ve dış ticaret etkisi yoluyla olmuştur. Türkiye Merkez Bankası geçmişte yaşanan krizlerin sağladığı deneyimle bu dönemde hızlı ve etkili kararlar alarak krizin etkilerini en aza indirmeye çalışmıştır. Sağlam finansal yapı ve risk primlerindeki güvenli sınırlılık para politikalarında serbest hareket edebilme imkanı sunmuştur. Yalnız alınan önlemlerin topluma yüklediği maliyetler göz ardı edilmiştir.

Türkiye ise bu krizden ne derece etkilendi. Şöyle ki Türkiye dolara yüksek faiz veren sıcak para için cazip bir ülkedir. Bu nedenle de yatırımcılar bir anda bir anda mevduatlarını çektikleri için kriz dalgası Türkiye'yi de sarar. Dünya genelinde yaşanan kriz ülkenin yatırımlarında gerilemeye yol açmıştır. Ülke genelinde istihdamda da daralma yaşanmıştır. Aynı zamanda ülkede kriz döneminde nakit dönüşümü sorunu

ortaya çıkmıştır. Dünyayı derinden sarsan bu kriz dolaylı yönden Türkiye'ye de sıkıntılar yaratmıştır.

Tezde daha önce IMF'e olan borçlar yıl yıl özetlenmişti. Türkiye'de 2002 yılından 2009 yılına kadar dış borç yükünde azalma meydana gelir. Türkiye'nin 2002 yılında 56,2 olan dış borç ödeme yükü, 2009 yılında 43,9 geriler. Bu dönemde Türkiye için oldukça iyi bir rakamdır. Krize kadar olan aralıkta da ülke %6'lık büyüme yaşar. Türkiye son olarak da IMF'e olan borçlarını 19 yıllık bir süreçten sonra ilk defa sıfırlamıştır. 1994, 1999, 2002, 2005 yıllarında yapılan stand by anlaşmalarıyla birlikte kredi borçları 4 taksit halinde sıfırlandı. Böylece Türkiye IMF ile arasında bir borç bağı bırakmadı (<http://kibritcioglu.com/iktisat/blog/?p=3231>, 03.Temmuz.2014'de erişildi).

Yalnız tüm bunlara değinirken, son dönemde bu krizin, ekonomik büyümenin, dış borç ödeme yükünde yaşanan azalmaların sanayileşmeye etkilerine de değinmekte fayda bulunmaktadır. Sanayileşmenin son yıllarda milli gelir içindeki payı giderek azalmaktadır. 1998 yılında bu yana yaşanan bu düşüş şu şekilde aktarılırsa daha kolay anlaşılacaktır. 1998 yılında milli gelirin %23,9'unu imalat sanayi oluşturmaktadır. 2012 yılında ise bu oran %15,6 olarak ölçülmüştür. Özellikle sanayinin milli gelir içindeki payı her yıl düşüş göstermiştir. Büyüme yaşanan sektör ise hizmet sektörüdür. Hizmet sektöründe yaşanan büyüme yanlış algılara yol açabilmektedir. 1998 yılından günümüze yatırımların milli gelir içindeki miktarı %20 dolaylarındadır. Ama bu yatırımlar üretime dayalı, sanayileşmeye dayalı yatırımlar değildir. Bu yatırımlar direkt ülkeye giren ve de ülkede dönemlik kalan sıcak para yatırımlarıdır. Günümüzde sanayi sektörünün anlamlı bir büyüme yaşayabilmesi için üretim, teknolojik yenilik olmazsa olmazlardandır. Bunlar da araştırma ve projelerle mümkün görünmektedir. Yalnız Türkiye'nin bu konuda dünya ülkelerinden geri kaldığı düşünüldüğünde sanayileşmesinin ileri vadede gelişim göstereceği beklentisi, mantıklı gözükmemektedir (<http://www.dunya.com/sanayinin-gsyh-icin-deki-payi-azaliyor-153894yy.htm>, 03.Temmuz.2014'de erişildi).

BÖLÜM IV

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sanayileşme gelişmiş ülkelerin 18.yy.dan başlayan atılımları ve çabalarıyla dünya ölçeğinde farklılık yaratmalarına yardımcı olan önemli bir unsurdur. Özellikle İngiltere, Almanya, Japonya gibi ülkeler 18. ve 19. yy.da ağır sanayi hamleleriyle bugünkü seviyelerine ulaşmıştır. Küreselleşmiş dünyada sanayileşmesini tamamlayamayan, modern sanayiye kendini entegre edemeyen hiçbir ülke toplumuna yeterli refahı sağlayamaz. Aynı zamanda eşitlerinin de gerisinde kalır.

Dünya genelinde ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkları fazlasıyla keskindir. Özellikle son yüzyılda bu farklılık giderek büyüme göstermektedir. Yeterli altyapıya sahip, uygun politikalarla büyümesini tamamlamış ülkeler ile bu altyapıya hiçbir zaman sahip olmayan, yanlış büyüyen ekonomiler arasında çarpık ilişkilerle dolu bir dünya sanayisi bulunmaktadır.

Sanayileşme değişen çağlara uyum gösterebilen, her türlü teknolojiyle koordine büyüyen bir sektördür. Bu nedenle her ülke kalkınma sürecinde sanayileşme yoluna başvurmuştur. Sanayileşemeyen ülkelerin sanayi ve ticarette dışa bağımlı, bağımsız siyasi ve ekonomik politikaları olmayan ülkeler olarak nitelendirilmesi kaçınılmaz bir sonuçtur.

Sanayileşme çabası içinde olan ülkeler gelişim yıllarında var olan kaynaklarını kullanmak ve dışarıdan mal girişini kısıtlama yoluyla bugünkü konumlarına ulaşırlar. Özellikle paralarının değerini düşürmeye yönelik politikalarla, ihracatı artırma amacıyla olan bu ülkeler. Devletlerarası ticarette üstün bir konum elde etme ve pazar arayışı içerisindedirler. İlk sanayi devriminde bu politika ekseninde sanayileşmesini

tamamlayan ülkeler hala dünyada üst sıralarda egemenliklerini sürdürmektedirler. Yalnız diğer sanayi devrimlerinde de istikrarı ellerinden bırakmayarak aynı şekilde büyümelerini sürdürmeye devam ederler.

Kapitalizmin egemen öğretisi olduğu sanayileşme sürecinde, üstünlüğünü sağlayan ülkelerin örnek teşkil eden direktifleri ise ne yazık ki gerçekçilikten oldukça uzaktır. Sanayileşme hamlesini yanlış yapan, birtakım zaruri nedenlerden ötürü sanayileşemeyen ülkelere, AET ya da gelişmiş ülkeler tarafından dikte edilen politikalar incelendiğinde, bu politikaların geçmişte kendi uyguladıklarından farklı olduğu görülmüştür. Gelişmiş ülkelere hiçbir serbest politikalarla sanayisini ayakta tutmaya çalışmaz, bunların zıttı uygulamalarla ayakta kalırlar. Günümüzdeyse küreselleşmiş ve düzleşmiş dünyada artık kaynaklar insanlara yetmeyecek düzeydedir. Üst düzey ülkeler bu kaynakları başka ülkelerin kullanmasını engellemek ve var olan refah seviyelerinin düşeceğini düşündükleri için, gelişmekte olan ülkeleri belirli hukuksal normlar ve kısıtlarla frenlemeye çalışmaktadır.

Sanayileşme çabasında olan ülkelerin öncelikle korumacı bir gümrük politikası izlemesi, kendi uzman olduğu sanayi ürünlerine sahip olması, ürününü satacağı bir pazar yaratması zorunludur. Bu şekilde sermaye gereksinimini karşılama adına ihtiyaç duyduğu birikimi elde etmek için dış yardımlara başvurur. Bu ülkeler dış yardımları geri kaldığı teknolojiyi elde etmek için, altyapıyı kurmaya ve ticari ittifaklar oluşturmada önemli derecede kullanmaktadır.

Cumhuriyet öncesi temel imalat etkinlikleri olmayan Osmanlı Devleti, modern sanayi alanında da etkin değildir. Devletin imalat etkinlikleri ise iç pazara tüketim malları sağlamaya yöneliktir. Sanayinin önemli bir bölümünü gıda malları üretimi oluşturmaktadır. Maden çıkarma, tarım etkinlikleri ve sanayinin birbiriyle pek ilişkisi bulunmamaktadır. Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısı da kapitalist, ekonomik gelişme sağlama amacına uygun bir seviyede değildir. Bu yüzden ekonomisi güçsüz kalmıştır ve dışarıya bağımlı hale gelmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti bölgede egemen olan tarihsel koşulların ve toplumsal, ekonomik, siyasi yapının ürünü olan güçsüz, dışa bağımlı bir ekonomiyle kurulur. Bu durumdan kurtulmak maksadıyla ekonomide yapısal dönüşümler gerçekleştirilir. İzmir İktisat Kongresiyle, Sanayi Teşvik Kanunuyla toplum sanayileşme için hazır konuma getirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde Dünyada Sanayi Devriminin nasıl ortaya çıktığı, ne tür süreçlerden geçip, a günümüzdeki görünümüne nasıl ulaştığı incelenmiştir. Dış yardım kavramı ve finansal krizler dönemsel analizlerle ve yarattığı etkilerin büyüklükleriyle sınıflandırılır. Aynı zamanda sanayileşmesini tamamlayan ülkelerin kalkınma yolunda izlediği stratejilerden de bahsedilmektedir. Finansal Krizlerin yarattığı sorunlar, ülkelerin birbirleriyle ticari ilişkileri, modern sanayinin yapısı, sermaye birikimi, yapılan birlikteliklerin, ticari rekabetin ve yardımların ülkeleri ittiği durum ve yarattığı yeni ortam ile ilgili bilgiler ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise devletçilik (hızlı kalkınma için alternatif yol) kavramı üzerinde durularak ekonomik açıdan hiçbir şeyi olmayan devletin bu yıllardaki gelişimde aktif rolü üzerinde durulur. Kuruluş sırasında elindeki kaynaklar oldukça yetersiz olan Türkiye Cumhuriyeti Devletçiliği ekonomik bunalımının zorlamalarıyla değil, aynı zamanda hızlı ekonomik bir yöntem olarak kabul eder. Yalnız bu ekonomik sistem dönemin politikacıları tarafından tam olarak benimsenmediğinden süreçte etkili sonuçlar alınamaz. Devletin ekonomik yaşama karışmasının kaçınılmaz olduğu bu sistemde, sadece ekonomik nedenlerden değil, Osmanlıdan kalma Bürokrat –Aydınların da rolü bu kıyasta etkilidir. Bu nedenle devlet eliyle, özel girişimciler yaratmaya çalışılmaktadır. Dönemde parti programı özel kesimin elindeki işletmeleri devletin işletmesini öngörmesine rağmen, arkada yatan amaç devletin elindeki işletmelerin de özel sektöre devredilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde devlet demiryolları oldukça anlamlı bir uzunluğa ulaşır. 1940 yılına kadar büyük bir demiryolu döşenir. Karayolu ise önceki dönemle kıyaslandığında %100 artar. 1925-1940 arasında sanayi kesiminin GSMH hasıla içindeki payı iki katına çıkar. Tarım kesiminin payı ise %10 azalma gösterir.

Savaş yıllarında kıt kaynakların kullanımı ve bazı kesimin karaborsa yoluyla zenginleşmesi sonucunda toplumda sermaye birikimi I. Dünya Savaşı'ndan sonraki seviyenin üstüne çıkar. Bu dönemde zenginliğini artıran toplumsal tabakanın, sanayi için gerekli yatırımı karşılayacak sermayeye sahip olması umut vericidir. Bu tabakanın biraz frenlenmesi ve ellerindeki kazançtan yararlanmak amacıyla çıkarılan varlık vergisinin, servet sahiplerinin vergiden kaçınması sonucunda beklenen seviyede geri dönüş sağlamadığı görülür.

Savaş sonrası sanayileşme çabaları devletçilik ekseninde devam eder. 1947 yılında yapılan plan doğrultusunda tarım, haberleşme, ulaşım, sulama, enerji, demir-çelik, çimento, maden sektörleri üzerinde uzmanlaşılması amaçlanır. Amaç “Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’nın dayandığı ana fikirlerden biri olan, yurdumuzda hususi teşebbüslerin faaliyet göstermek istedikleri veya isteyecekleri sahalarda tam bir serbesti ve emniyet içinde inkişaf etmelerini sağlamak, fertler tarafından başarılabilecek her türlü iktisadi faaliyetlerin hususi müteşebbisler ve sermayeyle hasredilmesi prensibidir.” (Tekeli ve İlkin, 1974: 51). Türkiye Cumhuriyeti belirtilen bu amaç doğrultusunda sanayileşmeye çalışır. Bu amaç doğrultusunda yapılan devletçilik çabaları ikinci bölümde verilmektedir. Yanı sıra Demokrat Parti’nin anlatıldığı dönemden de yararlanarak detaylı bilgi edinmekteyiz. O dönemde ekonomi siyaseti özel girişimci yaratmaya dönüktür. Demokrat Parti’nin programında belirtilen 43. Maddede bu detaylı olarak aktarılır. Türk ekonomisi tarihsel gelişim sürecinde 1923-1930 arası “liberal”, 1930-1939 arası “Devletçi”, 1939-1947 arası “savaş”, 1948-1960 arası “liberal dönem”, olarak adlandırılmaktadır. Genel anlamda temel yatırım alanlarına kanalize edilir. Özel sektöre her zaman vergi avantajı sağlanır. Kamu kesimi her zaman her dönemde özel sektörün yanında yer alır.

Demokrat Parti İktidarının Marshall Yardımları ekseninde yaptığı yatırımlarla daha da canlanır. 1960 yılında ordunun darbe ile iktidara gelmesi süreciyle ise planlı döneme geçilir. Planlı dönemde ülke sanayisinin kalkındırılması, gelişim aşamasında izlenecek politikalarla ilgili birçok çalışma yapılır. Yapılan çalışmalar, ileri seviyededir. Planların desteklenmesi ve istenilen ölçüde başarı sağlamasına ortam hazırlayan kurumlar da kurulur. Özellikle DPT ülkeye kalkınma aşamasında kalkınma programları

sunar. İzlenen politikalar belirli bir doğrultuda seyreder. İstenilen düzeyde olmasa da belirli bir seviyede başarı sağlanır. Yalnız planlar dönemin değişen iktidar yapıları yüzünden süreklilik göstermez. 1980’li yıllarda yaşanan yeni ihtilal ülkeyi tekrar bir kaosa sürüklerken bağlı kalınan Anayasanın, planların, kalkınma programlarının aksamalar yaşamasına yol açar. İlerleyen yıllarda ise ülke siyasal yapının değişimi, enflasyon krizleri, borçların sürdürülebilirliği gibi konularla uğraşırken sanayileşme yolunda atılması gereken temeller atılamaz.

Türkiye’nin 1990’lı yıllardan sonra gelişim sürecinde sürekli dış yardımlara başvurduğunu, krizlerle başa çıkma yolunda kısa süreli (ülkeyi var olan zor durumdan kurtarmaya yönelik) politikalar izlediğini görürüz. Bu aralıkta ve daha sonra yaşanan krizler (1994 Krizi, 1998 Asya, 1999 Rusya Krizleri, 2001 ve 2008 Krizleri) ülkenin uzun vadeli politikalar belirlemesini engeller. Günü kurtarmaya yönelik politikalar izleyen ülkenin planları da değişen iktidarların ekseninden öteye gidemez.

2008 yılında yaşanan küresel kriz Türkiye’yi oldukça kötü bir şekilde etkilemiştir. Kriz istihdam oranı üzerinde olumsuz etkilerinin yanı sıra sektörel daralmalara da neden olmuştur. İstihdamın bu dönemde yaşadığı kayıpsa kriz öncesi döneme oranla beş yüz bine yaklaşmıştır. İşsizlik ise %15’e yükselmiştir. Yaşanan krizden sonraki yıllarda uygulamaya geçirilen ekonomik tedbirlerle ise 2013 yılında 4,8 milyon istihdam yaratılarak işsizlik oranı kriz dönemindeki seviyelerin altına indirilmiştir.

Türkiye’nin sanayileşme yolunda hedefi istikrarlı ve dengeli bir büyüme sağlamak olmalıdır. Bu hedef doğrultusunda sanayileşme sürecini güçlendirmek, sanayileşmesini tamamlamış ülkelerin seviyesine ulaşmaya çalışmak ana gaye olmuştur. Sürdürülebilir bir kalkınma sağlanması amacıyla sanayileşmenin tam anlamıyla sağlanması önemlidir. Son yıllarda imalat sanayinin milli gelir içindeki payının düşmesi, uzun vadede büyümeyi olumsuz etkileyecektir. Bu da dikkat edilmesi gereken hususların başında gelmektedir.

Sanayileşme çabasının artırılması için özellikle inovasyon çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Teknolojiyi aktif kullanmak ve teknolojiye önem vermek sanayileşme yolunda dikkate alınıp, özen gösterilmesi gereken önemli bir olgudur. Sanayileşme stratejisinin içinde teknoloji politikalarının, ar-ge yatırımlarının ve yenilik faaliyetlerinin olması da oldukça önemlidir. Küreselleşen dünyada sanayileşmesini tamamlamış ülkeler, sanayi sektörlerinin devamlılığını sağlamak adına ar-ge faaliyetlerini, şirketlerinin çıktılarını pazarlamasına yönelik ticarileştirme ve markalaştırma çalışmalarına önemle destek vermektedirler. Sanayi sektöründe katma değer artışı sağlamalarını da bu nedene borçludurlar.

Sanayinin milli gelir içindeki payının artırılması, dengeli bir büyüme sağlanması adına oldukça önemlidir. İmalat sanayinin geliştirilmediği, dış ticarete cari dengenin sağlanması adına ihracat kaleminde sanayi ürünlerinin fazlasıyla yer almadığı bir ülke ekonomisiyle istenen büyüme sağlanamaz.

Türkiye onuncu kalkınma planının öngördüğü hedeflerle yukarıda değindiğimiz sıkıntılara çözüm üretmeye çalışacaktır. Özellikle 2023 yılına kadar konulan hedeflerde ihracatın artırılması, teknolojiye verilen önemin artırılması, ar-ge ve patentlere önem verilmesi ana amaçlar arasındadır. Kadınların iş gücüne katılımının sağlanması yoluyla aktif çalışan sayısı artırılarak daha rekabetçi bir ekonomik yapı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu plan döneminde üretimin artırılması, bu yolda da hareketli sermaye birikiminden çok sabit sermaye birikiminin artırılmasına önem verilecektir. Aynı zamanda üretken alanlara yönlendirilecek olan bu yatırımların koordinasyonunun sağlanması ve özel sektörle birlikte hareket edilerek, ülkenin dış ticaretinde üstünlük kuracağı sanayi ürünlerini üretip, kullanmasına yardım edecek şekilde koordine edilmesi amaçlanmaktadır.

Yine de her soruna rağmen kalkınma sürecinde belirli bir mesafe kat eden Türkiye demografik yapısı, artan işgücü, yapamasa da köklü sanayileşme deneyimleriyle gelir düzeyi yüksek ülkelerin arasında yer alma potansiyeline sahiptir. Yalnız ar-ge, patent ve ileri teknolojiler alanında hala yeterli düzeyde rekabet gücüne sahip olunamadığı görülmektedir. İmalat sanayisinde büyük-küçük işletmeler arasındaki

büyük farklar geçmişteki oranı ile aynı seviyededir. Bölgeler gelişmişlik farkları da geçmişten günümüze daha da derinleşmiştir. Birçok bölge üretime ve sanayiye yeterli düzeyde katkı sağlayamamaktadır. Hedeflenen sanayileşme atılımlarını sağlayabilmek adına da belirtilen alanlarda gelişmeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Günümüzde Türkiye tam anlamıyla ağır sanayi hamlesini tamamlayamamış, dış ticaret ve cari açığı yüksek seyreden, krizler karşısında kırılgan bir yapıya sahip, sıcak para döngüsü ile ekonomisini ayakta tutan bir ülke profili çizer. Üretim tesisleri hala istenen mamul madde üretimini gerçekleştirememektedir. Bazı sanayi ürünlerinde dışa olan bağımlılık aynı şekilde devam etmektedir. Gümrük Birliği kapsamında uyulması gereken yasal düzenlemeler, AB'ye uyum sürecinde izlenen sanayileşme ve kalkınma politikaları ülkenin elini kolunu bağlamaktadır. Küreselleşen dünyada ekonomik istikrarı sağlama, dış ticarete adından söz ettirme hususunda Türkiye'nin acilen altyapısı sağlam, güçlü bir sanayi hamlesi yapması zorunludur. Ülke politikaları dönemsel iktidarlardan bağımsız uzun vadeli ve kalkınma sürecini amacından saptırmayacak şekilde hazırlanmalıdır. Değişen teknolojilere uyum sağlama yolunda hızlı bir adım atılması için Türkiye'nin gelişmiş ülkelerin geçmiş deneyimlerinden yararlanması ve gelişim aşamalarında aldıkları tedbirleri, uyguladıkları politikaları dikkate alması önem arz eder. Ancak bu şekilde bir kalkınma hedefi ve güçlü bir ekonomi ile Küreselleşen dünyada adından söz ettirebilir.

KAYNAKLAR

11.08.1989 tarihli Resmi Gazete. Ekli "Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar"ın yürürlüğe konulması; Devlet Bakanlığı'nın 7/8/1989 tarihli ve 55251 sayılı yazısı üzerine, 1567 sayılı Kanunun 6258 sayılı Kanunla değişik 1 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 7/8/1989 tarihinde kararlaştırılmıştır. (20249, 89/14391).

2146 sayılı Devlet Sanayi Ofisi Teşkili Hakkında Kanun (10 Temmuz 1932). *T.C. Resmi Gazete*, 2058.

3796 sayılı Denizbank Kanunu (26 Aralık 1937). *T.C. Resmi Gazete*, 30 Kânunuevvel. 3295.

Açba, S. (1989). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Dış Borçlanma. *İktisat ve Maliye Dergisi*. (36), s.5-6.

Akşam. (1 Mayıs 1959). Ticaret Bakanlığına göre kiralarda yılda üç bin arttı, 1959. *Akşam Gazetesi*, s.4.

Akşam. (2 Aralık 1964). Törenle Ortak Pazara Girdik. *Akşam Gazetesi*, s. 7.

Alpar, C. (1987). Osmanlı’dan Cumhuriyete Dış Borçlanma ve Bir Atasözü. *Dış Ticarette Durum Dergisi*, 5, s. 10.

Akalan, A. N. (1997). Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları. *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi*, s.6.

Alp, A. O. (2011). Yeni Finansal Düzen Krizlerin Sonu mu? Doğan Kitap.

Ankara Özel. (9 Kasım 1976). AET'nin görüşlerinde bir değişiklik yok. *Milliyet Gazetesi*, s.10.

Ankara Özel. (27 Mart 1981). AET'ye tam üye olmak için hazırlık başlıyor. *Milliyet Gazetesi*, s.10.

Ankara. (14 Ağustos 1974). Kıbrıs Rum Gücü ve Muhafız Karargâhı Tahrip Edildi. Tanklarımız Adada Sınır Tanımadan İlerliyor. Yunanlılar da Savaş Hazırlığına Başladı. *Hürriyet Gazetesi*. s.7.

Ankara Cumhuriyet Bürosu. (24 Kasım 1970). Üstünel Ortak Pazar Türk Sanayiine mezar olacaktır. 1970. *Cumhuriyet Gazetesi*. s.1-7.

Ankara Cumhuriyet Bürosu. (24 Kasım 1970). Ortak Pazar'a Geçiş Protesto Edildi. *Cumhuriyet Gazetesi*. s.7-8.

Ankara Özel. (30 Kasım 1977). Türkiye'de Planlamanın Açmazları. *Milliyet Gazetesi*, s.7.

Ankara Hususi. (13 Haziran 1958). Hükümet Yeni Bir İktisadi Düzen Kurmak Zorunda. *Hürriyet Gazetesi*, s.5.

Apak, S. (1993). *Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayıncılık.

Aralov, S. (1967). *I. Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*. (Çev. H. Ali Ediz). İstanbul Burçak Yayınevi.

Ataç, B. (1999). *Maliye Politikası*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.

Avcı, S. (2005). *Ulaşım Coğrafyası Açısından Türkiye'nin Ulaşım Politikaları ve Coğrafi Sonuçları*. Ulusal Coğrafya Kongresi, Bildiri Kitabı. (29-30 Eylül. s. 87-96), İstanbul.

Aydar, K. (10 Ekim 1971). Esnaf ve Sanatkarlar Dertlerini Hükümete İletti. *Cumhuriyet Gazetesi*. s.7.

Aydemir, S. Ş. (1980). *İkinci Adam*. İstanbul. Remzi Kitabevi.

Aydemir, S. Ş. (1932). Tek Adam. *Kadro Dergisi*, 3, (1), 407- 408.

Aydın tarihi, 1948, Ankara, 1981, Başbakanlık basın ve yayım müd. Tar. Her ay yayımlanır. Sayı: 181, s.181.

Aydın Tarihi. 1948. 2. Bs. Sayı:171, s. 25-32.

Ayvalı, M. (2014). 2008 Krizi ve Gerçek Nedenleri. (<http://www.bireyselyatirimci.com/2008-krizi-ve-gercek-nedenleri/>, 03.07.2014 tarihinde erişildi.

Bahçeci, S. (1997). Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi. Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, Ankara: DPT, EMSAGM. Ankara.

Bal, H.. (2001). *Uluslararası finansman Dış Borç Yönetimi ve Türkiye*. Ankara Türkiye Bankalar Birliği.

Başkaya, F. (1994). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: İmge Kitabevi.

Başkol, O. (2013). Asya Krizi.

Bayur, H. Y. (1995). *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*. Ankara: T.T.K. Yay. <http://www.isgucdergi.org/?p=article&id=13&cilt=1&sayi=1&yil=1999>, (22.04.2013 tarihinde erişildi).

Bayazıt, T. (2009). *Küresel Kriz ve Para Politikası Konferansı Açılış Konuşması*. TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumunda sunulan bildiri. İstanbul.

- Berksoy, T. (1990). Türkiye'nin Son On Yıllık Dış Borç Gelişimi: Bazı Gözlemler. *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, s.31.
- Bilici, N. (2004). *Türkiye, Avrupa Birliği İlişkileri (Genel Bilgiler, İktisadi Mali Konular, Vergilendirme)*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Bilici N. (2005). AB'de Mali yardım Kavgası Türkiye'de Başka Kavgalar. (<http://aso.org.tr/asomedyana/nisan2002.html>, 14.05.2012 tarihinde erişildi).
- Binhan. E. Y. (2008). Osmanlı İmparatorluğunu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Timaş Yay, 4, 252-254.
- Birand, M. A. (17 Eylül 1986). AET'de Yunan Gölgesi. *Milliyet Gazetesi*, s.7.
- Birand. M. A., Altan Ç., Sertoğlu S. (5 Mart 1959).Artık Avrupalıyız. *Sabah Gazetesi*, s.12-14.
- Birand. M. A. (22 Şubat 1986). NATO'DA gözbebeği, AET'de üvey evlat. *Milliyet Gazetesi*. s.1.
- Birand. M. A. (13 Eylül 1980). Ortak Pazar'a göre iç savaş önlenecek. *Milliyet Gazetesi*. s.7.
- Boratav, K. (1974). *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul Gerçek Yay., 1, 17.
- Boratav, K. (1975). *Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul. Gerçek Yayınları, 1, 13.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara İmge Kitabevi.
- Bostancı, M. N. (1996). *Cumhuriyet'in Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset. İstanbul, Ötüken Kitabevi*.
- Celasun, M. (2001). Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği. *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*,4, s.7.

Cem, İ. (1979). *Türkiye’de geri kalmışlığın tarihi*. İstanbul Cem Yay.

Çarıkçı, E. (1998). Cumhuriyet’ten Bugüne Türkiye’nin İktisat Politikaları ve Neticeleri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, s.3244-3254.

Çetin C. (15 Ekim 1976). Bu ne biçim ortaklık.1976. *Hürriyet Gazetesi*. s.15.

Çetin, C. (15 Nisan 1971). Türkiye 2359 senede Avrupa’ya yetişebilir. *Hürriyet Gazetesi*. s.9.

Coşkun, A. (2003). Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye ekonomisi. Atatürkçü Düşünce Dergisi, 4, 72-77.

Cumhuriyet. (23 Mayıs 1971). Çilingiroğlu Montaj Sanayi Konusunda İki Sanayi Odası Başkanı İle Görüşme Yaptı. *Cumhuriyet Gazetesi*. s.7.

Demirel, İ. (13 Şubat 1971). Murat 124 Otoları Dizi Dizi Çıkmaya Başladı. *Milliyet Gazetesi*. s.1.

Derdiyok, T. 1980 sonrası borçlanma politikaları. (<http://treasury.gov.tr>, 17.02.2013 tarihinde erişildi).

Devlet Sanayi ve işçi Yatırım Bankası A.Ş. (DESİYAP). (1983). Türk Sanayisinin Dünü Bugünü Yarını, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1963). “Kuruluş Yılları”, Ankara: DPT yayını.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2001). “Plan Dönemi”, Ankara: DPT yayını.

Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM). (2002). Avrupa Birliği ve Türkiye, Ankara: Avrupa.

Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM). (1998). Tayland Ülke Notu, Ankara.

- Devlet Planlama Teşkilatı (DTM). (2000). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Yayın No: DPT:2514, Ankara.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM). (1995). “Birinci Mali Protokol”, Ankara.
- Dikeç, Ü. (1984). *Dış Yardımların Koordinasyonu ve Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu*. Ankara Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Durmuş, Y. (2008). Küresel Mali Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri: Nasıl Başladı, Hangi Aşamadayız?, TCMB (27 Aralık, s.11), Ankara.
- Efendi, P. (1977). *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*. İstanbul. May yayınları.
- Ener, Meliha, Demircan, E. Siverekli. (2004). *Küreselleşen Dünyada IMF Politikaları ve Türkiye*, Ankara: Roma Yayınları.
- Eğilmez, M. (1996). *IMF, Dünya Bankası ve Türkiye*. İstanbul Tütünbank Finans Dünyası Yayınları.
- Ertan, T. F. (2004). “Atatürk Sonrası Türkiye”, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 5.b., ed. M. Derviş Kılınçkaya*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Evgin, T. (2000). *Dünden Bugüne Dış Borçlarımız, Araştırma ve İnceleme Dizisi*. Ankara, Hazine Müsteşarlığı Yayınları.
- European Commission (EC), Financial Assistance, http://europa.eu.int/comm/enlargement/financial_assistance.htm, (08.11.2013 tarihinde erişildi).
- Eyüboğlu, C. (1948). Marshall Planı ve Türkiye” *Siyasi İlimler Mecmuası*, 206,(18), s.946-950.
- Feyzioğlu, T. (1963). *Türkiye Avrupa'nın Ayrılmaz Bir Parçasıdır*. İstanbul Anahtar Yayınları.

- Gedikli, B. (1997). Türkiye'de Dış Borçlar Sorunu ve İktisadi Büyüme. Ankara: *Maliye Dergisi*, sayı:124, s.24.
- Gevgili, A. (13 Aralık 1977). Neyi Öğretiyor, Seçimler? *Milliyet Gazetesi*, s.11.
- Goodhart, C. (1994). What Should Central Banks Do? What Should Be Their Macroeconomic Objectives and Operations. *Economic Journal*.
- Gönlübol M. (2000). *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M. Sander, C. (1990). Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.
- Güloğlu, B. (2001). İstikrar Programından İstikrarsızlığa (Kasım2000 ve Şubat 2001 Krizleri). *Yeni Türkiye Dergisi: Kriz Özel Sayısı*. s.3.
- Gündüz, A. Y. (1999). Türkiye Ekonomisindeki Yapısal Değişiklikler ve 1980 Sonrası Uygulanan İstikrar Politikaları. *Kayseri Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. s.277.
- Güngör, T. (2013). Sanayinin GSYİH İçindeki Payı Azalıyor. (<http://www.dunya.com/sanayinin-gsyh-icindeki-payi-azaliyor-153894yy.htm>, 03.07.2014 tarihinde erişildi).
- Gürtuna, Ü. (13 Eylül 1963). Ortak Pazar Anlaşması İmzalandı. 1963. *Milliyet Gazetesi*. s.7.
- Güven, S. (1998). 1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri. (Hilts, Thonburg, Barker Raporu). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Halefetoğlu, V. (13 Haziran 1985). İç İşlerimize Müdahale Ettirmeyiz. *Milliyet Gazetesi*. s.1.

Hamizrak. (1951). Türkiye'nin İktisadi Siyasetinde Yeni Gelişmeler, Tere. HANYAL, R., Maliye Bülteni). Sayı:19, s:5.

Hamitoğulları, B. (29 Ocak 1974). Tam Üyelik İçin AET'ye başvuruldu. *Milliyet Gazetesi*. s.9.

Hürriyet. (15 Ağustos 1974). Magosa Bugün Bizim Oluyor. *Hürriyet Gazetesi*. s.7.

Hürriyet. (7 Eylül 1958). Çimento Serbest Satılacak. 1958. *Hürriyet Gazetesi*. s.3.

Hürriyet. (13 Haziran 1958). Hazine Hissesi Bazı Mallar İçin Kalkıyor. *Hürriyet Gazetesi*. s.9.

IMF. (2009). Responding to the Financial Crisis and Measuring Systemic Risks.(<http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2009/01/pdf/text.pdf>, 03.07.2014 tarihinde erişildi).

İlkin, A. (26 Mayıs 1972). Sanayileşme Yapısal Bir Değişimdir. *Milliyet Gazetesi*. s.2.

Ankara bürosu. (27 Nisan 1971). İstanbul'da 3000 Dokuma Tezgâhı Çalışmıyor. *Akşam Gazetesi*. s.7.

İren, C. (2 Haziran 1960). İthalatta Kısıntı Olmayacak. *Tercüman Gazetesi*. s.7.

İstanbul Bürosu. (17 Temmuz 1971). Türkiye'de En Büyük Lokavt. *Günaydın Gazetesi*, s.6.

İstanbul Ticaret Odası (İTO). Tayland Ülke Etüdü. Yayın No: 1998-51, İstanbul.

Karluk, R. (1999). *Türkiye Ekonomisi, Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*. İstanbul: Beta Yayınları.

Karluk, R. (2002). AB ve Türkiye. İstanbul: Beta Yayınevi.

- Kazgan, G. (2002). *Tanzimattan 21.Yüzyıla : “Türkiye Ekonomisi”*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y. (1990). *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, Ankara Verso Yay.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul Remzi Kitabevi.
- Kibritçioğlu, A. (2013). Türkiye’nin IMF’ye ve Dış Dünyaya Olan Diğer Borçları Hakkında Bazı Gözlemler (1989-2013). (<http://kibritcioglu.com/iktisat/blog/?p=3231>, 03.07.2014 tarihinde erişildi).
- Kılıç, C. (2002). *Türkiye’de İşgücü Piyasası ve Kriz, Kriz ve IMF Politikaları*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Koç, Y. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. www.turkis.org.tr/turkiyeab.doc.: (01.05.2004).
- Koloğlu, M. (1981). İkinci Cihan Harbinden Sonra Milletlerarası Tediye Vasıta îlanın ve Usullerinin Önemi, AHFD., VTTI, (I), s.26.
- Krugman, P. (2009). How Did Economists Get It So Wrong? (<http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic.html?pagewanted=all>, 03.07.2014 tarihinde erişildi).
- Manioğlu, K. (1951). *Türkiye’de Marşal Planı* (1948’den 1949 yılı sonuna kadar) Cilt:9, Devlet Bakanlığı Basımevi Matbaası, Ankara.
- Manisalı, E. (13 Ocak 1975). Savaş Endüstrisi ve Sanayileşme Politikası. *Milliyet Gazetesi*. s.2.
- Meclis Tutanakları. (1948). TBMM Tutanak Dergisi. Dönem VIII. Birleşim:85, (2), 1000.

Melen, F. (5 Kasım 1972). Rejim İçin En İsabetli Kararı Alacağım. *Milliyet Gazetesi*. s.1.

Yaşa, M. ve Diğ. (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923 – 1978*. İstanbul Akbank Kültür Yay.

Milliyet. (4 Temmuz 1980). Türkiye, tam üyelik için AET'ye 3 hafta içinde başvuracak. 1980. *Milliyet Gazetesi*, s.7.

Milliyet. (23 Ocak 1982). Avrupa Parlamentosundan Türkiye aleyhine bir karar tasarısı kabul edildi. *Milliyet Gazetesi*. s.8.

Milliyet. (7 Eylül 1958). Bazı ithal mallarda alınan vergi %40'a çıkacak. s.1.

Milliyet. (27 Eylül 1960). Yıllık İthalat Programları Hazırlanacak. *Milliyet Gazetesi*. S.7.

Milliyet. (26 Haziran 1986). Halkımız da AET üyeliği istiyor. *Milliyet Gazetesi*. s.14.

Muhsinoğlu, M. (22 Kasım 1980). DYP'den BAYKAL'a tepki. *Milliyet Gazetesi*. s.7.

Müezzinoğlu. (02 Şubat 1964) .Plan-Pilav Konusu Dün Yine Tartışıldı. *Milliyet Gazetesi*. s.7.

Nedim, V. (1933). Bizde hususi teşebbüsün zaferi. *Kadro Dergisi*. 13, (2), s. 24-25.

ntvmsnbc.com. (05.10.2013 tarihinde erişildi)

ntvmsnbc.com, (04.11.2013 tarihinde erişildi)

Oğuz, F. ve Bayar, F. (2003). 1923-2003 Türkiye Ekonomisi. *Hazine Dergisi*. Cumhuriyetin 80. Yıl Özel Sayısı, s.3-40.

- Oran, B. (2002). “1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik – 2”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özatay, F. (1999). The 1994 Currency Crisis In Turkey. Erişim: 27.05.2014. <http://www.ozatay@dialup.ankara.edu.tr>.
- Özatay, F. (2003). Türkiye Ekonomisi ve IMF Politikaları Panel Konuşmaları, *İşletme ve Finans Dergisi*, 18, s.7.
- Özgen, B. (1997). Atatürkçü Düşünce ve Atatürkçülük, *Özgen Yayınları*, s.18.
- Özgencil, Ş. (7 Şubat 1980). Türkiye, tam üyelik için AET’ye 3 hafta içinde başvuracak. *Milliyet Gazetesi*. s.7.
- Özkök, E. (16 Aralık 1994). Gümrük Birliği için ümit yok. *Cumhuriyet Gazetesi*. s.16.
- Parasız, İ. (1998). *Kriz Ekonomisi*. Bursa Ezgi Yayınevi.
- Parasız, İ. (1998). 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Bursa Ezgi Yayınevi.
- Posner, R. A. (2009). *Kapitalizmin Çöküşü*. İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınevi.
- RYRIE, W. (1987). Dünya Gelişmesinde Dinamik Güçler, Derleyen; MTO Türkiye Milli Komitesi. Ankara: MTO Yayınları.

Russia, Profile. Russia emerged from a decade of post Soviet economic and political turmoil to assert itself as a worldpower. (http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/country_profiles/1102275.stm, <http://devdataworldbank.org/external/CPProfile.asp?PTYPE=CP&CCODE=RUS> (26.04.2013).

Saltoğlu, T. (1998). Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri. İTO yayın no: 1998-58, İstanbul. s:45, aktaran Harun BAL, a.g.e., s:199.

Sanalan, T. (2003). Türkiye Ekonomisi ve IMF Politikaları Panel Konuşmaları, *İşletme ve Finans dergisi*, (18) s. 67.

Serdengeçti, S. (11 Eylül 2002). Şubat 2001 Krizi Üzerine Düşünceler: Merkez Bankası Bakı Açısından Çıkarılacak Dersler. VI. Uluslararası Ekonomi Konferansı Açılı Konuşması, erc/ODTÜ, Ankara. (<http://www.tcmb.gov.tr>).

Sevgi, C. (1994). Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı. İstanbul Beta Basım Yayın Dağıtım.

Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) (2010) Geçmişten Günümüze Türkiye’de Dış Borçlar. (www.seta.gov.tr).

Seyidoğlu, H. (22 Mart 1980). 3. UNIDO Konferansı ve Ekonomik Düzen. *Milliyet Gazetesi*, s.8.

Soyak, A. (2003). Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı? *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (4), 2, s.167-182.

Soylu, P., Yaktı Ö. Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı. (http://www.historystudies.net/Makaleler/364318561_24Perihan20C39CnlC3B Csoylu.pdf 16.06.2013 tarihinde erişildi.)

Suvla, R. Ş. (1946). *Umumi İktisat Dersleri*. İstanbul Tatbiki iktisat, İktisat Siyaseti.

Sümerbank, (1935), 1928-1934 Yılları arası Sümerbank toptan emtia fiyatları endeksi, Sümerbank üç aylık Bülten sayı 4, s. 39.

Tayanç, T. (1963) *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*. Milliyet Yayınları. s.7-9.

Tekeli, İ., İlkin S. (1974). *1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*. Ankara ODTÜ Yayınları.

Tekeli, İ., İlkin, S. (1982). *Uygulamaya geçerken Türkiye’de Devletçiliğin oluşumu*. Ankara ODTÜ Yayınları.

Tercüman. (11 Temmuz 1961). Maliye Vekili Sanayiciye Yardımda Bulunacağız Dedi. Tercüman Gazetesi. s.3.

Tercüman. (21 Ocak 1971). Tekstil Kesiminin Kalbi Durdu. *Tercüman Gazetesi*. s.7.

Tezel,Y. S. (1982).*Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Ankara: Yurt Yayınları.

Tokgöz, E. (2007).Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Ankara Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. Bkz. ayrıca: B.C.A. 30.18.1.2/64.39.13. Karar No:45882.

Tuncer, A. (2004). Dış Borcun Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, Kamu Finansmanı Genel Müdürlüğü Hazine Müsteşarlığı. Ankara s.53.

TEPAV. (2010). Küresel Kriz Çalışma Grubu, Politika Notu, s.2.

TÜSİAD. (2005).

Ulus. (13 Eylül 1963). Türkiye ile Avrupa Ekonomik topluluğu arasında ortaklık yaratan andlaşmanın metni. *Ulus Gazetesi*. S.7.

Uluengin, H. (6 Mart 1995). 100 yıllık rüya. *Hürriyet Gazetesi*, s.8.

- Varol, S., Çongar, Y. AT hazır değilsiniz. (19 Aralık 1989). *Milliyet gazetesi*. s.10.
- Vural, S. (1986). *Kalkınma Ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayınları
- Yalçın N. (24 Temmuz 1970). Sanayi mallarımız Ortak Pazar'a serbest girecek. *Milliyet Gazetesi*. s.6-8.
- Yalçın, N. (20 Ekim 1970). Ortak Pazar Türkiye'ye Yardımları Kullanma da zorluk çıkarmayacak. *Milliyet Gazetesi*. s.7.
- Yaşa M. ve Diğerleri. (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-78*. İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.
- Yay, G. G. (2012). *Para ve Finans*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yeldan, E. (2001). *Türkiye Ekonomisinde Krizin Yapısal Dayanakları Ya Da Kriz Sürecini Bölüşüm Eksenine Oturtmak Üzere. Temel Değerlendirmeler*, <http://www.bağımsizsosyalbilimciler.org/yazilar/krizinyapisaldayanaklari.htm>. Erişim: 28.05.2014
- Yeniay, H. (1964) Yeni Osmanlı Borçlar Tarihi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul 1964, s.20-25.
- Yetkin, Ç. (1993). *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*. İstanbul. Altın Kitabevi.
- Yılmaz, F. (1996). *Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar*. İstanbul, Birleşik Yayıncılık.
- Zarif B., Çolakoğlu N. (22 Ocak 1982). Avrupalı Üyeler, Türkiye'nin Konseyde kalmasını istiyor. *Milliyet Gazetesi*. s.8.
- Zıllıoğlu, O. N. (1984). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Sorunu*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

1. Kişisel Bilgiler

Adı : İlyas İlker
Soyadı : İŞLER
Doğum Yeri ve Tarihi : Düzce /15 MART 1988
Sürekli Adresi : Kalıcı Konutlar 9. Bölge 72. Ada C-1 Blok Daire: 5 DÜZCE
Telefon : 0374 2534653/1084 Cep: 0506 860 0567
E-mail : ilyas.ilker.isler@gmail.com

2. Eğitim Bilgileri:

Yabancı Dili	: İngilizce		
Derece	Alan	Kurum	Yıl
Ortaöğretim	Türkçe-Matematik	Düzce Arsal Anadolu Lisesi	2002-2006
Lisans	İktisat	Yıldız Teknik Üniversitesi	2006 -2010
Y. Lisans	İktisat	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	2011–Tez aşamasında
Y. Lisans	Kamu Yönetimi	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	2011–Tez aşamasında

3. Çalışma Hayatı:

2006-2007: İlke Hukuk Bürosu

Destek Hizmetleri ve Yazışma

2011- .....: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İ.M.İ.D. Bşk.lığı